

T. C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

RUS KAYNAKLARINA GÖRE STROGANOV AİLESİ VE
SİBİRYA'DA RUS HÂKİMİYETİ

ZAFER SEVER

DANIŞMAN
PROF. DR. FATİH ÜNAL

DOKTORA TEZİ

ORDU 2020

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Doktora tezi olarak savunduğum "Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibirya'da Rus Hâkimiyeti" adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların "Kaynakça" bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09/03/2020

Zafer Sever

16530350002

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Zafer Sever'in hazırladığı "Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibirya'da Rus Hâkimiyeti" başlıklı tez 09/03/2020 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan :	Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL	İstanbul Üniversitesi	
Jüri Üyeleri :	Prof. Dr. Fatih ÜNAL	Ordu Üniversitesi	
	Doç. Dr. Dinçer KOÇ	İstanbul Üniversitesi	
	Dr. Öğr. Üyesi Fuat HACISALİHOĞLU	Ordu Üniversitesi	
	Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ÖZTÜRK	Ordu Üniversitesi	

ÖNSÖZ

Altın Orda sonrasında kurulan hanlıklar, bilhassa Kazan ve Kırım hanlıkları, Türkiye’de pek çok çalışmaya konu olmuştur. Ancak Altın Orda Devleti’nin ardıllarından olan Sibir Hanlığı’na dair yapılan çalışmalar makale ve ansiklopedi düzeyinde kalmış ve müstakil eserler ortaya konulmamıştır. Sibiry’a Türklüğün ve İslamın yegâne temsilcisi olan Sibir Hanlığı’nın kaderinde ise Stroganov ailesi büyük rol oynamıştır. Rusların Sibiry’a üzerindeki emellerinin ve ticarî ilişkilerinin tam merkezinde bulunan bu aile hakkında, Sibir üzerine yapılan çalışmalarda bahsedilmesine rağmen, ana kaynaklara dayalı herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması bizi Sibiry’a Türk Tarihi nokta-i nazarından hareketle Stroganov ailesi hakkında çalışma yapmaya sevk etmiş; yaptığımız araştırmalar ve okumaların neticesinde Stroganov ailesi doktora tez konusu olarak belirlenmiştir. Rusya’da bulunduğumuz süre zarfında kütüphanelerde yaptığımız çalışmalar sonucu aile hakkında ulaştığımız zengin materyaller ve kaynaklar çalışmamızın temel iskeletini oluşturmuştur. Dört asrı aşkın mütecaviz Rus siyaset, toplum ve ekonomisinin önde gelen figürlerinden olan Stroganov ailesinin tarihini bütün yönleriyle ele almak bir doktora tezinin sınırlarının ötesinde bir iştir. Bu çalışmada Stroganov ailesinin tarihi önemi Sibir Hanlığı’nın kaderinde oynadıkları rol itibariyle Kuzey Türklüğü, Türk-Tatar tarihi ehemmiyeti bakımından ele alınmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pekçok katkı söz konusudur. Başta kendisinden çok şey öğrendiğim ve istifade ettiğim, çalışmanın başından sonuna kadar her türlü katkıyı ve desteği veren, kıymetli zamanlarını bana ayıran değerli hocam Prof. Dr. Fatih ÜNAL’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca katkı ve görüşlerinden dolayı tez izleme komitesindeki Dr. Öğr. Üyesi Fuat HACISALİHOĞLU’na, Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ÖZTÜRK’e ve Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN başta olmak üzere bölümümüzün değerli hocalarına müteşekkirim. Tez jürisinde yer alan ve değerli görüşleriyle katkı veren hocalarım Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL ve Doç. Dr. Dinçer KOÇ’a, yine bu süreçte her türlü katkı ve desteği benden esirgemeyen, her zaman yanımda bulunan Arş. Gör. Halim KILIÇ’a, Dr. Murat ÖZKAN’a, Dr. Mesut KARAKULAK’a, Arş. Gör. Kamil YAVUZ’a, Arş. Gör. Harun ARSLANTÜRK’e ve ismini saymadığım bütün dostlarıma, aileme şükranlarımı sunarım. Ayrıca doktora süresi boyunca burs imkânı sağlayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR VE SİMGELER.....	vii
GİRİŞ	1
KAYNAKLAR	7
BİRİNCİ BÖLÜM	22
1. STROGANOVLARIN KÖKENİ VE RUSLARIN SİBİRYA TOPRAKLARINDAKİ İLK TEMASLARI.....	22
1.1. Stroganovların Kökeni ve İlk Yurtları.....	22
1.1.1. Stroganovların Kökeni	22
1.1.2. Totmalı Stroganovlar	29
1.2. Stroganovların İlk Yurtları	31
1.2.1. III. İvan'ın Veliki Novgorod'u Zaptı ve Stroganovların Ustyug ve Solvıçegodsk'a Göçleri	34
1.2.2. Solvıçegodsk ve Stroganovların Solvıçegodsk'taki ilk Faaliyetleri	36
1.3. Rusların Sibir'e İlk Adım Atışları	38
1.3.1. Novgorodluların Sibir Halklarıyla İlişkileri.....	38
1.3.2. Moskova'nın Sibir Halkları ile İlişkileri	41
İKİNCİ BÖLÜM.....	45
2. STROGANOVLARIN YÜKSELİŞİ VE MOSKOVA 'NIN GENİŞLEME DÖNEMİ.....	45
2.1. Anika Stroganov ve Faaliyetleri.....	45
2.2. XVI. Asırda Stroganovların Ticari İlişkileri	51
2.2.1. Anika Stroganov'un Sibir Halklarıyla İlişkileri ve Ticaret Ağı Oluşturması	51
2.2.2. Stroganovların İngilizlerle ve Diğer Batı Ülkeleriyle Ticari İlişkileri	54
2.2.3. Stroganovların Buhara ve Orta Asya ile Ticari İlişkileri	56
2.3. IV. İvan'ın Türk İllerinde Genişleme Siyaseti	57
2.3.1. Kazan Hanlığı'nın Ruslar Tarafından İlhakı.....	57

2.3.2. Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı'nın Ruslar Tarafından İlhakı	60
2.4. IV. İvan'ın Hükümranlığında Stroganovlar	63
2.4.1. IV. İvan Tarafından Stroganovlar'a Verilen İmtiyazlar	63
2.4.1.1. IV. İvan Tarafından Grigori Stroganov'a Verilen 4 Nisan 1558 Tarihli Yarlık.....	63
2.4.1.2. IV. İvan Tarafından Yakov Stroganov'a Verilen 25 Mart 1568 Tarihli Yarlık.....	66
2.4.2. Şehirlerin Kurulması ve Bölgede Yaşanan Gelişmeler.....	69
2.4.2.1. Kankara, Kergedan ve Diğer Kasaba ve Kale/Şehirlerin Kuruluşu.....	69
2.4.2.2. Çeremiş ve Başkurtların Rus Tüccarlara Saldırmaları.....	70
2.5. Stroganovların Mirasının Bölünmesi	72
2.5.1. Anika Stroganov'un Ölümü ve Mirasının Bölünmesi	72
2.5.2. Yakov ve Grigori Stroganovların Ölümü ve Mirasın Stroganovlar Arasında Taksimi.....	73
2.6. Stroganovların XVI. Asırda Kültürel ve Mimari Faaliyetleri	75
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	79
3. SİBİR HANLIĞI'NIN RUSLAR TARAFINDAN İŞGALİ VE STROGANOVLARIN ROLÜ	79
3.1. Başlangıcından Küçüm Han Devrine Kadar Sibir (Tümen) Hanlığı.....	79
3.2. Küçüm Han Devrinin Başlaması ve Rus Elçisi Tretyak Çebukov'un Öldürülmesine Kadar Moskova-Sibir Hanlığı İlişkileri	82
3.3. Rus Elçisi Tretyak Çebukov'un Muhammet Kul Tarafından Öldürülmesi ve Stroganovlar	85
3.3.1. Moskova Tarafından Stroganovlar'a Verilen İmtiyazlar ve Talimatlar	87
3.4. Kozaklar / Kazaklar.....	90
3.5. Kozak Ataman Yermak Timofeyev ve Onun Stroganovların Yurtlarına Gelişi	92
3.5.1. Yermak Timofeyev ve Kökeni.....	92
3.5.2. Yermak ve Kozakların Stroganovların Yurtlarına Gelişi.....	94
3.6. Stroganovların Yermak ve Çetesini Sibir Hanlığı Üzerine Göndermesi ve Sibir'in İşgali.....	98
3.6.1. Pelim Knezi'nin Perm'e Saldırması ve IV. İvan'ın Stroganovlar'a Gönderdiği Belge	101
3.6.2. Çuvaş Burnu Savaşı Öncesi Bölgede Yaşanan Gelişmeler.....	104
3.6.3. Çuvaş Burnu Savaşı ve Başkent Sibir'in İşgali	107
3.6.4. Tatarların Yebalak Gölü Baskını	110

3.6.5. Başkent Sibir'in İşgal Edilmesi Üzerine Kozakların Moskova'ya Gönderilmesi	111
3.7. Stroganovların Sibir'in İşgalinde Oynadıkları Rol Hakkında Görüşler	113
3.8. Kozakların Sibir'deki Faaliyetleri ve Sibir'de Rus Hâkimiyetinin Tesisi.....	117
3.8.1. Voyvodalar Semen Dimitrieviç Bolhovski ve İvan Gluhov'un Moskova'dan Sibir'e Gönderilişi	117
3.8.2. Muhammet Kul'un Kozaklar Tarafından Esir Alınması ve Moskova'ya Gönderilmesi	119
3.8.3. Kozaklar ve Karaçi Arasındaki Mücadeleler	120
3.8.4. Ataman Yermak'ın Küçüm Han Tarafından Öldürmesi	121
3.8.5. Yermak'ın Cesedinin ve Zırhlarının Akıbeti	123
3.8.6. Sibir'de İktidar Mücadelesi ve Moskova'dan Voyvoda İvan Mansurov'un Sibir'e Gönderilmesi	125
3.8.7. Voyvodaların Sibir'e Gelişi ve Sultan Seydak'la Mücadeleler	126
3.8.8. Sibir'de Rus Tahakkümü, Küçüm Han'ın Mücadelesi ve Ölümü	129
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	133
4. ERKEN MODERN DÖNEMDEN MODERN ÇAĞ'A RUSYA TARİHİNDE STROGANOV AİLESİ (ONYEDİNCİ ASIRDAN YİRMİNCİ ASIRA)	133
4.1. Rusya'da Kaos Yılları ve Stroganovlar.....	133
4.2. XIX. Asra Kadar Stroganovlar ve Faaliyetleri	136
4.2.1. Grigori Dimitriyeviç Stroganov ve Faaliyetleri	136
4.2.2. Mariya Yakovlevna Stroganova ve Stroganovların Baron Unvanı Alması	139
4.2.3. Aleksandr Sergeyeviç Stroganov ve Faaliyetleri	141
4.2.4. Pavel Aleksandroviç Stroganov ve Faaliyetleri	144
4.3. XIX. Asırdan Sovyet Dönemi'ne Kadar Stroganov Ailesinin Temsilcileri ve Faaliyetleri.....	145
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	150
KAYNAKÇA	156
EKLER	166

ÖZET

RUS KAYNAKLARINA GÖRE STROGANOV AİLESİ VE SİBİRYA'DA RUS HÂKİMİYETİ

Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Fatih ÜNAL

Rusya'nın büyük bir dünya imparatorluğuna dönüşmesinde farklı kökenlerden gelen ve geniş Rusya coğrafyasına yayılan nüfuzlu ailelerin büyük rolü vardır. Bunların en önde gelenlerinden biri Tatar soylu olup zamanla Hıristiyanlığı kabul edip Slav/Ortodoks kültürü içerisinde Ruslaşan Stroganov ailesidir. Stroganovlar, Rusya'nın ticarî genişlemesine yaptıkları büyük katkıların yanı sıra bilhassa Kuzey Türklüğünü etkileyen faaliyetleriyle öne çıkmıştır. 1550'lerde IV. İvan'dan Kama ve Çusovaya nehirleri etrafındaki topraklar üzerinde imtiyaz olarak Batı Sibirya'da ilk Rus kale/şehirleri inşa eden Stroganovlar, bölgede Rus kolonizasyonunun başlamasının öncüleri oldular ve Sibirya'da müstakbel Rus işgaline zemin hazırladılar. Başta tuz, kürk olmak üzere birçok ticari emtianın üretim ve ticaretinin tekeli bu aileye bahşedildi. XVI. asırda İngilizler başta olmak üzere Rusya'nın Batılı devletlerle yapılan ticaretinin yegâne temsilcisi olan Stroganovlar, öte yandan ticari ağlarını Türkistan coğrafyasına kadar genişletmiştir.

Stroganovlar, Batı Sibirya Türklüğünün siyasî temsilcisi Sibir Hanlığı'nın işgalinde anahtar rol oynamıştır. Volga atamanlarından Kozak Yermak Timofeyev ve yoldaşlarını Sibir'e davet ederek kendilerine tehdit oluşturmaya başlayan Sibir Hanlığı üzerine gönderdiler. Kadim Türk yurdu Sibir, ateşli silahlara sahip olan yağmacı Yermak ve adamları tarafından işgal edildi. Sibirya'nın kapılarını Ruslara açan Stroganovlar, bu zengin toprakları altın tepside Çar IV. İvan'a sundu. Takribi XVI. asırdan XX. asrın başına kadar bu ailenin üyeleri Rus siyasî, ticari ve kültürel hayatının önde gelen mensupları arasında yer almıştır. Bu çalışmada Batı Sibirya Türk Tarihi nokta-i nazarından hareketle Stroganov ailesinin bu coğrafyadaki faaliyetleri, Batı Sibirya Türklüğüne etkileri, bölgenin Ruslaştırılması, Sibirya'da Türk varlığının zayıflatılmasındaki rolleri, Stroganov ailesi tarihine hasredilmiş Rusça kaynaklar ve Sibirya'nın Ruslar tarafından işgaline odaklanan Rus kronikleri ve çarlık belgeleri temelinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Stroganov, Sibir Hanlığı, Yermak, Ruslar, Sibirya.

ABSTRACT

THE STROGANOFF FAMILY ACCORDING TO RUSSIAN RESOURCES AND RUSSIAN DOMINATION IN SIBERIA

PhD Thesis, History Department

Thesis Advisor: Prof. Dr. Fatih ÜNAL

In the transformation of Russia into a great world empire, powerful families from different origins and spreading over the vast Russian geography have a great role. One of the most prominent of these is the Stroganov family, whose Tatar origin accepted Christianity over time and became Russian within the Slavic / Orthodox culture. Stroganovs came to the fore with their great contribution to the commercial expansion of Russia, as well as their activities that affect Northern Turkishness. In the 1550s, Stroganovs who built the first Russian fortress / cities in Western Siberia by getting concession on the lands around the Kama and Chusovaya rivers from Ivan IV, were pioneers of Russian colonization in the region and paved the way for future Russian occupation in Siberia. The monopoly of the production and trade of many commercial commodities, especially salt and fur, was granted to this family. Stroganovs, the only representative of Russia's trade with Western states in the sixteenth century, especially the British, on the other hand expanded their commercial networks to the Turkistan geography.

The Stroganovs played a key role in the occupation of the Siberian Khanate, the political representative of Western Siberian Turkishness. They invited Kozak Yermak Timofeyev, one of the Volga atamans, and his comrades to Sibir and sent them over the Sibir Khanate, which became a threat to them. The ancient Turkish homeland Sibir was occupied by the plunderer Yermak and his men, who had firearms. Stroganov, who opened the doors of Siberia to the Russians, presented these rich lands to the Tsar Ivan IV on a silver plate. From the sixteenth century to the beginning of the twentieth century, members of this family were among the leading members of the Russian political, commercial and cultural life. In this study, the Stroganov family's activities in Siberia, its effects on Western Siberian Turkishness, the Russification of the region, its roles in weakening the Turkish presence in Siberia were examined according to Russian sources devoted to the history of the Stroganov family, Russian chronicles and tsarist documents focusing on the invasion of Siberia by the Russians.

Key Words: Stroganovs, Sibir Khanete, Yermak, Russian, Siberia.

KISALTMALAR VE SİMGELER

A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTCF.	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Red.	: Redaktör
S.	: Sayı
s.	: Sayfa Numarası
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
UDK.	: Universalnaya Desyatiçnaya Klassifikatsiya
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğeri
Yay.	: Yayın
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Dünya milletleri arasında zengin tarihi bir geçmişe sahip olan Türkler ve Rusların birbirleriyle olan münasebetleri erken dönemlere kadar gitmektedir. Özellikle Türklerin Asya'dan Karadeniz'in kuzeyine, batıya doğru göçleri ve yeni yurtlar arayışı bu iki millet arasında asırlar boyu sürecek siyasî ilişkilerin, çoğu zaman da mücadelelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Doğu Avrupa'da kurulan ve topraklarını genişleterek bölge ticaret yollarını ele geçiren Hazar Devleti¹, Kiyef'e kadar Kama ve İdil boylarındaki Slavların da aralarında olduğu birçok kavmi hâkimiyeti altına almıştır. Slav ve bazı Fin kavimlerinin Rurik etrafında toplanmasıyla temelleri atılan Kiyef Rusya'sı Oleg'le birlikte tarih sahnesindeki yerini almıştır. IX. asırda Kiyef'in güçlenmeye başlamasıyla birlikte Türk-Rus ilişkileri de yoğunluk kazanmıştır. Knez Svyatoslav Hazarlar üzerine akınlar yapmıştır. Bu sırada Uzların batıya doğru göç hareketleri Peçeneklerin İdil Nehri'ne doğru ilerlemesine neden olmuştur. Bu dönemde Peçeneklerin, Hazarlar üzerine akınları da sıklaşmıştır. X. asrın ortalarına doğru Rus-Slav devletinin kurulmasında büyük tesiri olan Hazarların bölgedeki etkinliği kırılmıştır².

Türk kavimleriyle, Rus-Slav toplulukları ve knezlikleri arasındaki en sıcak ilişkiler XI. ve XII. asırlarda Karadeniz'in kuzeyinde cereyan etmiştir. Bir yandan Hazar hakanlığının yıkılması diğer yandan ise Türk kavimlerinin Hazar'ın kuzeyinden Batı'ya göç hareketleri, asırlarca sürecek Türk-Rus ilişkilerine yeni boyutlar kazandırmıştır. Peçeneklerin Don Nehri'nden Tuna'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılması Kiyef Rusya'sıyla mücadelelerin başlamasına sebep olmuştur. Karadeniz'in kuzeyini hâkimiyeti altına alan Peçenekler bu süreçte Rusların Karadeniz'e inmesine engel olmuştur³. Karadeniz'in kuzeyine gelen Uzların, Peçenek ve Kuman-Kıpçaklarla mücadele içerisinde olması onları Ruslarla yakınlaştırmıştır. İyi savaşçı olan Uzlar, Rus knezleri tarafından hizmete alınıp sınır boylarına yerleştirilmiştir⁴. Kuman-Kıpçaklar da Karadeniz'in kuzeyine geldiklerinde Peçenek ve Uzlar gibi Ruslarla mücadele içerisinde olmuşlardır. Daha sonraki yıllarda ikili ilişkileri geliştiren Ruslarla Kuman-Kıpçaklar düşmanlarına karşı birçok kez ittifak yapmıştır. Cengiz Han'ın Türkistan'ı ele geçirmesinin

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 6. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 157.

² Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK, Ankara, 1972, s. 32, 40-41

³ Akdes Nimet Kurat, *Peçenekler*, Yay. Haz. Ahsen Batur, TTK, Ankara, 2016, s. 122-126.

⁴ Kurat, 1972, 65-67.

ardından Tatar-Moğol orduları kuvvetlerini Kuman-Kıpçak yurtlarına doğru çevirmesi üzerine Rus knezleri Kuman-Kıpçakların yanında yer almıştır. Müttefik ordular 1223 yılında Kalka Nehri yakınlarında karşılaşmıştır. Tatar-Moğol orduları kendilerine karşı kurulan bu ittifakı ezip geçmiş, Rus ve Kuman ordularını tarumar etmiştir⁵.

Kalka Savaşı'nda alınan ağır mağlubiyetin ardından Kiyef Rusyası zayıflama sürecine girerken Suzdal Knezliği güçlenmeye başlamıştır. Kuzeyde ise Novgorod şehri ticaret ve siyasetin merkezi haline gelmiştir⁶. Ancak 1237'de Tatar-Moğol orduları Batu Han'ın komutanlığında Rus şehirlerine doğru harekete geçmiştir. Yapılan bu seferde Rus şehirleri yakılıp yıkılmıştır. Kiyef şehri hariç neredeyse bütün Rus yurtları zapt edilmiştir. Burada yine Kuman-Kıpçaklara da ağır darbeler vurulmuştur. Daha sonra 1240 yılında Kiyef Rusyası da Batu Han tarafından ele geçirilmiştir. Böylelikle Altın Orda Devleti'nin temelleri aşağı İdil'de, Saray kentinde atılmış ve Ruslar Altın Orda Devleti hâkimiyeti altına girmişlerdir. Böylece yaklaşık iki buçuk asır sürecek olan Rusların "*Tataro-Mongolskoe İgo*" olarak adlandırdıkları Tatar-Moğol boyunduruğu dönemi başlamıştır⁷.

Rusya'da yaklaşık iki buçuk asır süren Altın Orda/Kıpçak hâkimiyeti başta siyasî ve idarî alanlarda olmak üzere Ruslara birçok alanda tesir etmiştir. Yapılan siyasî evliliklerle Rus yüksek tabakasında 'Tatarlaşma' etkisi görülmeye başlanmıştır. Hakeza bu dönemde Altın Orda başta olmak üzere daha sonra kurulan Altın Orda varisi hanlıklardan birçok mirza, Rus knezlerinin hizmetine girmiştir. Bu dönemde Türk kökenli bazı aileler Ortodoksluğu kabul etmiş Slav/Ortodoks kültürü içerisinde Ruslaşmıştır. Türk-Tatar kökenli ailelerin taşıdıkları teşkilatçılık ruhları Rus devlet yapısının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Rusya'nın hanlıklarla siyasî, diplomatik hatta askerî ilişkilerinde Türk ülkelerinin Ruslar tarafından işgalinde, Rus kültürel ve manevi değerlerinin Türk dünyasına taşınmasında bu aileler Rusya adına, Rus menfaatleri uğruna büyük hizmetler sunmuştur. Ayrıca Rusya'nın Müslüman-Türk kavimleriyle ilişkilerinin kurulmasında âdeta köprü vazifesi görmüşlerdir. Tatar soylu oldukları bilinen

⁵ Kalka Savaşı hakkında tafsilatlı bilgi için bkz., Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)* TTK., Ankara, 2017, s. 36-49.

⁶ Kurat, 1972, 121.

⁷ Kurat, 1972, 127.

Stroganov ailesi de bu ailelerden biri olarak gerek Altın Orda gerekse sonraki hanlıklar döneminde, bilhassa Rusya'nın Sibir Hanlığı ile ilişkilerinde önemli rol oynamıştır⁸.

Stroganov ailesinin Türk topluluklarıyla doğrudan temas ettiği ilk bölge Sibiry coğrafyasıdır. Sibir'in bilhassa Batısı, tarihin erken devirlerinden itibaren Türklerin yurdu olmuştur. Sibir coğrafyasındaki Tuva, Abakan gibi yerler en eski Türk yerleşimlerine ev sahipliği yapmıştır. Tarih öncesi döneme ait Türk kültür bölgelerinin bir kısmı Sibiry'nın güneyinde tespit edilmiştir. İlk Türk siyasî birliği olan Hun döneminde Türklerin hâkimiyeti kuzeyde Yenisey'e, Baykal Gölü'nden İrtiş Irmağı'na kadar uzanarak Sibiry coğrafyasına ulaşmıştır⁹. Batı Sibiry'da mukim Sabir Türkleri belki de bu coğrafyaya ismini vererek burada kuvvetli yer tutmuştur¹⁰. Hun siyasî birliğinin dağılması akabinde Altay dağları civarında ortaya çıkan Göktürk siyasî teşekkülü çağında kısa sürede hâkimiyetini Yenisey boylarına genişleterek Sibir coğrafyasını yeniden Türk birliği altına toplamıştır. Sibir coğrafyası Orta Asya merkezli kurulan Türk imparatorluklarının ilk hâkimiyet sahalarından biri olmayı sürdürmüştür¹¹. Nitekim Göktürklerin dağılmasının ardından bölgede ortaya çıkan en güçlü Türk siyasî yapısı Uygurlar dönemiminde de hâkimiyet sahası, Yenisey boylarına kadar yeniden ulaşmıştır¹². Uygur hâkimiyetinin zayıflamasının ardından Yenisey boylarında mukim Kırgız toplulukları Sibiry'da hâkimiyet kuran bir diğer siyasî teşekküldür. Kırgızlardan başka Kıpçaklar ve diğer Türk boyları Moğol istilasına kadar Sibiry'da etkili olmuştur. 1220'de Cengiz Han, Türkistan coğrafyasında Buhara'yı işgal ettikten sonra harekât merkezine uzak olan İrtiş ve Tobol nehirleri civarının yani Sibir'in idaresi meselesi ortaya çıkmıştır. Bu bölgenin yönetimine Taybuga tayin edilmiştir. Taybuga ve nesli bundan sonra Sibir coğrafyasını idare edecek olan Sibir Hanlığı'nın kurucusu sayılmaktadır¹³.

⁸ Gali Yenikeyev, Şihab Kitabçı, *Nasledie Tatar Çto i Zaçem Skrılı ot Nas iz İstorii Oteçestva*, TD Algoritm, Moskva, 2016, s. 31-40.

⁹ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 89-92.

¹⁰ Şerif Baştay. "Sabir Türkleri", *Belleten*, Cilt V, S. 17-18, Ankara, 1941, s. 59-60, 82.

¹¹ Ahmet Taşağıl, *Göktürkler I-II-III*, TTK, Ankara, 2014, s. 340-341.

¹² Saadetin Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s. 28-29.

¹³ Hadi Atlasi, Taybuga'nın Kırgız beylerinden olduğunu belirtir bkz., Hadi Atlasi, *Sibir Tarihi*, (Çev.: Eser Havare), TTK, Ankara, 2016, s. 9-20; Sibir Hanlığı toprakları aynı zamanda Taybugaoğulları ve Şibanioğulları arasında iktidar mücadelesine şahit olmuştur. Bkz., Serkan Acar, "XV. Yüzyılda Dest-i Kıpçak'ta İktidar Mücadelesi", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, S. 2, 2017, s. 32.

Sibir'in tarihi coğrafyası XIII. asra kadar bu şekilde seyretmiştir fakat bölgenin doğal yapısının tasviri, hâkimiyet alanlarının belirlenmesi ve eski Türk yurdunun sınırlarının gösterilmesi bakımından önemlidir. Buna göre Sibirya'nın doğal sınırları batıda Ural dağlarından, doğuda Pasifik Okyanusu'na kadar uzanır. Kuzeyde, Kuzey Buz Denizi doğal bir set oluştururken güney sınırları Moğalistan bozkırları ve Çin sınırlarında sona erer¹⁴. Sibirya coğrafyası tarih boyunca birçok halka ev sahipliği yapmıştır. Tatarlar, Yakutlar, Sibirya Kırgızları gibi birçok Türk kavminin yanısıra Buryatlar, Kalmıklar, Telautlar, Tunguzlar, Samoyedler, Ostyaklar, Vogullar ve birçok Çud kavmi bu toprakların sakinleri olarak bilinir¹⁵. Bu devasa genişlikteki coğrafya bir bakıma nehirler ülkesidir. Ob, Yenisey, Lena, Amur başlıca dört büyük nehirdir ve kollarıyla birlikte ağ gibi bütün Sibir coğrafyasına uzanır. Bunlardan başka birçok büyük nehir bulunmaktadır. Bölgenin en büyük tatlı su kaynağı ise Baykal Gölü'dür. Bu su kaynakları, doğu, batı ve güneyi dağlarla çevrili sadece kuzeyin soğuk rüzgarlarına açık Sibirya coğrafyasının donmuş bir toprak parçası olmasını engeller, iklimi dengeleyerek ılımanlaştırır ve insan hayatına uygun hale getirir. Nitekim Sibirya'daki yerleşim nehir boyları civarında yoğunlaşmıştır¹⁶. Hatta Sibir Hanlığı İrtiş, Tobol, Tura nehirleri arasında kurulmuştur¹⁷. Sibirya'daki Rus hâkimiyeti döneminde ise yine aynı nehirler etrafında şehirleşme ve yerleşim devam etmiştir. Sibirya'nın doğası, iklimi sert olmasına karşın bölgenin zengin su kaynakları ve yüksek çeşitliliğe sahip fauna ve florası Sibir'i coğrafyasını buradaki Türk unsurlar için cazip kılmıştır. Geniş tundralar, ormanlık sahalar, iğne yapraklı ağaçlardan müteşekkil Sibirya coğrafyasının neredeyse yarısına tekabül eden taygalar buradaki hayat tarzını ve geçim kaynaklarını belirlemiştir¹⁸.

¹⁴ Fatih Ünal, "Çarlık Dönemi Rusların Sibirya Araştırmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.41, Aralık 2015, s. 613-614.

¹⁵ Grigori Spasski, "Naçertanie Geografiçeskago Opisanija Sibiri i Yeya Ostrovov", *Sibirskiy Vestnik*, Çast Tretiya, Sanktpeterburg, 1823, s. 132; Sibirya'nın tarihi coğrafyası hakkında yapılan çalışmalardan en tafsilatlılarından biri Semen Ulyanoviç Remezov'un Sibirya atlasıdır. XVIII. asrın başında tamamlanan bu eser birçok harita içermektedir. Aynı zamanda bölgede yaşayan halklar hakkında kıymetli bilgiler verir. Remezov'un atlası için bkz., Zafer Sever, Semen "Ulyanoviç Remezov'un Sibirya Atlası (Çertejnaya Kniga Sibiri)", *Genel Türk Tarihi Kaynakları*, Kültür Yayınları, Ordu, 2019, s. 283-293.

¹⁶ İlyas Topsakal, *Sibirya Tarihi*, Ötüken, İstanbul, 2017, s. 28-29.

¹⁷ Gerard Friderik Miller, *Opisanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokorenija Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena*, Akademi Nauk, Sanktpeterburg, 1750, s. 37-41.

¹⁸ Topsakal, 2017, 29.

Geniş Sibirya coğrafyası kendi içerisinde Doğu, Orta/Merkezi ve Batı olmak üzere üç ana bölgeye ayrılır. Ural Dağlarından başlayan İrtiş ve Ob nehrine uzanan geniş düzlükler Batı Sibirya olarak adlandırılır ve buralar Türklerin bilhassa yerleştiği bölgelerdir. Altay dağlarının sularını Kuzey Buz Denizi'ne taşıyan bu nehirler aynı zamanda bölgenin ana yerleşim merkezlerini oluşturur. Ulaşım ve büyük grupların geçimi bu nehirlere bağlıdır. Bölgenin esas bitki örtüsü taygalardan ibarettir ve bu ormanlık bölgeler vaşak, sincap, samur, kahverengi ayı gibi postu değerli hayvanlar bakımından oldukça zengindir. Güneye doğru iğne yapraklı ağaçlar yerini geniş yapraklı ağaçlara bırakır, huş ağacı, akkavak ağacı ormanları görülmeye başlar. Bunların bittiği yerde ise ormansız bozkırlar ortaya çıkar ve bu bozkırlar Batı Sibirya'nın güney sınırlarını teşkil eder. Batı Sibirya düzlüklerinin doğusu Orta Sibirya olarak adlandırılır. Yenisey Nehri kuzeye doğru buranın batı sınırını belirler. Yenisey'in doğusu büyük oranda buzullarla kaplıdır ve tayga ormanı burada süreklilik gösterir. Buranın güneydoğu toprakları ise Baykal'a kadar uzanır. Yenisey'in doğduğu Altay-Sayan dağları Orta Sibirya'nın Moğolistan ile olan sınırını belirler. Buradan Sibirya'nın üçüncü büyüğü olan Lena Nehri doğar. Lena Nehri'nin aşağı kısmından itibaren Antartika haricinde yeryüzünün en soğuk bölgesi olan Doğu Sibirya başlar. Burada ancak Lena boyları insan yaşamına uygundur. Doğu Sibirya, Kuzey Buz Denizi, Kamçatka yarımadası, Pasifik Okyanusu'nun güney batısı ile sınırlıdır ve Yenisey, Lena arası geniş tundralardan ibarettir¹⁹. Sibirya'nın ticari imkanları erken dönemlerden Novgorod ve Moskova halkları tarafından değerlendirilmeye başlanmıştır²⁰. Nitekim XVI. asırda Rusya'nın doğuya genişleme politikasının bir parçası olarak özellikle Batı Sibirya coğrafyasının kürke dayalı ticaretini ve doğal zenginliklerini kontrol etme amaçlı planlar geliştirilmeye başlanmıştır. Bu minvalde bölgeye yerleşen güçlü Stragonov ailesi Rusya'nın buradaki hâkimiyet mücadelesinin başlangıç noktasını teşkil eder.

Stroganovlar Rus tarihi içerisinde eşine az rastlanır özel bir konuma sahiptir. Çünkü onların başta ticaret ve sanayi olmak üzere Rusya'da gösterdikleri birçok faaliyetin açıklanması aynı zamanda Rusya'nın XVI. asırdan itibaren siyaset, ticaret, sanayi ve Sibirya'daki kolonileşme faaliyetlerinin de açıklanmasıyla paralellik gösterir. Yani Stroganovların tarihinin araştırılması Rus

¹⁹ James Forsyth, *A History of the Peoples of Siberia*, Cambridge University Press, London 1992, s. 7-9; Topsakal, 2017, 29-30.

²⁰ Forsyth, 1992, 6.

kapitalizminin kökenlerinin ve kadim Türk yurdu olan Sibiryâ'daki Rus yayılcılığının öğrenilmesine imkân sağlar²¹. Sibir Hanlığı'nın işgalinde, Sibiryâ'nın Rus hâkimiyeti altına girmesinde kilit rol oynayan Stroganovlar Kuzey Türklüğü ve Türk-Tatar tarihi içinde önemli bir yer işgal eder. Bu nedenle Türkiye'de az bilinen ve hakkında müstakil bir çalışma bulunmayan bu ailenin araştırılması büyük önem arz etmektedir.

²¹ Andrey Vvedenski, *Dom Stroganovih v XVI-XVII. Vekah*, İzdatelstvo Sotsialno Ekonimiçeskoy Literaturi, Moskva, 1962, s. 1.

KAYNAKLAR

Sibir Kronikleri (Sibirskie Letopisi)

Sibir tarihinin en önemli kaynakları “Sibirskie Letopisi” (Sibir Kronikleri) olarak bilinen Rus kronikleridir. Ruslar Hıristiyanlığı kabul etmeleriyle birçok alanda Bizans geleneklerinden etkilenmişlerdir. Kronik yazma geleneği de bu şekilde Ruslara geçmiş ve X. asrın başından itibaren ilk kronik örnekleri verilmiştir²². Rusya’da bilumum kilise çevrelerinde yazılan kroniklerin son örnekleri XVII. asır ve XVIII. asrın başında kaleme alınan Sibir Hanlığı’nın işgali/zaptını konu alan yazma eserlerdir. Sibir kronikleri XVII. ve XVIII. asırlarda müellifi bilinen ya da anonim olan genellikle kilisede görevli din adamları tarafından yazılmıştır. Bu yıllıklar Yermak ve yoldaşlarının Sibir Hanlığı topraklarının işgalini ve hanlığın Rus hâkimiyetine giriş sürecini destanlaştırarak anlatan eserlerdir. Bu yazmaların birçoğu XIX. asırda Rus tarihçiler tarafından incelenmiş, oluşturulan komisyonlarca edisyon-kritik edilerek neşredilmiştir²³.

Sibir Hanlığı’nın Türkçe kaynakları oldukça sınırlıdır. Küçüm Han’ın hanlık yaptığı döneme ait bilgi veren birkaç kaynak dışında nerdeyse yok gibidir²⁴. Sibir Hanlığı hakkında esas veriler Rus kaynaklarına dayanmaktadır. Bu bağlamda Sibir kronikleri (Sibirskie Letopisi) hatalı ve abartılı ifadelerine rağmen büyük önem arz etmektedir. Sibir kronikleri Volga atamanlarından Yermak Timofeyev ve yoldaşlarının Stroganovların yurtlarına gelişini, Stroganovların Yermak’la ilişkilerini, Yermak’ın birlikleriyle Sibir Hanlığı topraklarına yaptığı seferleri, Sibir hanı Küçüm’ün kuvvetleriyle girdiği savaşları, başkent Sibir de dâhil olmak üzere hanlık topraklarının işgalini ve tarihi Türk yurdunun ebediyen Rusya hâkimiyetine giriş sürecini anlatan el yazma eserlerdir. Başlıca Sibir kronikleri Yesipov,

²² “*Povest Vremennih Let*”, “*İpatiyevskaya Letopis*” ve “*Voskreseskyia Letopis*” bunlardan bazılarıdır. Rus kronikleri hakkında tafsilatlı bilgi için bkz., Mualla Uydu yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK, Ankara, 2007.

²³ Ünal, 2015, 619-620.

²⁴ Sibir Hanlığı hakkında yapılan sınırlı çalışmalar arasında Harun Arslantürk’ün *Letopis Sibirskaya (Sibir Vekayinamesi)’nin çeviri ve incelemesi* adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bkz., Harun Arslantürk, *Letopis Sibirskaya (Sibir Vekayinamesi)’nin Çeviri ve İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2017; Yine Hadi Atlasi’nin *Sibir Tarihi* adlı eser bu alanda Türkçe yazılan ilk eser olması bakımından önemlidir. 2016 yılında Türkçeye çevrilmiştir. Bkz., Hadi Atlasi, *Sibir Tarihi*, (Çev.: Eser Havare), TTK, Ankara, 2016.

Stroganov ve Remezov kronikleridir. Bunların birçok varyantı olduğu ve Çarlık Rusya döneminde neşredildiği malumdur.

Letopis Yesipovskaya

Kökenleri Novgorod'a dayanan boyar bir aileye mensup olduğu bilinen Savva Yesipov, Tobolsk piskoposluğunda görevli bir din adamıdır. Yesipov'un doğum ve ölüm tarihi hakkında, kaynaklar bilgi vermemektedir. Onun XVII. asrın ilk çeyreğinde Tobolsk'a geldiği varsayılmaktadır. Sibiryaya piskoposları Makari, Nektari ve Gerasim dönemlerinde Tobolsk Piskoposluğu'nda "dyak"²⁵ olarak görev yapmıştır²⁶. Eserin tam adı *Sibir Hanlığı, Sibir Hanları ve Hanlığın Ele Geçirilmesi*'dir. Ancak müellifinin Savva Yesipov olmasından dolayı bu kroniğe Yesipov Kroniği adı verilmiştir. Kroniğin adı, yazıldığı yer ve tarihi eserin sonunda verilmektedir. Ayrıca Yesipov, Slav kilise kaidesine göre ismini şifreli bir şekilde vermiştir²⁷.

Kroniğin birçok yazması mevcuttur. "Sıçev", "Golovin"²⁸, "Buzunov"²⁹, "Pogodin"³⁰, "Rumyantsov"³¹, "Abramov"³² ve "Undol"³³ bu kroniğin bazı yazmalarıdır. Bu yazmalar 1907 yılında İmparatorluk Arheografya Komisyonu tarafından Petersburg'da yayımlanmıştır. Biz çalışmamızda asıl nüsha olarak kabul gören Sıçev yazmasından istifade ettik. Yazma Sıçev Usolts tarafından düzenlendiğinden dolayı Sıçev ismiyle ün kazanmıştır³⁴. Yesipov Kroniği ilk defa Grigori İvanoviç Spasski tarafından 1824 yılında Petersburg'da *Sibirski*

²⁵ "Dyak" Rusya'da XIV. ve XVII. asırlarda devlet hizmetinde bulunan kişi. Ortodoks kilisesinde ise papazdan alt bir derecede bulunan görevlidir. Bkz., Bkz. S. İ. Ojegov, *Slovar Russkogo Yazıka*, Moskva 1989, s.188

²⁶ *İstoriya Literatura Urala (Konets XIV-XVIII v.)*, Red. V. V. Blajes-E. K. Sozina, Yazıki Slavyanskoy Kulturi, Moskva 2012, s. 225-229.

²⁷ "Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 169.

²⁸ "Yesipovskaya Letopis Po Golovinskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 307-311.

²⁹ "Yesipovskaya Letopis Po Buzunovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 296-306.

³⁰ "Yesipovskaya Letopis Po Pogodinskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 271-295.

³¹ "Yesipovskaya Letopis Po Rumyantsovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 261-270.

³² "Yesipovskaya Letopis Po Abromovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 241-260.

³³ "Yesipovskaya Letopis Po Spisku Undolskago", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 171-240.

³⁴ "Predislovie", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. XVI-XVIII.

Vestnik'te³⁵ neşredilmiştir³⁶. Daha sonra Pavel Nebolsin tarafından 1849 yılında *Pokorenje Sibiri* adlı eserinde diğer bazı kroniklerle birlikte ekler kısmında (s. 2-88) yayımlanmıştır³⁷.

Kroniğin ana kaynağını Sibiryada kurulmuş olan Tobolsk şehrinin ilk başpiskoposu olan Kiprian³⁸'ın kilisede kayda geçtiği sinodik defterleri oluşturmaktadır. Kiprian, Yermak'la birlikte Sibir seferine gelen, Tobolsk'ta bulunduğu süre zarfında Yermak'a yoldaşlık yapan ve halen hayatta olan Kozakların bilgilerinden istifade etmiştir. Ayrıca bu kişiler Sibir'e nasıl geldiklerini, Sibir hanı Küçüm'le savaşlarını ve daha sonra yaşanan olayları ve bu savaşlarda hayatını kaybeden Kozakların listesini Kiprian'a vermiştir³⁹. 1621-1622 yıllarında Kiprian tarafından 35'ten fazla Kozak'ın ismi sinodike kaydedilmiştir. Bunlar arasında Andrey, Pötr, Vladimir, Lukyan gibi takma isimlerin yanında İvan Karçiga, Bogdan Bryazga, İvan Koltso, Yermak Timofeyev gibi atamanların da isimleri yazılıdır⁴⁰. Bu bilgilerden istifade eden Yesipov, kroniğini bir din adamı bakış açısıyla, Yermak'a ve yoldaşlarına olağanüstü sıfatlar yükleyerek kurgulamıştır, tüm hikâyeye onların kutsal davası üzerine inşa edilmiştir. Sıçev yazmasının tarafımızca şüphesiz eleştirilen tarafı Stroganovlar'dan tek kelime dahi bahsetmemesidir. Ancak Sibir Hanlığı'na ait ilk kronik olması bakımından önemi yadsınamaz bir gerçektir.

Letopis Stroganovskaya

Stroganov Kroniği asıl, yaygın ve kısaltılmış olanlar hâlinde üç farklı grupta, Rus araştırmacılar tarafından ele alınmaktadır. Asıl olanlar grubunda dört yazma bulunmaktadır. Bu yazmaların ilki ve en kıymetli olarak kabul göreni Graf Sergey Stroganov'un (1794-1882) hususî kütüphanesinde bulunmaktadır. 1843 yılında Grigori İvanoviç Spasski (1783-1864) tarafından Sergey Stroganov'a

³⁵ 1818-1824 yılları arasında Spasski tarafından çıkarılan Sibiryayla alakalı tarih çalışmalarının yer aldığı dergidir. Derginin muhtevası için bkz., Murat Özkan, "Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki: 'Sibirskiy Vestnik'", *Selçuk Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2019; (45).

³⁶ "Sibirskaya Letopis Savvı Yesipova", *Sibirski Vestnik*, Sanktpeterburg, 1824, s.120-174.

³⁷ Pavel Nebolsin, *Pokorenje Sibiri*, Sanktpeterburg, 1849.

³⁸ Kiprian 1620 yılında Sibir'in ilk başpiskoposu olmuştur. Başpiskopos olduktan sonra Sibiryada birçok kilise ve manastır kurmuş, etkin misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Bkz., *Sibirski Letopisets: Letopis Kontsa XVII i Naçala XVIII Stolety Vedennaya v Tobolske*, Tobolsk, 1892, s. 14-15.

³⁹ "Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku", 1907, 163.

⁴⁰ *Yermak-Gordost Rossii: Kratkiy İstoriçeskiy Spravoçnik*, Pod Red. G. S. Zaytseva, V. İ. Stepañenko, İzdatelectvo Tumenskogo Gasudarsvennogo Universiteta, Tumen, 2016, s. 11- 12.

hediyeye edilen bu yazma eser oldukça geniş bir muhtevaya sahiptir. Kazan, Astarhan ve Sibir Hanlığı ile ilgili bölümleri de kapsayan ve XVII. asrın ilk yarısında yazıldığı düşünülen bu yazma toplamda 684 varaktan oluşmaktadır. Söz konusu yazma eser içerisinde Sibir Hanlığı'nın işgalini ele alan bölüm Stroganov yazmaları arasında asıl nüsha olarak kabul edilmektedir. Bu bölümün yazı karakterinin diğerlerinden farklılık göstermesi, bölümün diğer bölümlere daha sonra ilave edildiğini düşündürmektedir⁴¹.

Bu grupta bulunan ikinci yazma İmparatorluk Halk Kütüphanesi'nde "Tolstov" derlemesinde bulunmaktadır. Muhteva olarak Sibir Hanlığı'nın ilhakını anlatır. Üçüncü yazma ise yine aynı kütüphanede "Pogodin" derlemesi içerisinde yer almaktadır. Bu yazmada Kazan, Astarhan ve Sibir Hanlığı ile alakalı bölümler bulunmaktadır. Dördüncü yazma da yine bu kütüphanede korunmaktadır. Romanovlar'a kadar Rus tarihi, Rus Hıristiyanlığı, Kazan Hanlığı ve Sibir Hanlığı'nın işgalini ele alan birbirinden farklı on bir konuyu içermektedir. İkinci grupta yaygın olan Stroganov Kroniği üç bölümden oluşmaktadır. Birincisi Yesipov'un kaleme aldığı Sibir kroniği, diğeri Stroganov kroniği, sonuncusu ise Çin tarihinden bahseden yazmadır. Üçüncü grupta ise üç yazma bulunmaktadır. Bunlar "Afanasi", "Rumyantsov" ve son olarak da "Petr Frolov" yazmalarıdır⁴².

Stroganov Kroniği'nin nerede ve ne zaman yazıldığı tam olarak bilinmemektedir. Bu kroniği ilk defa 'Letopis Sibirskaya' adıyla 1821 yılında Spasski neşretmiştir⁴³. Daha sonra bu kronik Nebolsin tarafından 1849 yılında 'Neizvestnaya Letopis' yani bilinmeyen kronik adıyla "Pokorenie Sibiri" adlı eserinin ekler kısmında yayımlanmıştır⁴⁴. Yine bu eser İmparatorluk Arheografya Komisyonu tarafından 1907 yılında Petersburg'da "Spasski"⁴⁵, "Tolstov"⁴⁶ ve "Afanasi"⁴⁷ yazmaları ile birlikte yeniden neşredilmiştir⁴⁸.

⁴¹ "Predislovie", *Sibirskiya Letopisi*, İmparatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. I-III.

⁴² "Predislovie", *Sibirskiya Letopisi*, 1907, s. III-IV, VIII-XVI.

⁴³ Grigori Spasski, *Letopis Sibirskaya*, Sanktpeterburg, 1821, s. 1-69.

⁴⁴ Pavel Nebolsin, *Pokorenie Sibiri*, Sanktpeterburg, 1849.

⁴⁵ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", *Sibirskiya Letopisi*, İmparatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg, 1907, s. 1-46.

⁴⁶ "Stroganovskaya Letopis Po Tolstovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmparatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg, 1907, s. 47-96.

⁴⁷ "Stroganovskaya Letopis v Sokraşeniy Po Afanasiyevskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmparatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 97-104.

⁴⁸ *Sibirskiya Letopisi, İmparatorskoy Arheografiçeskoy Komissii*, Sanktpeterburg, 1907.

Stroganov Kroniği'nin müellifi, eserin sonunda yazmanın konusu ve amacı hakkında kısa bilgiler vermekte; ancak eserin yazıldığı yer ve tarih hakkında bir bilgi vermemektedir. Kroniğin ana temasını Sibir'de kale ve şehirlerin kurulması, Yermak ve yoldaşlarının Sibir'e seferleri, Sibir hanı Küçüm'ün mağlup edilmesi, Sibir'de Rus hâkimiyetinin kurulması gibi konuları ihtiva eder. Stroganov Kroniği'ni diğer Sibir kroniklerinden ayıran en büyük özellik Rus çarı IV. İvan tarafından Stroganovlar'a verilen yarlık ve mektupların özetler hâlinde kronik içerisinde yer almasıdır. Bu durum, bu kroniği diğer kroniklerden daha değerli kılmaktadır. IV. İvan tarafından Stroganovlar'a verilen bu yarlıklar ilk defa Sibir tarihçisi Miller'in 1750 yılında yazdığı *Opisanie Sibirskago Tsarstva*⁴⁹ adlı eserinde tam olarak yayımlanmıştır. Yine Miller'in 1937 yılında tekrar basılan *İstoriya Sibiri*⁵⁰ adlı eserinde düzenlenerek daha belirgin bir şekilde metin içerisinde yeniden neşredilmiştir.

Yesipov Kroniği gibi Stroganov Kroniği'nin de ana kaynağını orijinalleri günümüze kadar ulaşmayan "*Napisanie*" (написание) olarak bilinen kayıtlar oluşturur. Daha önce bahsettiğimiz gibi bu notlar Tobolsk'ta bulunan piskopos Kiprian tarafından toplanarak kilisede sinodiğe geçirilmiştir. Stroganov Kroniği'nin yazılış tarihinin tam olarak bilinmemesi ve anlatılanların Yesipov Kroniği'yle benzerlik göstermesi müellifin bu kronikten faydalandığı ihtimalini doğurmuştur. Rus tarihçileri arasında münakaşa konusu haline gelen bu duruma sahanın önemli tarihçilerinden biri olan Bahruşin de dahil olmuştur. Ona göre Stroganov Kroniği Yesipov Kroniği'nden bağımsız bir şekilde kaleme alınmıştır. Kroniğin kaynaklarını "*Napisanie*" ve Stroganovlar'a ait özel arşiv kayıtlarının oluşturduğunu söylemektedir⁵¹.

Letopis Remezovskaya

Kroniğin müellifi Semen Ulyanoviç Remezov'dur. Remezov boyar bir aileden olup 1642 yılında Tobolsk'ta dünyaya gelmiştir. Remezov ailesi, XVII. asırda askerî, siyasî, kültürel ve daha birçok alanda Tobolsk'ta faaliyet gösteren aileler arasında yer almaktadır. Bu aileler Sibiry'a da Rus hâkimiyetinin tesisinde

⁴⁹ G. F. Miller, *Opisanie Sibirskago Tsarstva*, Sanktpeterburg, 1750.

⁵⁰ G. F. Miller, *İstoriya Sibiri*, Moskva, 1937.

⁵¹ S. V. Bahruşin, *Oçerki Po İstorii Kolonizatsii Sibiri v XVI. i XVII. vv.*, I, Nauçnye Trudı, Moskva, 1955, s. 30-31.

büyük rol oynamıştır. Çocukluğundan itibaren dönemin şartlarına göre iyi bir eğitim almış olan Remezov yaşadığı dönemde tarih, coğrafya, mimarî gibi birçok alanda yeteneklere sahip biri olarak ün kazanmıştır. Hatta onun şöhreti Rusya sınırlarının dışındaki ilim adamlarına kadar ulaşmıştır⁵².

XVII. asrın sonlarında yazıldığı düşünülen Remezov Kroniği, Sibir tarihçisi Miller tarafından Sibiryâ'da araştırma yaptığı dönemde keşfedilmiştir. Miller eseri Tobolsk'ta bulunduğu için kroniği "*Tobolsk Kroniği*" olarak adlandırmıştır. Bu yüzden eser ilim çevrelerinde Tobolsk Kroniği olarak ünlenmiştir. Kronik ilk defa 1880 yılında Arheografi Komisyonu tarafından Petersburg'da çizimleriyle birlikte yayımlanmıştır⁵³. Kroniğin son çiziminde şifrelenmiş Remezov ismi araştırmacı Bıçkov tarafından çözülmüştür. Bu tarihten itibaren kronik müellifinin adıyla birlikte anılmaya başlanmıştır. Kronik daha sonra 1907 yılında Arheografi Komisyonu tarafından tekrar yayımlanmıştır⁵⁴.

Kroniği muhteva olarak iki bölüme ayırabiliriz. İlk bölümde Yermak Timofeyev'in Stroganovların yurtlarına gelişi, Sibir seferi, Sibir'i işgali, Yermak'ın ölümü ve akıbeti, daha sonra Sibir'de Rus tahakkümünün başlaması, şehirlerin ve kalelerin inşası konuları yer almaktadır. İkinci bölüm olarak da eski Rus tarihi ve İncil'de geçen olaylara yer verilmiştir. Kronikte efsaneler ve doğa üstü olaylar oldukça geniş yer kaplar. Ayrıca Yesipov ve Stroganov kroniklerinde yer almayan birçok bilgi mevcuttur. "Türk" ismi de Sibir Rus kronikleri içerisinde ilk defa bu kronikte geçmektedir⁵⁵.

Çarlık Gramotaları (Tsarskie Gramoti)

Stroganov Ailesi'nin Sibiryâ'daki faaliyetleri ve Sibir Hanlığı ile ilişkileri hakkında en önemli kaynakları "*gramota*" denilen ve çarlığın çeşitli konulardaki emirlerini ihtiva eden begelerdir. Bunlar imtiyaz, emir, buyruk gibi farklı içeriklere sahiptir. Bir bölgedeki yeraltı kaynağının işletilmesine dair verilen imtiyazı yahut bir yere yapılacak askerî harekate dair emirleri içeren farklı türdeki belgeler gramota adı altında toplanır. Bu nedenle çalışmamızda mahiyetine göre

⁵² L. A. Goldenberg, *Semen Ulyanoviç Remezov Sibirskiy Kartograf i Geograf*, Akademia Nauk SSSR, Moskva, 1965, s. 5-8.

⁵³ *Kratkaya Sibirskaya Letopis*, Sanktpeterburg, 1880.

⁵⁴ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907.

⁵⁵ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 354.

Stroganovlar'a verilen gramotalar "yarlık/imtiyaz"⁵⁶, "emir", "belge" gibi çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. 1517 yılından 1692 yılına kadar Stroganovlar'a gönderilmiş yahut onlarla alakalı pek çok Çarlık Gramotası'na rastlanır. 9 Nisan 1571 tarihinde Vasili İvanoviç (1479-1533) tarafından Fedor Stroganov'un oğulları Stepan, Osip ve Vladimir'e Stroganovlara dair ilk gramota verilmiştir. Buna göre Ustyug bölgesindeki tuzlaların işletilmesi imtiyazı Fedor Stroganov'un oğullarına tevdi edilmiştir⁵⁷.

Stroganovlar IV. İvan zamanında Moskova ile iyi ilişkiler kurmuştur. Onun zamanında Stroganovlar daha önce aldıkları imtiyazları genişleten pek çok gramota elde etmiştir. Bunlardan en önemlileri Yakov ve Grigori Stroganovlar'a Kama ve Çusovaya nehirleri etrafındaki arazilerde birçok imtiyaz sağlayan 4 Nisan 1558⁵⁸ ve 25 Mart 1568⁵⁹ tarihli gramotalardır. Bu imtiyaznamelerin haricinde Perm bölgesinde yaşanan siyasî gelişmelerin ardından 6 Ağustos 1572⁶⁰ ve 30 Mayıs 1574⁶¹ tarihli iki adet gramota daha Stroganovlar'a verilmiştir. Yine Yermak ve yoldaşlarının Sibir seferi sırasında gönderilen 16 Kasım 1582 tarihli belge Çarlık Gramotaları içerisinde en önemli olanlarından⁶².

1517 yılından itibaren birçok Rus çarından imtiyaz içeren gramotalar alan Stroganovlar, elde ettikleri toprakların bila kayd u hayat sahipleri değildi. Nitekim her çar değişikliğinde bu imtiyazları yenilemek, yeni çarın onayını almak şarttı. Ancak Grigori Dimitriyeviç Stroganov tarafından alınan 1692 tarihli gramotayla ailenin bundan önce aldığı bütün imtiyazlar olduğu şekliyle kabul edilmiş ve bu imtiyazlarla alınan topraklar, işletmeler çar değişikliklerinde tekrar onaylatma

⁵⁶ "Yarlık" eski Türk devletlerinde ve Moğollarda hükümdar buyruğu ya da fermân yazısı anlamına gelmektedir. Yarlıklar muhteva olarak "diplomatik" ve "tarhanlık" şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Emir mahiyeti taşıyan yarlıklar diplomatik yarlık; kişi veya kurumlara verilen her türlü vergiden muafiyet sağlayan ve imtiyaz veren yarlıklar ise; tarhanlık yarlıkları olarak adlandırılmaktadır. Rus kroniklerinde yarlıklar, "pojalovaniye" ve "gramoti çarskiye", şeklinde çarların belgeleri olarak geçer. Bkz., İlyas Kamalov, Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusyası'nın Kuruluş Sürecinde), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 110-111.

⁵⁷ F. A. Volev-A. A. Dimitriyev. *Rodoslovnaya G. g. Stroganovih*, Perm, 1895, s. 2-3.

⁵⁸ 4 Nisan 1558 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 332-334.

⁵⁹ 25 Mart 1568 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 335-337.

⁶⁰ 6 Ağustos 1572 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 338-339.

⁶¹ 30 Mayıs 1574 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 339-341.

⁶² 16 Kasım 1582 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 342-343.

zorunluluğu olmaksızın tamamen Stragonovlara bırakılmıştır⁶³. Stragonovlar'a verilen çarlık gramotalarının büyük kısmı, Sibir tarihçisi Miller'in *Sibir Tarihi* adlı eserinde yayımlanmıştır. 1692 tarihli gramota ise XIX. asrın tarihçilerinden Nikolay Gerasimoviç Ustrialov tarafından yayımlanmıştır⁶⁴. Ayrıca Stroganovlar hakkında gramotalar ve aileye ait birçok belge Aleksandr Radyeviç Andreyev tarafından 2002 yılında Moskova'da neşredilmiştir⁶⁵.

Araştırma Eserler

Nikolaes Witsen, Noord en Oost Tartarye

Witsen, 1641 yılında Hollanda'nın Leiden şehrinde varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Bilgin, gezgin, devlet adamı ve diplomat kimliğiyle tanınan çok yönlü Witsen, 1682 ve 1706 yılları arasında üç kez Amsterdam Belediyesi'ni yönetmiştir. İdari kabiliyetinin yüksekliği yanı sıra çok iyi bir gemi mimarıydı. Kâşif yönü de olan Witsen, 1664 ve 1665 yılları arasında Hollanda büyükelçisi Jacob Boreel'le birlikte Rusya'ya gelmiştir. Onun gemi inşası ile uğraşması güçlü bir filo kurarak Rusya'yı bir deniz imparatorluğuna dönüştürmeyi hayal eden İmparator I. Petro'nun dikkatini çekmiştir. Bu sayede Petro'yla tanışan Witsen onunla yakın ilişkiler kurmuştur⁶⁶.

1675 yılında Witsen, Rusya ve kuzeyine dair kitap, el yazması, mineral, resim, etnografik objeler, silahlar ve çok çeşitli türde ilgi çekici nesnelere toplamaya başlamıştır. Witsen'in çok çeşitli materyallerden oluşan bu koleksiyonları onun tarihin farklı yönlerine, etnografyaya, coğrafyaya, dilbilimine ve ekonomiye ilgisinin yansımasıydı. Witsen topladığı bu zengin verilerle 1692 yılında Amsterdam'da İmparator I. Petro'ya ithaf ettiği "*Kuzey ve Doğu Tatariya*"⁶⁷

⁶³ Sergey Oleroviç Kuznetsov, *Gosudarstvennaya i Metsenatskaya Deyatelnost Roda Stroganovih v İmperskiy Period*, Doktora İstoriçeskiy Nauk, Sankt-Petersburgskiy Gosudarstvenniy Politehniçeskiy Universitet, Sanktpeterburg, 2008.

⁶⁴ 25 Temmuz 1692 Çarlık Gramotası bkz, Nikolay Gerasimoviç Ustrialov, *İmenitie Lyudi Stroganovi*, Sanktpeterburg, 1842, s. 29-119.

⁶⁵ Aleksandr Radyeviç Andreyev, *Stroganovi*, Bely Volk, Moskva, 2002.

⁶⁶ Mikhail Kizilov, "Noord en Oost Tartarye by Nicolaes Witsen. The First Chrestomathy on the Crimean Khanate and its Sources." *In The Crimean Khanate between East and West (15th-18th Century) (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 78)*. Edited by Denise Klein, Wiesbaden: Harrassowitz, 2012, s. 170.

⁶⁷ Nikolaes Witsen, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam, 1705.

eserini Flemenkçe yazmıştır. Daha sonra bu eser 1705 yılında büyük ölçüde genişletilip, revize edilerek Amsterdam’da tekrar basılmıştır⁶⁸.

Stroganovların karanlıkta kalan kökeni hakkındaki ilk bilgiler Witsen’in bahsi geçen bu eserinde yer alır. Müellif eserde Stroganovların bilinen ilk atasının bir Tatar mirzası olduğunu söyler. Ayrıca aile hakkında başka önemli bilgiler de sunar. Witsen’in Stroganovlar’la ilgili verdiği bilgiler daha sonraki yabancı ve Rus araştırmacılarında başvurduğu birincil kaynak olmuştur. Başta Miller, Karamzin olmak üzere birçok tarihçi eserlerinde Witsen’e atıf yapmaktadır. Ayrıca Remezov’un Yermak tarafından gönderilen Kozakların Moskova elçiliği hakkında verdiği bilgilerden de bu eseri kaynak olarak kullandığını görmekteyiz. Pek çok eser tarafından kaynak olarak alınan bu eser yine de Rus bilim çevreleri tarafından fazlaca eleştiri almıştır. Witsen’in bu eseri başta Rusya olmak üzere Sibiry’a, Türkistan’a, Uzak Doğu’ya kadar buralarda yaşayan birçok halk hakkında kıymetli bilgiler vermektedir.

Rusça Araştırma Eserler

Gerard Fredirik Miller, Opissanie Sibirskago Tsartsva,

Sibir Tarihinin Babası olarak bilinen Alman kökenli Rus tarihçi Miller 1705 yılında Almanya’nın Herford şehrinde doğmuştur. Almanya’nın Leipzig şehrinde lisans eğitimini almış olan Miller henüz yirmi yaşındayken Alman öğrenciler arasında Rusya’ya karşı özel ilginin olduğu bir dönem de 1725 yılında Petersburg’a gelmiştir. 1730 yılında henüz 25 yaşındayken profesör olan Miller, Petersburg İlimler Akademisi asil üyesi olmuştur. Miller bu akademide 1733 yılına kadar bilimsel faaliyetlerini sürdürmüş, en önemli faaliyetleri ise katıldığı Sibiry’a ekspedisyonu kapsamında gerçekleşmiştir⁶⁹.

Rusların Sibiry’a üzerine yaptıkları ilk ekspedisyonlar 1725 yılında I. Petro zamanında kurulan bilimsel keşif heyetleriyle birlikte başlamıştır. İlk keşif heyetinde yer alamayan Miller, 1733 yılında İvan Bering başkanlığında Kamçatka’ya düzenlenmiş olan büyük keşif heyetine gönüllü olarak katılma kararı almıştır. 1733 yılında başlayan bu sefer 1743 yılına kadar devam etmiştir. Bu heyete Miller’in dışında İogann Georg Gmelin, Denil de Kroyer, Kraşennikov gibi birçok

⁶⁸ Kizilov, 2012, 170-171.

⁶⁹ G. F. Miller, 1937, 13-14; Ünal, 2015, 625.

farklı disiplinlerden bilim adamı katılmıştır. Bu bilim adamları Sibirya'nın tarihi, etnografyası ve coğrafyası hakkında zengin materyaller toplamıştır⁷⁰.

Miller, Sibirya'da bulunduğu yaklaşık on yıl zarfında Sibirya'nın tarihi, coğrafyası ve orada yaşayan halkların etnik ve kültürel yapısı hakkında zengin materyaller toplamıştır. Miller'in Sibirya'da topladığı bu materyaller aynı zamanda Sibirya tarihinin arşivsel belgelerinin de toplanması anlamına gelmektedir. Miller'in topladığı ve tasnifini yaptığı bu belgeler daha sonraki Sibirya çalışmaları için araştırmacıların kullandığı ana kaynaklar arasında olmuştur. Bu belgeler Miller tarafından düzenlenmiş ve tasnif edilmiş şekilde Moskova'da bulunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde yer almaktadır⁷¹. Sibirya'da topladığı zengin materyallerden 1750 yılında Petersburg'da *Opissanie Sibirskago Tsarstva*⁷² adlı eserini neşretmiştir. Stroganovlar'a ait olan çarlık belgeleri ilk defa bu eserde yayımlanmıştır. Doğu ve Batı kaynaklarının da kullanıldığı bu eserin geniş bir bölümü Sibir Hanlığı tarihi, Küçüm Han dönemi ve Rusların Sibir'i işgalini anlatmaktadır. Ayrıca bölgede yaşayan birçok halk ve topluluk hakkında da ilk ve zengin bilgileri içermektedir. Witsen'in Stroganovların kökenleriyle alakalı verdiği bilgiler ilk defa Rusça yayımlanan bir kaynaktan kullanılmıştır. Bu eser Bahruşin ve Andreyev'in değerlendirmeleriyle birlikte *İstoriya Sibiriya*⁷³ adıyla 1937 yılında Petersburg'da yeniden yayımlanmıştır.

İogann Ebergard Fişer, Sibirskaya İstoriya

İkinci Büyük Sibirya Ekspedisyonu sırasında büyük bir rahatsızlık geçiren Miller, Petersburg İlimler Akademisi'nden izin alarak seferden ayrılmak için izin istedi. Onun yerine İlimler Akademisi'nde görev yapan arkadaşı Alman kökenli bir diğer tarihçi İ. E. Fişer heyette yer almak üzere Sibir'e görevlendirildi. 1740 yılında Fişer, Miller'le Surgut şehrinde buluştu ve sefer hakkında bilgi aldı⁷⁴. Fişer 1740'ların sonuna kadar Sibirya'da bilimsel çalışmalarını sürdürdü ve çok sayıda

⁷⁰ V. P. Sukaçev, *İrkutsk. Ego Mesto i Znaçenie v İstorii i Kulturnom Razvitii Vostoçnoy Sibiri*, Moskva, 1891, s. 165-166.

⁷¹ Ünal, 2015, 625.

⁷² Gerard Friderik Miller, *Opisanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena*, Akademi Nauk, Sanktpeterburg, 1750.

⁷³ G. F. Miller, *İstoriya Sibiri*, Moskva, 1937.

⁷⁴ Eberhard Vinkleri, "O Roli İoganna Eberharda Fişera v Rabote Po Sboru Yazıkovogo Materiala v Volgo-Kamskom Areale (XIII v.), *Linguistica Uralica*, L 2014 1, s. 45. 44-52.

malzeme topladı. Topladığı bu malzeme ve kaynaklardan *Sibir Tarihi* (Sibirskaya İstoriya) adlı eserini oluşturdu. Eser ilk defa 1768’de Almanca yayımlandı. Daha sonra eser 1774 yılında Rusça olarak tekrar yayımlandı⁷⁵.

Miller’in eserinin devamı ya da tamamlayıcısı olan eser, Sibirya Türk tarihi ve kültürü hakkında kıymetli bilgiler içerir. Miller’e göre Fişer eserinde daha ayrıntılı bilgiler verir. Sibir’in genel bir tasviriyle başlayan eser Tatarlar, Kırgızlar, Kalmuklar, Samoyedler ve Yakutlar gibi birçok halkın kökeni, tarihi, kültürü hakkında bilgiler verir. Eserin ana temasını Sibir Hanlığı’nın Kozaklar tarafından işgali ve Ruslar tarafından Sibirya’daki ilk yerleşim yerlerinin ve kalelerin kurulması teşkil etmektedir. Yine eserin ilerleyen bölümlerinde Yenisey ve Krasnoyarsk şehirlerinin inşası, Tobolsk’da manastırların kurulması, bölge halklarıyla ilişkiler, yaşanan çatışmalar ve Rusların yeni Sibirya seferlerine yer verilmiştir.

Pavel Semenoviç İkosov, İstoriya o Rodoslovii i Bogatsve i Ateçestvennih Zaclugah Znamenitoy Familii g. g. Stroganovih

XVIII. asırda Miller’in ardından Stroganovlarla ilgili bilgi veren ilk kişi tarihçi Pavel İkosov’dur. İkosov aynı zamanda Stroganovların Perm’deki çiftliklerinin kâhyasıdır. İkosov’un 1761 yılında kaleme aldığı bu eser aynı zamanda Rusların Stroganovlar’la alakalı yazdığı ilk müstakil eser olması bakımından da oldukça kıymetlidir. Stroganovların kökenini ve ülkeye hizmetlerinin tarihini ele alan bu çalışma Stroganovlarla ilgili bilinmeyen birçok gerçeği gün yüzüne çıkarmıştır⁷⁶. Bu eser tarihçi Vasili Şişonko tarafından düzenlenerek Şişonko’nun ön sözüyle birlikte 1881 yılında Perm’de tekrar basılmıştır⁷⁷.

Eserin muhteviyatını Stroganovların kökeni, Yermak’ın Sibirya seferi, Stroganovların Sibir’in işgalindeki rolü, XVIII. asrın ilk yarısına kadar ailenin ekonomik yaşamı ve gelişimi oluşturmaktadır. İkosov eserini yazarken ağırlıklı olarak Stroganov, Yesipov, Remezov kroniklerini, Solviçegodsk yıllıklarını ve Miller’in *Sibir Tarihi* adlı eserini temel kaynaklar olarak kullanmıştır.

⁷⁵ İogann Ebergard Fişer, *Sibirskaya İstoriya s Samago Otkrıtiya Sibiri do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujiyem*, Sanktpeterburg, 1774.

⁷⁶ Vvedenski, 1962, 5-6.

⁷⁷ Vasiliy Şişonko, *Permskaya Letopis s 1263-1881 g. Perviy Period, s. 1263-1613 g.*, Perm, 1881.

Nikolay Gerasimoviç Ustrialov, İmenitie Lyudi Stroganovi

Stroganovlarla ilgili ilk müstakil eserlerden biri de Nikolay Gerasimoviç Ustrialov (1805-1870)'un 1842 yılında Peterburg'da kaleme aldığı *İmenitie Lyudi Stroganovi* adlı eserdir⁷⁸. Müellif eserin giriş kısmında çalışmasını nasıl hazırladığını anlatmaktadır. Ustrialov araştırmalarını yaparken 25 Temmuz 1692 tarihli Stroganovlar'a ait çok önemli bir belgenin eline geçtiğinden bahsetmektedir. Bu belge 1692 yılında Rus çarları İvan Aleksiyeviç ve I. Petro tarafından Grigori Dimitriyeviç Stroganov (1656-1715)'a verilen bir gramotodur. Moskova yönetimi tarafından Stroganovlar'a 1517 yılından 1700 yılına kadar verilen imtiyazları ihtiva eden ve bunları tasdikleyen bir belgedir⁷⁹.

Büyük bir şans eseri eline geçen belgenin üzerinde yazan notlardan yola çıkan Ustrialov belgenin orijinalinin Sofya Vladimirovna Stroganova (1775-1845)'nın özel malikâne arşivinde olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine elindeki belgenin aslını görmek için Sofya Stroganova'nın malikânesine gitmiştir. Bu durumdan fazlasıyla memnun kalan Sofya, aileye ait yüz kadar belgeyi de Ustrialov'un istifadesine sunmuştur. Bir anda Stroganovlar'a ait büyük bir hazineyle karşılaştığını belirten Ustrialov, aileye ait yarlıkları, alım-satım belgelerini, emir, talimat ve daha birçok belgeyi inceleme şansı elde etmiştir. Ayrıca Sofya, Ustrialov'dan bu belgeleri neşretmesi ricasında bulunmuştur⁸⁰.

Eserin giriş kısmında ailenin kökeni ve XVII. asrın başına kadar ailenin kısa bir tarihinden bahsedilmektedir. Sofya'dan aldığı icazetle Ustrialov eserin (29-119) sayfaları arasında eline geçen bu gramotayı tam olarak yayımlamıştır. Ayrıca Sofya'nın arşivinde incelediği aileye ait 22 adet yarlık ve ukazın listesini tarihleriyle birlikte vermiş ve kısaca mahiyetlerinden bahsetmiştir. Yine Stroganovlar'a ait Solviçegodsk'ta bulunan malikânenin resmini, onların şeceresini ve Stroganovlar'a ait Kama ve Çusovaya'daki toprakları gösteren bir haritayı da bu kıymetli eserde neşretmiştir.

⁷⁸ Nikolay Gerasimoviç Ustrialov, *İmenitie Lyudi Stroganovi*, Sanktpeterburg, 1842.

⁷⁹ Ustrialov, 1842, 5.

⁸⁰ Ustrialov, 1842, 5.

Pavel İvanoviç Nebolsin, Pokorenie Sibiri

Çarlık Rusya döneminde Ruslar tarafından Sibir Hanlığı'nın işgali hakkında ilk müstakil çalışmalar yapılmıştır. Bunların başında Pavel İvanoviç Nebolsin (1817-1893)'in *Sibir'in Fethi*⁸¹ (Pokorenie Sibiri) adlı eseri gelmektedir. Nebolsin, Miller gibi bizzat Sibirya'da bulunmuş ve Tobol, Ob nehirleri ve Yenisey civarlarında incelemeler yapmıştır. Sibir Hanlığı, Stroganovlar ve Yermak hakkında sözlü anlatımları yöre halkından derlemiştir. Sibir kroniklerine de ulaşan Nebolsin elindeki verilerle mukayese yaparak eserini on başlık hâlinde oluşturmuştur. Ayrıca eserin sonunda Yesipov ve Stroganov kroniklerini kritik ederek ekler kısmında yayımlamıştır. Yesipov Kroniği'ni merkezine alan Nebolsin, Stroganov Kroniği'ne karşı daha mesafeli durmuştur. Yine bu eserde Stroganovların Sibir'in işgalindeki rolü genişçe tartışılmıştır.

Aleksandr Dimitriyev, Permskaya Starina

Aleksandr Dimitriyev'in Sibir tarihi araştırmalarından oluşturduğu *Permskaya Starina* adlı eser, 1889 ve 1897 yılları arasında yayımlanmış olup 6 ciltten oluşmaktadır. 1892 yılında yayımlanan dördüncü cilt Stroganovlar ve Yermak'ı konu edinmektedir⁸². Eserde genel olarak Stroganovların kökeni, Rus tarihçilerin onların kökenleri hakkında ortaya attığı görüşler, tartışmalar ve kendi tespitleri, Stroganovların kurduğu ilk yerleşim yerleri, ailenin ticari ve iktisadi konuları ele alınmıştır. Ayrıca Stroganovlar hakkında iki tane önemli belge de bu eserde yayımlanmıştır. Bunlardan ilki 1558 yılında IV. İvan tarafından Stroganovlar'a verilen yarlık ve diğeri ise Stroganovlar'a ait topraklarda onların yönetimi altında bulunan nüfusu gösteren 1623-1624 tarihli defterdir. Eserin 1894 yılında yayımlanan beşinci cildi ise Yugra toprakları ve Sibir'in işgali konularına⁸³. Ekler kısmında ise o zamanlar yeni keşfedilmiş olan *Skazanie Sibirskoy Zemli*⁸⁴ (Sibir Topraklarının Hikayesi) adlı yazma neşredilmiştir. Dimitriyev bu eseri

⁸¹ Pavel İvanoviç Nebolsin, *Pokorenie Sibiri*, Sanktpeterburg, 1849.

⁸² Aleksandr Dimitriyev, *Permskaya Starina. Sbornik İstoriçeskih Statey i Materialov Preimuşestvenno O Permskom Krae, Stroganovi i Ermak*, Vıpusk IV, Perm, 1892.

⁸³ Aleksandr Dimitriyev, *Permskaya Starina. Sbornik İstoriçeskih Statey i Materialov Preimuşestvenno O Permskom Krae, Pokorenie Ugorskih Zemel i Sibiri*, Vıpusk V, Perm, 1894.

⁸⁴ Dimitriyev, 1894, 213-220.

1890'da görev yaptığı sırada Solikamsk'ta bulmuştur. Ayrıca 'Çerepanov Kroniği' hakkında da değerli bilgiler vermektedir⁸⁵.

Andrey Vvedenski, Dom Stroganovih v XVI-XVII. Vekah

Stroganov araştırmaları Sovyet döneminin de ilgi çekici konuları arasındadır. Andrey Vvedenski (1891-1965) Sovyet dönemi tarihçilerindendir. Yaşamı boyunca birçok üniversitede ve Perm arşivinde görev yapmıştır. XX. asrın ikinci çeyreğinden itibaren bilimsel çalışmalarına başlayan Vvedenski ağırlıklı olarak Stroganovların tarihi ile ilgili çalışmalarıyla tanınmaktadır. Aileyle ilgili birçok makale ve kitap çalışması bulunmaktadır. Stroganovlar hakkındaki en önemli eseri şüphesiz ölümüne yakın bir dönemde, Stroganovların iki asrını kaleme aldığı *Dom Stroganovih v XVI-XVII. Vekah*⁸⁶ adlı eserdir. Bahsi geçen eserde Stroganovların kökeni, onların Solviçegodsk'taki ticari faaliyetleri, Sibir'in işgali, Stroganovların işgaldeki rolleri, tartışmalar, görüşler, ayrıca Stroganovların mimari ve kültürel faaliyetleri gibi birçok konu arşivsel dokümanlarla birlikte açıklanmaktadır.

Stroganovlar hakkında yakın dönemde de çalışmalar devam etmiştir. Aleksandr Radyeviç Andreyev⁸⁷, Tatyana Metternih⁸⁸, Yakov Grigoryeviç, Solodkin⁸⁹ gibi birçok araştırmacı Stroganovlar hakkında çalışmalar yapmıştır. Rusya'da Stroganovlar hakkında lisansüstü tezler de yapılmıştır. Bunlardan biri Natalya Vladimirovna Medvedeva tarafından 1999 yılında Stroganovların nüfus defterleri ve arşiv materyalleri üzerinden XVII. asrın ilk yarısında Prikamya bölgesinin Antroponimisi hakkında Perm'de yaptığı çalışmadır⁹⁰. Bir diğeri Tatyana Gennadevna Mezenina'nın, XVIII. ve XIX. asrın ilk yarısında Stroganovların sosyo-ekonomik organizasyonu ve özellikleri hakkında 2007

⁸⁵ Dimitriyev, 1894, 209-211.

⁸⁶ Andrey Vvedenski, *Dom Stroganovih v XVI-XVII. Vekah*, İzdatelstvo Sotsialno Ekonimiçeskoj Literaturi, Moskva, 1962.

⁸⁷ Aleksandr Radyeviç Andreyev, *Stroganovi*, Bely Volk, Moskva, 2002.

⁸⁸ Tatyana Metternih, *Stroganovi: İstoriya Roda, Aleteyya*, Moskva, 2016.

⁸⁹ Yakov Grigoryeviç Solodkin, "Yermakovo Vzyatie" Sibiri Diskussionnie Problemi İstorii i İstočnikovedeniya, İzdatelstvo Nijnevartovskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 2015.

⁹⁰ Natalya Vladimirovna Medvedeva, *Antroponimiya Prikamya Pervoy Polovini XVII. Veka v Dinamiçeskom Aspekta: Na Materiale Perepisnih Dokumentov po Voččinam*, Kandidat Filologičeskih Nauk, Perm, 1999.

yılında yaptığı çalışmadır⁹¹. Natalya Veniaminovna Golohvastova'nın ise XVIII. asrın sonundan XIX. asrın ilk yarısına kadar Perm'in Stroganovlar örneğinde Ural maden işletmelerinin yönetim sisteminde kale hizmetlileri adlı bir çalışması bulunmaktadır⁹². Stroganovlar hakkında en kapsamlı çalışmalardan biri ise Sergey Oleroviç Kuznetsov tarafından, Stroganovların Rus İmparatorluk dönemindeki faaliyetlerini inceleyen araştırmadır⁹³. Bu çalışmada Rus imparatorları I. Petro ve II. Nikolay arasındaki dönemlerde Stroganovların siyasî, ekonomik ve sanatsal faaliyetleri ortaya konmuştur.

Stroganovların sahip oldukları sıra dışı tarihleri onları Rus romanlarının da konusu haline getirmiştir. Sara Bleyk'in kaleme aldığı *Rusya'nın en Zenginleri Stroganovlar* (Строгановы. Самые богатые в России)⁹⁴ adlı romanı neredeyse Rusya'nın tarihi kadar geçmişleri bulunan bu ailenin sürükleyici öyküsünü okuyuculara sunar. Batı'da ise Rusya ve Sibirya konularını ele alan birçok çalışma içerisinde Stroganovlar teması işlenmiştir. Stroganovlar'dan bahseden en önemli çalışmalardan biri Terence Armstrong'un *Yermak's Campaign in Siberia*⁹⁵ adlı çalışmasıdır. Armstrong bu çalışmasında Sibir kronikleri ve çarlık belgelerine de yer vermiştir.

⁹¹ Tatyana Gennadevna Mezenina, *Permskie Vladeniya Stroganovih v XVIII-Pervoy Polovine XIX v.: Osobennosti Prostranstvennoy i Sotsialno-Ekonomiçeskoj Organizatsii*, Kandidat İstoriçeskih Nauki, Uralskiy Gosudarstvennyy Pedagogiçeskiy Universitet, Nijniy Tagil, 2007.

⁹² Natalya Veniaminovna Golohvastova, *Krepostnie Služaşie v Sisteme Upravleniya Uralskogo Gornozavodskogo İmeniya v Kontse XVIII-Pervoy Polovine XIX. Veka: Na Primere Permskih Voçin Stroganovih*, Kandidat İstoriçeskih Nauk, Perm, 2001.

⁹³ Sergey Oleroviç Kuznetsov, *Gosudarstvennaya i Metsenatskaya Deyatelnost Roda Stroganovih v İmperskiy Period*, Doktora İstoriçeskiy Nauk, Sankt-Petersburskiy Gosudarstvennyy Politehniçeskiy Universitet, Sanktpeterburg, 2008; daha sonra Kuznetsov bu çalışmasını *Stroganovi: İstoriya Roda*, ismiyle 2012 yılında kitaplaştırmıştır. Bkz., Sergey Oleroviç Kuznetsov, *Stroganovi. 500 Let Roda. Vişe Tolko Tsari*. Tsentrpoligraf, Moskva, 2012.

⁹⁴ Sara Bleyk, *Stroganovi. Samie Bogatie v Rossii*, Ripol-Klassik, Moskva, 2014.

⁹⁵ Terence Armstrong, *Yermak's Campaign in Siberia*, The Hakluyt Society, Londra, 1975.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. STROGANOVLARIN KÖKENİ VE RUSLARIN SİBİRYA TOPRAKLARINDAKİ İLK TEMASLARI

1.1. Stroganovların Kökeni ve İlk Yurtları

1.1.1. Stroganovların Kökeni

Stroganovların kimliği ve kökenleri Rus tarihçileri ve araştırmacıları arasında sürekli tartışılan konular arasında yer almıştır. Bunun en büyük nedeni gerek Rus yıllıklarında gerekse diğer Rus kaynaklarında Stroganovların kökenleri ile ilgili herhangi bir bilginin olmamasıdır. Onların kökeni hakkında bilgi veren en önemli kaynakların başında Rus çarı Aleksey Mihayloviç (1645-1676) zamanında Rusya'ya gelen Hollandalı diplomat ve bilim adamı Nikolaes Witsen'in *Noord-en Oost Tartarye* (Kuzey ve Doğu Tatar) adlı eseri gelmektedir⁹⁶.

Witsen'in Sibiryayı adım adım gezerek gözlem yapması, yöre halkından efsaneleri ve hikayeleri dinlemesi ve onları kayıt altına alması bu ailenin karanlıkta kalan kökenine bir nebze ışık tutmaktadır. Witsen'e göre Stroganovların malum ilk atası Rus Knez Dimitri Donskoy (1350-1389) zamanında 'Hıristiyan olmak için' Altın Orda Devleti'nin Astarhan topraklarına yakın olan bir bölgesinden Moskova'ya gelen bir Tatar mirzasıdır⁹⁷. Miller, Witsen'in Stroganovlar'la alakalı verdiği malumatlara göre bu mirzanın vaftiz olup Hıristiyan olduktan sonra "*Spiridon*" (Спиридон) ismini almış olabileceğini belirtmektedir⁹⁸. Witsen, Stroganovların kökeni hakkında şu bilgileri verir. "*Bu Tatar mirzası Hıristiyan inancına girmek için Rusya'ya gitti ve Rum ayinine göre vaftiz edildi. Rus knezi ona kendi kızını verdi. Stroganov evlendikten sonra da Rusya'da yaşamını sürdürdü. Mirzanın Hıristiyan olmasını hazmedemeyen Tatarlar Ruslara karşı savaş ilan etti. Bunun üzerine Knez diğer Rus komutanların yanında bu mirzayı da savaşmak üzere güçlü bir askerî kuvvet ve teçhizatla Tatarların üzerine gönderdi. Yapılan savaş sonucu Ruslar savaşı kaybetti ve tesadüfen mirza da Tatarların eline esir düştü. Mirza çeşitli işkencelerin ardından öldürülüp parçalara ayrılıp lime lime edildi. Bu sırada mirzanın Rusya'da hamile olan karısı bir erkek çocuğu dünyaya getirdi. Babasının öldürülme şeklinden dolayı doğan bu erkek çocuğa*

⁹⁶Ustrialov, 1842, 1.

⁹⁷Witsen, 1705, 735.

⁹⁸ Miller, 1750, 68; Miller,1937, 206.

“doğranılanın/rendelenenin oğlu manasına gelen “Stroganov”⁹⁹ (Строгановъ) adı verildi¹⁰⁰. Miller de Stroganovların kökenleri ile alakalı Rus kroniklerde hiçbir bilginin yer almadığını belirtir. Onlarla alakalı ilk bilgilerin Batılıların eserlerinde görüldüğünü s yler¹⁰¹.

Rus yazar Nikolay Vasilyeviç Gogol’un * l  Canlar* romanında belirttiği bir husus Rusya’da verilen adların ya da lakapların önemini iyi bir şekilde özetler. Gogol’un izahıyla Rusların isim takmakta üzerlerine yoktur. Kendisine isim takılan kişi askere gitse ya da devlet hizmetine girse veya Petersburg’a, oradan dünyanın bir ucuna kuş olup uşsa da verilen bu addan kurtulamaz ve bütün soyuna miras olarak kalır. Hatta bu isimden kurtulmak istese memurlara rüşvet verse, baltayla kazımaya kalksa bile bu ismi silmeye gücü yetmezdi¹⁰². Gogol’un bahsettiği bu durum tam olarak Stroganovlar’a uymaktadır. Yaşanan bir hadisenin ardından doğan çocuğa verilen “Stroganov” ismi asırlarca aileyle birlikte yaşamıştır.

Stroganovlarla alakalı ilk bilgilerin yer aldığı bir diğer önemli kaynak ise Stroganovların k hyası olan  kosov’un 1761’de kaleme aldığı Stroganovların şeceresini ve hikâyesini anlattığı eseridir. Bu eser aile hakkında kıymetli bilgiler içermektedir.  kosov, Witsen’in bahsettiği olayı ayrıntılı bir şekilde anlatır ve Hristiyan olup Spiridon ismini alan bu mirzanın Rus knezinin akrabasıyla evlendiğini ve Tatarlar tarafından öldürüldüğünü söyler. Mirzanın  l m n n ardından knezin doğan  ocuğa Stroganov ismini verdiğini belirtir¹⁰³. Muhtemelen

⁹⁹ Stroganiy (Строганий) sıfat olarak dilimlenmiş, lime lime edilmiş anlamına gelmektedir. Örneğin: “Stroganiy  elovek” (Строганий человек) doğranmış, lime lime edilmiş adam-kişi demektir. Strogan (Строган) doğranan, lime lime edilen anlamına gelen edilgen yapıdır. Stroganov ise (Строганов) doğrananın, lime lime edilenin oğlu ya da oğulları anlamına gelmektedir. Rusça’da ov (-ов) eki erkeklerde ismin sonuna eklendiği zaman eklendiği isime “nın-nin oğlu” anlamını vermektedir.

¹⁰⁰ Witsen, 1705, 735.

¹⁰¹ Miller, 1750, 67-68.

¹⁰² “Выражается сильно российский народ! и если наградит кого словом, то пойдет оно ему в род и потомство, утащит он его с собою и на службу, и в отставку, и в Петербург, и на край света. И как уж потом ни хитри и ни облагораживай свое прозвище, хоть заставь пишущих людишек выводить его за наемную плату от древнекняжеского рода, ничто не поможет: каркнет само за себя прозвище во все свое воронье горло и скажет ясно, откуда вылетела птица. Произнесенное метко, все равно что писанное, не вырубливается топором”. Bkz., Nikolay Vasilyeviç Gogol, *Mertie Duşi*, ACT, Lyuks, Moskva, 2005, s. 63.

¹⁰³  kosov olayı şöyle izah eder. XIV. asırda Moskova Knezi Dimitri  vanoviş zamanında Mirza, Altın Orda topraklarından çıkararak Moskova’ya Büyük Knezin yanına gitmiş ve ondan kendisini korumasını istemiştir. Knez de memnuniyetle bu teklifi kabul ederek onu Rus geleneklerine göre sarayına kabul etmiştir. Sarayda olduğu dönemde mirzaya özenle Hristiyanlık dini ve Hz. İsa anlatılmıştır. Bunlardan etkilenen mirza kendi isteğiyle vaftiz olarak Hristiyan olmuş ve Spiridon adını almıştır. Hristiyan olması Knez’i fazlasıyla memnun etmiş ve onu Hristiyan geleneklerine göre kendi akrabasıyla evlenmesini istemiştir. Spiridon da bu teklifi düşünmeksizin kabul etmiştir.

İkosov, Witsen ya da Miller'in eserlerinden bu bilgilere ulaşmıştır. Rus tarihçi Karamzin de Rus ticaretini Ural dağları ötesine taşıyan Stroganovların kökenleri ile ilgili yabancıların anlattıklarına şüphe ile yaklaşmıştır. Ancak yabancıların naklettiği bu hikâyeyi anlatırken mirzanın ismini Spiridon olarak vermiştir¹⁰⁴.

Tatar tarihçi Hadi Atlasi de Witsen'in verdiği bilgileri doğru kabul ederek Stroganovların kökenini aynı şekilde açıklar¹⁰⁵. Yine Halikov'un Rus tanınan Bulgar-Tatar asıllı sülalelerle ilgili yazdığı eserinde Stroganovların atasının Dimitri Donskoy zamanında Hıristiyanlığı kabul edip “*Spiridon*” adını alan bir Tatar mirzası olduğunu belirtmektedir¹⁰⁶. Rus Türkolog Nikolay Baskakov, Stroganovların Rus kökenli bir soyadına sahip olmalarına rağmen onların aslında Türk kökenli olduklarını söylemektedir. Ancak bilinenin aksine Stroganov isminin Rusça “*Strogat*” (Строгать) “plan yapmak” ya da Türkçe “kale, tahkimli nokta” anlamına gelen “*Ostrog*” (Острор) kelimeleriyle alakalı olabileceğini izah etmektedir. Hıristiyan olduktan sonra Spiridon ismini aldığını ve Knez Dimitri İvanoviç Donskoy tarafından onun Rus ordusu içerisinde iyi bir rütbeyle taltif edildiğini de sözlerine eklemektedir¹⁰⁷.

Daha sonra bu durumu hazmedemeyen Tatarlar Moskova'ya elçi göndererek bu mirzanın teslim edilmesini istemiş ancak mirzanın Hıristiyan olup onun artık Rus himayesi altında olduğunu ve bu teslimin Hıristiyan yasalarına aykırı olduğunu elçiye söylemişlerdir. Rusların bu cevabı Altınorda hanını tatmin etmemiş ve askerlerini savaş için hazırlatıp Rus halkını ateşe vermeyi emrederek üzerlerine göndermiştir. Knez böyle büyük bir teşebbüsü karşısında görünce korkuya kapılarak Tatarlara karşı Rus ordusunun asil bir müfrezesini Spiridon ve diğer generallerin komutasında onların üzerine göndermiştir. Ancak Tatarlar Rusları sahadan sürüp Spiridon'u canlı olarak ele geçirmiştir. Tatar hanının huzuruna getirilen Spiridon'a han neden vatanını terk edip Rusya'ya gittin diye sormuş? Spiridon bu soruya karşılık şu cevabı vermiş: Moskova knezinin yabancılarla karşı merhametli olduğunu duydum ve Hıristiyan inancına olan merakımdan dolayı Rusya'ya gittim. Bunun üzerine Tatar hanı Spiridon'a Hıristiyan inancını bırakmasını ve eski inancına geri dönmesini söylemiştir. Eğer buna karşı gelecek olursa işkence edilip sonra öldürüleceği yönünde tehdit etmiştir. Ancak Spiridon kendisinin gerçek bir Hıristiyan olduğunu ve Tatar inancını tamamen reddettiğini söylemiştir. Han bu itaatsizliğin karşısında sinirlenerek Spiridon'un hemen ağaca bağlanıp işkence edilmesini emretmiştir. İşkence edildikten sonra öldürülen Spiridon'un cesedi parçalara ayrılarak doğranmıştır. O sırada Moskova'da hamile olan karısı bir erkek çocuk dünyaya getirmiş ve vaftiz edilerek Kuzma adını almıştır. Moskova knezi öldürülme biçiminden dolayı ona doğranılanın/lime lime edilenin oğlu anlamına gelen Stroganov ismini vermiştir. Bkz., P. C. İkosov, *İstoriya o Rodoslovii i Bogatsve i Ateçestvennih Zaslugah Znamenitoy Familii g. g. Stroganovih (1761)*, İzdannaya (Haz.) Vasiliy Şişonko, Perm, 1881, s. 5-7.

¹⁰⁴ Nikolay Mihayloviç Karamzin, *İstoriya Gasudarstva Rossiyskaro*, Kiniga 2, Tom VII-XII, Moskva, 2006, s. 255.

¹⁰⁵ Atlasi, 1993, 45-46.

¹⁰⁶ A. H. Halikov, *Rus Tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülale*, (Çev.: Mustafa Öner), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995, s. 90.

¹⁰⁷ N. A. Baskakov, *Türk Kökenli Rus Soyadları*, (Çev.: Samir Kâzımoğlu), Türk Dil Kurumu, Ankara, 1997, s. 7.

Stroganovların kökenleriyle ilgili yukarıda bahsettiğimiz görüşlere ciddi muhalif olan bir grup tarihçi de vardır. Bunlar Rus olmayan yabancıların Stroganovların kökenleri ile alakalı verdikleri bilgileri reddetmekte ve yabancıların verdiği bu bilgilerin hikâyeden öteye geçemeyeceğini söylemektedir. Bu muhalif olan kişilerin başında Stroganovların aile arşivlerini inceleyen Ustrialov gelmektedir. Stroganovların kökeniyle ilgili ilk bilgileri Witsen'in verdiğini kabul eden Ustrialov onun verdiği bilgileri Miller, Şerbatov ve Karamzin'in de olduğu gibi tekrar ettiğini aktarır. Ustrialov'a göre yabancıların naklettiği bu efsane şüphelidir. Çünkü I. Petro döneminde aile belgelerinden derlenen Stroganovların soyağacından da bu durumun görüldüğünü ve Knez Dimitri Donskoy zamanının olaylarının kronikler tarafından ayrıntılı olarak verildiğini belirtmektedir. Ustrialov, bütün olayları ayrıntılı bir şekilde anlatan kroniklerin bu olay karşısında sessiz kalmasını anlamadığını, ortada tuhaf bir durumun olduğunu söylemektedir. Ustrialov'a göre Krillo-Beloozersk Manastırı'nda muhafaza edilen kayıtlar, Stroganovların kökenleri hakkında daha güvenilir bilgiler vermektedir. Bu manastırdaki kayıtların verdiği bilgilere göre onların kökeni Novgorod'un eski ailelerinden Dobrinliler'den gelmektedir. Ustrialov Krillo-Beloozersk Manastırı'nda yer alan kayıtlardaki rivayetin daha güvenilir olduğunu söylemektedir¹⁰⁸.

Ustrialov'un yukarıda verdiğimiz görüşünü destekleyen bir diğer isim ise Aleksandr Dimitriyev'dir. O, Witsen'in Stroganovların kökeni ile ilgili verdiği bilgilerin XIX. asırda yapılan araştırmalarla birlikte saygınlığını kaybettiğini belirtir. Bu görüşün Ustrialov'la birlikte reddedildiğini ve ailenin kökeninin sanıldığı gibi bir Tatar mirzasından değil, Rus kökenli Novgorodlu tüccarların soyundan geldiğini belirtmektedir¹⁰⁹.

Novgorod eşrafından tarihi bir soy ismine sahip olan Dobrinliler'in hanesinden Stroganovların kökenlerine istinaden Krillo-Beloozerski kayıtlarında birtakım bilgilere rastladığını belirten Ustrialov'un yukarıda ileri sürdüğü iddia önemlidir. Ancak bunlar sağlam delillere ve izaha muhtaçtır. Zira Ustrialov yukarıda bahsi geçen hususu dile getirirken kaynak olarak belirttiği Krillo-

¹⁰⁸ Ustrialov, 1842, 3.

¹⁰⁹ Aleksandr Dimitriyev, *Permskaya Starina. Sbornik İstoriçeskih Statey i Materialov Preimuşestvenno O Permskom Krae, Stroganovi i Ermak*, Vıpusk IV, Perm, 1892, s. 1-21.

Beloozerski Manastırı'nda yer alan kayıtlar ve verdiği bilgilerin kaynağını kendi çalışmalarında hiçbir yerde açıkça yazmamıştır.

Stroganovlar'la ilgili müstakil çalışmaları olan Sovyet dönemi tarihçilerinden Vvedenski de bu noktaya dikkat çeker. Vvedenski, aynı konu üzerine yoğunlaşan Stroyev, Pogodin, Bıçkov gibi uzmanların da ilgili iddiayı kanıtlar nitelikteki kesin kaynağın gösterilmemesine dikkat çektiklerine vurgu yapar ve bu durumun kafa karışıklığına sebep olacağını ifade ederek somut kaynağın çalışmada mutlaka gösterilmesi gerektiğini belirtir¹¹⁰. Ancak Ustrialov'un ailenin kökenleriyle ilgili kaynak göstermeden dile getirdiği bu iddia şüpheli bir efsane olarak kalır. Yine Witsen ve Miller'e muhalif olan diğer kaynaklar da Stroganov ve Spiridon isminin kökeni hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu durumda Witsen, Miller ve daha birçok kişinin Stroganovların kökenleri ile alakalı verdiği bilgileri, onlara muhalif olan kişilerin ortaya koyduğu yetersiz ve kanıtsız bilgilerin çürütemediği ortadadır. Dolayısıyla Stroganovların kökeni hakkında Witsen ve daha sonra bu görüşü destekleyenlerin görüşlerinin Rus bilim çevrelerinde hâla en güçlü görüş olduğu bir gerçektir.

Stroganovlar'la ilgili ilk bilgilerin yer aldığı olaylardan biri ise Knez Vasili Vasiliyeviç'(1415-1462) in Stroganovların yardımıyla Tatar esaretinden kurtuluşundan bahseden hadisedir. Bu hadise onların kökenleri hakkında bazı ipuçları sunmaktadır. Her ne kadar olay Moskova ve Kazan Hanlığı arasında geçse de bu olaya müdahil olmalarından dolayı Stroganovların tarihi bakımından da kıymetlidir. Bu sebeple bahsi geçen olay hakkında bilgi vermek isabet olacaktır. Söz konusu olay şöyle cereyan eder.

Uluğ Muhammet Han Kazan Hanlığı'nı (1437) kurduktan sonra ilk iş olarak Moskova Knezliği'ne karşı harekete geçmiştir. Tatarlar, Volga ve Oka nehrinin belirli kısımlarından Rusları püskürtmeyi başararak bölgede önemli bir konumda olan Nijniy Novgorod şehrini ele geçirmiştir. Belli bir zaman Tatarlar bu şehri üs olarak kullanmış ve Ruslara karşı seferlerini buradan yönetmeye başlamıştır. Büyük bir felaketin üzerlerine doğru geldiğini fark eden Moskova Knezi Vasili Vasiliyeviç güçlü bir orduyla Tatarlar üzerine harekete geçmiş, ordular

¹¹⁰ Andey Vvedenski, *Proishojdenie Stroganovih*, İzdanie Vologodskogo Oblastnoro Otdeleniya Gosizdatelstva, Vologda, 1923, s. 4.

7 Temmuz 1445 tarihinde Suzdal yakınlarında karşılaşmıştır. Yapılan savaşın ardından Ruslar Tatarlar tarafından büyük bir hezimetle uğratılmış, Knez Vasili Vasiliyeviç de bu savaşta Tatarların eline esir düşmekten kurtulamamıştır¹¹¹. Tatarlar Vasili'nin boynunda asılı olan altın haçın Moskova'ya göndererek esir alındığını bildirdiler. Ardından onu Nijniy Novgorod'daki Kurmuş Kalesi'ne Muhammet Han'ın huzuruna getirdiler¹¹².

Kazan Hanlığı, knezin serbest bırakılması için bazı şartlar öne sürmüştür. Bu şartların en önemlisi Vasili'nin özgürlüğüne kavuşması için yüklü miktarda istenen kefalet olmuştur. Ruslar istemeyerek de olsa Tatarların bu ağır isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ne var ki Ruslar Tatarlarla yaptıkları bu ağır anlaşmayı kabul etmek zorunda kalsalar da istenilen parayı ödeyecek bir hazineye sahip değildi. Ayrıca Tatarlara karşı yeniden savaşıma gücünü de kendilerinde bulamıyorlardı. İstenilen bu fidyeyi ödeyebilmek için her yolu deneyerek kaynak arayışı içine girdiler. Nihayetinde soylu bir zengin olan Spiridon'un torunu Luka Stroganov bu fidyeyi Ruslar adına Tatarlara ödemeyi kabul etmiştir. Luka'nın Tatarların istediği fidyeyi onlara ödemesinin ardından esaret altındaki Vasili Vasiliyeviç serbest bırakılmıştır. Akdes Nimet Kurat fidyeyi ödeyen zengin Luka Stroganov'un Tatar soylu olduğunu ifade etmektedir¹¹³.

Rusların Kazan Hanlığı esaretindeki Vasili'nin serbest bırakılması için istenilen parayı ödemek uğruna yoğun çaba içerisine girdiği dönemde Rus tahtında Vasili'nin amansız düşmanı Dimitri Şemyak oturuyordu. Vasili'nin ebediyen Nijniy Novgorod'da tutsak kalması Şemyak'ın işine geldiğinden Tatarların istediği kefaleti ödemek için hiçbir çaba içerisine girmemiştir¹¹⁴. Buradan da anlaşılacağı gibi Rusların kendi içerisindeki taht mücadelelerini Vasili taraftarlarının istenilen kefaleti kolay bulamamasının bir sebebi olarak gösterebiliriz. Ancak Luka Stroganov'un Rusların, en azından Vasili taraftarlarının imdadına yetiştiğini görmekteyiz. Bir başka dikkat çekilmesi gereken hususun ise henüz XV. asrın

¹¹¹ *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, İzdannoe Po Vısocayşemu Povelenyu Arxeografiçeskoyu Kommissieyu, Tom Dvenadtsaty, Sanktpeterburg, 1901, s. 62-66; Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar, TTK, Ankara, 2014, s. 116-117.*

¹¹² *Ayneddin Ahmerov'un Kazan Tarihi, Haz. Fatih Ünal, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara, 2009, s. 73.*

¹¹³ Kurat, 2014, s. 117; Vasiliy Şişonko, *Permskaya Letopis s 1263-1881 g. Perviy Period, s. 1263-1613 g.*, Perm, 1881, s. 20.

¹¹⁴ Ustrialov, 1842, 6.

ortalarında Luka Stroganov'un böylesine yüklü bir kefaleti ödeyecek servete sahip olması idi.

Rusları Tatarlar karşısında aciz duruma düşüren bu antlaşmanın şartlarını Ruslar kendi halkına duyurmamıştır. Kazan Hanlığı'na ödenen iki yüz bin Rublenin ise Uluğ Muhammet ve onun oğlu Mahmutek'e haç öptürüldüğü için bu denli yüksek bir ödemenin Tatarlara yapıldığı söylenmiştir¹¹⁵. Noel zamanı esareten kurtulan Knez II. Vasili iki yüz bin rublenin yanı sıra serbest bırakılması hâlinde Tatarlara altın, gümüş ve 30 bin zırh sözü de vermiştir. Knez kendisi ile birlikte gelen 500 Tatarı yurtlarına geri gönderdikten sonra büyük perhiz arifesinde son et ziyafetinin verileceği manastıra doğru yola çıkmıştır¹¹⁶.

Sibirya tarihi üzerine önemli araştırmalar yapan Batılı araştırmacılardan Peter Armstrong, Dimitri Donskoy'un hizmetine katılmak için gelen bu Tatar mirzasının (Spiridon) torunu olan Luka'nın, Tatarların istediği fidyeyi ödemek için büyük bir servet ödediğini ve Rus devletinin henüz güçlü bir otoritesinin olmadığı bir dönemde Luka'nın Rusların düşmanlarını karşısına almasını çok riskli bir hareket olarak değerlendirmektedir. Ancak Moskova'nın devam eden yıllarda Kazan Hanlığı'na karşı girişilen uzun soluklu mücadeleden galip çıkmasının Stroganov ailesinin lehine sonuçlanmasına sebep olduğunu söyler. Rus çarlarının da daha sonraki dönemlerde Stroganovların bu cömertliklerini hiçbir zaman unutmadıklarını belirtmektedir¹¹⁷.

Ustrialov da Luka'nın Ruslara yaptığı bu nakdi yardımdan sonra ilerleyen zaman içerisinde bunun karşılığını Moskova'dan fazlasıyla aldığını belirtir. Ustrialov'un verdiği bilgilere göre Luka, III. İvan dönemindeki mahkeme kayıtlarında o dönemin geleneklerine göre çeşitli vergilerden muaf tutuldukları Divinsk topraklarının önemli bir kısmını kullanma hakkı elde etmiştir. Novgorod'un çöküş döneminde olduğu zamanı fırsata çeviren Luka bu sayede hatırı sayılacak bir servet edinmiştir. O zaman ki Divinsk topraklarında Kolmogor, Padrin pogost, Matigorskaya lukas, ünlü Rus bilim adamı Lomonosov'un memleketi Kur-

¹¹⁵ Serkan Acar, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)*, TTK, Ankara 2013, s. 99.

¹¹⁶ Vvedenski, 1923, 5.

¹¹⁷ Peter Armstrong, *Foreigners, Furs And Faith: Muscovy's Expansion Into Western Siberia, 1581-1649*, Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts, Dalhousie University Halifax, Nova Scotia, 1997, s. 44.

ostvor, Çuhçelema, Ugt-ostrov, Nizovskaya luka, Koydokuriya, Kehta velikaya, Knyaj ostrov, Solombal, Una, Nenoksa ile diğer birçok şehir ve kasaba Divinsk toprakları içerisinde yerini almaktaydı. Ustrialov bu toprakların Luka'ya verilmesinin Moskova yönetiminin Stroganovlar'a büyük bir lütfu olduğunu belirtmektedir¹¹⁸. Ancak Vvedenski'ye göre sanıldığı gibi Luka Stroganov Divinsk bölgesindeki toprakların sahibi değildir. Ona göre böylesi büyük toprakların en azından bir kısmının kendinden sonra gelenlere miras olarak kalması gerekirdi¹¹⁹. Neticede Rus knezinin Stroganovların eliyle özgürlüğüne kavuşması, Stroganovların zenginlik ve şöhretinin artmasında, Moskova nezdinde itibarlarının yükselmesinde bilinen ilk büyük hamle olmuştur.

1.1.2. Totmalı Stroganovlar

XV. asra kadar birleşik olan Stroganovların ticaret ve sanayi faaliyetleri bu asırdan itibaren üç bağımsız kola bölünmüştür. Bunlardan ilki zamanla köylüleşen ve ailevi kimliklerini kaybeden Tsirennikovolu Stroganovlardır. Diğer ailenin adını, şanını ve kimliğini yaşatan Solviçegodsk-Permlı Stroganovlardır. Ailenin üçüncü kolu ise üç nesil boyunca soyları Totma'da devam ettikten sonra XVIII. asrın başlarına gelindiğinde soyları tükenen Totmalı Stroganovlardır. Muhtemelen Solviçegodsk'ta doğan Fedor'un küçük oğullarından Afonasi'nin XV. asrın ortalarında Totma'ya gidip yerleştiği ve oradaki Stroganovların ilk temsilcisi olduğu düşünülmektedir¹²⁰. Bu kolun ismi yerleştiği bu yerin adıyla anılmıştır. Çalışmamızın ana çerçevesini ailenin ikinci ve asıl kolu olan beş asır boyunca Rusya'da faaliyette bulunan, Sibir Hanlığı'nın kaderinde oynadıkları rol itibariyle Kuzey Türklüğü ve Türk-Tatar tarihi bakımından ehemmiyet arz eden Solviçegodsk-Perm'li Stroganovlar oluştursa da haklarında çok az malumat bulunun Totmalı Stroganovlar'dan da bu noktada kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Rusya'nın kuzey bölgesinde yer alan Totma, Rusya'daki en eski tuz işletmelerinin bulunduğu yerlerden biridir. XVI. asrın ortalarında burada ileri düzeyde bir tuz çıkartma tekniği kullanıldığı kaynaklarda yer almaktadır. Bu asırda buraya yerleşen Stroganovların bu tekniği Totma'ya getirdiği düşünülmektedir.

¹¹⁸ Ustrialov, 1842, 6-8.

¹¹⁹ Vvedenski, 1962, 16.

¹²⁰ Vvedenski, 1962, 9.

Burada tuz üretiminde kullanılan tüplerden dolayı tuz üretim sistemi Stroganovlar'a atfedilmiştir. Ayrıca Stroganovlar tuz ocakları dışında Totma'ya Mesih'in Dirilişi (Воскресения Христова) adlı ihtişamlı bir kilise inşa ettirmiştir. İnşa ettirdikleri bu kilisede görevli olan papaz Totma Stroganovları'nın soyağacını kilise defteri olan sinodiğe kaydetmiştir. Bu sayede onlar hakkındaki kısıtlı da olsa kıymetli bilgilere ulaşılmaktadır. Totmalı Stroganovların soyu sinodikte yazılan bilgilere göre şu şekildedir. Grigori Afonasyev Stroganov 1575 yılında, onun karısı Mariya Fedorova Stroganova ise 1564'te ölmüştür. Danilo Grigoryev Stroganov 1622'de, onun karısı Olga Gavrilova 1639 yılında, Kozma Daniloviç Stroganov ise 1617 yılında ölmüştür. Totmalı Stroganovların soyağacından da anlaşıldığı üzere ailenin soyu burada üç nesil devam etti. Totma'da bulunan Stroganovlar şüphesiz Solviçegodsk'ta bulunan ve orada faaliyetlerine devam eden Stroganovların akrabasıdır. Yine onlar da burada kullanılan tuz işletme geleneğini Solviçegodsk'ta aynen devam ettirdiler¹²¹.

Totma, daha sonra bölgede İngilizlerle yapılan ticarete de önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. Totma, yabancı ülkelerle yapılan ticarete ek olarak, Büyük Sibirya ticaret yolu üzerinde olduğu için Sibirya halkları ile de ticaret yapılan mühim noktalardan biri olmuştur. XVI. asrın sonlarında burada kendi depolarına sahip olan Stroganovların Moskova'ya 26 bin Rubleye kadar vergi verdiği de kayıtlarda yer almıştır. Bu da onların Totma'da hatırı sayılır bir ekonomik güce sahip olduklarını göstermesi bakımından önemlidir¹²².

Vvedenski, Totmalı Stroganovların tarihinin yazılmasının çok zor olduğunu söyler. Çünkü onların sadece üç nesil yaşayıp ve arkalarında hiçbir mirasçı bırakmayarak soylarının tükenmesinin bunun en büyük sebebi olduğunu belirtir. Kendilerinin de bir kayıt tutmadığını ve onlara ait belgelerin ise bölge etnografyası uzmanları tarihçi Aleksey Soskin (XVIII. asır) ve V. Popov tarafından toplandığını ve bunların ölümünün ardından da geri dönüşü olmayacak şekilde yok olmasına sebep olduklarını belirtir. Yine Vvedenski münferit kalan bazı belgelerin Totma Bölge Etnografyası Müzesi'nde ve Moskova'daki arşivlerde bulunduğunu

¹²¹ V. T. Popov, *Gorod Totma*, Tipografiya Vologadskago Gubernskago Pravleniya, Vologda, 1886, s. 10-11.

¹²² N. V. İlinski, *Totemskiy Kray v Proşlom i Nastoyaşem*, 3-Ya Gasudarstvennaya Tipografiya, Vologda, 1920, s. 3.

söyler. Ayrıca Totmalı Stroganovların kuzey kutbunda bulunan Arktik'i keşfedenler olarak tarihteki yerlerini aldıklarını da belirtir¹²³.

1.2. Stroganovların İlk Yurtları

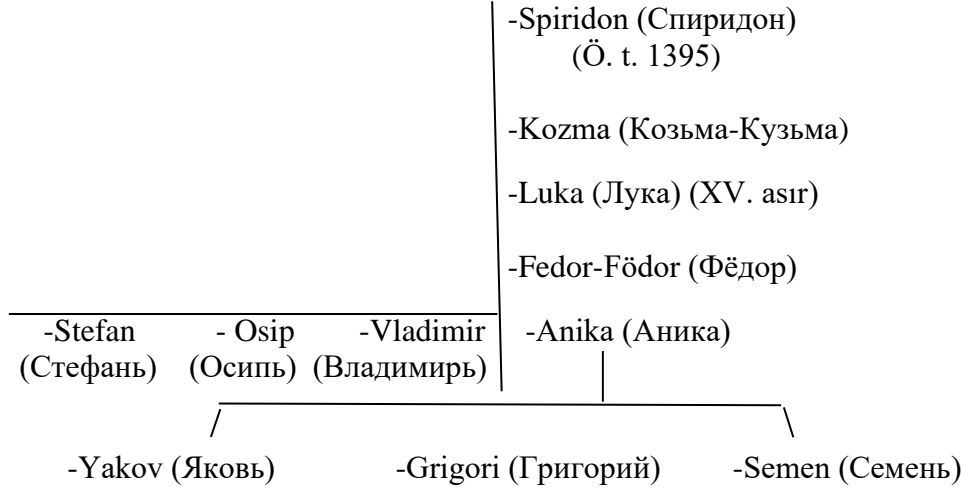
Rus tarihçilerin ve araştırmacıların üzerinde tartıştığı bir diğer mesele ise Stroganovların ilk yurtlarının, ilk yerleşim yerlerinin neresi olduğudur. Bu tartışma aynı zamanda onların kökenlerinin aydınlatılmasında birtakım ipuçları vermektedir. Kaynakların ve araştırmacıların verdiği bilgilere göre Spiridon'un Moskova'da yaşayan oğlu Kuzma (Stroganov)'nın evliliğinden Luka doğmuştur. Luka'nın evliliğinden ise oğlu Fedor dünyaya gelmiştir. Stroganov'un soyu bu şekilde iki kuşak Moskova'da devam etmiştir. Moskova'da yaşamlarını sürdüren Stroganovların bilinen ilk evleri Solyanka, Bely Gorod (Beyaz Şehir)'daki İvan Preteç Manastırı'nın yakınında bulunmaktaydı¹²⁴.

Fedor'un evliliğinden Stepan, Osip ve Vladimir adlı üç oğlu dünyaya gelmiştir. Fedor babası Luka'nın ölümünden sonra çocuklarıyla birlikte mutlu, huzurlu bir şekilde Moskova'daki yaşamlarını sürdürmüştür. Fedor belli bir zaman sonra çocuklarıyla birlikte bilinmeyen bir sebepten dolayı Knez'den izin alarak Moskova'dan Veliki Novgorod'a taşınmıştır. Fakat bu bilgileri aldığımız Şişonko, Stroganovların hangi tarihlerde Moskova'dan Novgorod'a (Veliki) taşındıklarının ve Novgorod'da kaç yıl yaşadıklarının kaynak eksikliğinden dolayı tam olarak bilinmediğini belirtmektedir¹²⁵.

¹²³ Vvedenski, 1962, 4, 14.

¹²⁴ İkosov, *İstoriya o Rodoslovii...*, 1881, 8-9; Vvedenski, Spiridon'un eşinin ve oğlu Kuzma'nın ailesi hakkında on beşinci asırdan kalma hiçbir belgenin olmadığını söylemektedir. Ancak on altıncı asırda Anika Stroganov'la birlikte kurulan arşiv sayesinde onlara ait kayıtlara ulaşıldığını belirtmektedir. Onun döneminde aileden ölen kişilerin isimleri kilisede yapılan anma törenlerinin ardından kayıt tutulmaktadır. Bkz. Vvedenski, 1962, 7.

¹²⁵ Şişonko, *Permskaya Letopis...*, 1881, s. 44.

Ustrialov'un yukarıda verdiğimiz Stroganovların şeceresine göre de Spridon'un ölüm tarihi 1395 olarak verilmiştir. Luka'nın yaşadığı dönemin XV. asır olduğu, Fedor'un çocukları Stefan, Osip ve Vladimir'in isimlerinden ise 1517 yılında bahsedildiğini belirtmektedir. Anika'nın ölüm tarihini de 1566 yılından sonra vermiştir. Yine Anika'nın üç oğlu Yakov, Grigori ve Semen'de bu şecerde yer almaktadır¹²⁶.

Stroganovların, Solviçegodsk öncesi yurtlarının Moksova, Novgorod ya da Rostov olduğu yönünde Rus tarihçiler arasında farklı görüşler mevcuttur. Solviçegodsk öncesi Divinsk toprakları kayıtları ailenin ilk yurtları hakkında birtakım veriler sunmaktadır. Miller, Karamzin, Volerov, Ustrialov, Stroyev, Biçkov, Pogodin, Nebolsin, Ilovayski, Dimitriev ile başlayan ve Betujev Rumin ve Platonov ile devam eden Rus tarihçiler grubu Stroganovların Solviçegodsk'a Veliki Novgorod şehrinden geldiği hususunda fikir birliği sağlamaktadır¹²⁷. Nikolay İvanoviç Kostomarov ise tarihçiler arasında fikir birliği sağlanan bu görüşü kabul etmemiştir. Ona göre Stroganovlar Solviçegodsk'a Novgorod'dan değil Rostov'dan gelmiştir¹²⁸.

Rus tarihçiler arasında yukarıda bahsettiğimiz görüşü kabul etmeyen Kostomarov kendi çalışmasında iddia ettiği bu hususu kanıtlayacak herhangi bir veri ya da kaynak kullanmamıştır. Bir başka tarihçi Solovyev'e göre ise

¹²⁶ Ustrialov, 1842, 126.

¹²⁷ Vvedenski, 1923, 3-4.

¹²⁸ Nikolay İvanoviç Kostomarov, *Russkaya İstoriya v Jizneopisaniyah yeyo Glavneyşih Deyateley*, Kniga 1, Moskva, 2017, s. 670.

Stroganovların kadim yurdu Novgorod'dan ziyade Moskova olabileceği yönündedir. Ona göre Stroganovlar, Novgorod arazilerini Moskova Knezliği adına işletmektedir. Ayrıca Divinsk arazisi adıyla bilinen bu büyük toprakların Veliki Novgorod'un değil Rostov'un sınırları içerisinde olabileceği fikrindedir¹²⁹. Büyük ihtimal yukarıda bahsettiğimiz Kostomarov'un fikirlerini Divinsk arazisinin yeri konusundaki bu belirsizlik etkilemiş olmalıdır. Ancak daha önce bahsettiğimiz gibi Stroganovlar aslında Fedor zamanında Novgorod'a Moskova'dan gelmişlerdir.

Stroganovların Novgorod'dan Solviçegodsk'a geldiğini ispatlamak için bazı tarihçiler yoğun çaba içerisine girmiştir. Bunlardan en önemlisi İvan Puşkarov'dur. O, Stroganovların Novgorod kökenli olduklarını çeşitli deliller sunarak açıklamaya çalışmıştır. Stroganovların Perm'deki mülkiyet yapılarının ve bunları işletme ve yönetme biçimlerinin Novgorod'daki soylu ailelerin yönetme biçimleriyle bire bir aynı olduğuna dikkat çekmektedir¹³⁰.

Volerov ve Dimitriyev gibi araştırmacılar da Stroganovların Novgorod'dan geldiğini ispatlama gayretindedirler. Bunu da bazı deliller sunarak ispatlamaya çalışmışlardır. Veliki Novgorod'da bulunan en eski işletmenin eski Rus tuzunun üretildiği yer olduğunu ve Stroganovların da buradaki tuz ocaklarında tuz ürettiklerini söylerler. Daha sonra Solviçegodsk ve Perm'de ustaca tuz üreten Stroganovların tuz üretimindeki bu kabiliyetlerinin onların daha önce tecrübeli olmalarına bağlarlar. Aksi takdirde bu denli kaliteli bir üretimin bu kadar çabuk zamanda olamayacağı, mutlaka daha önce bu konuda tecrübe sahibi olmaları gerektiği yönünde fikir beyan etmişlerdir. Volerov ve Dimitriyev bu görüşlerini kuvvetlendirmek için bazı kanıtlar da ortaya koymuşlardır. Stroganovların Novgorod'daki eski tuz fabrikalarında kullandıkları teknik isimlerin aynısının Perm'deki tuz endüstrisinde kullandıkları terimlerde de görüldüğünü belirterek şu örnekleri vermiştir. “*Matitsa*” (матица, tavanı destekleyen ahşap kiriş), “*Osnovniya trubki*” (основныя трубки, ana tüpler), “*loti-rassola*” (лоты-рассола, çok tuzlu su veya turşu), “*tsiren veya çren*” (цырень или чрень, çözültiden tuzun buharlaşması için kullanılan metal bir kap). Bu örnekleri veren Volerov ve Dimitriyev bunlara benzer daha birçok terimin olduğunu söyler ve

¹²⁹ S. M. Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen, Kniga Vtoraya*, Tom VI-X., Vtoroye İzdaniye, Sanktpeterburg, 1896, s. 305-307.

¹³⁰ İvan Puşkarov, *Opisaniye Rossiyskoy İmperii v İstoriçeskom, Geografiçeskom i Statistiçeskom Atnişeniyah*, Tom Perviy: Novgorodskaya Guberniya, Sanktpeterburg, 1844. s. 9.

Perm'deki tuz üretim sisteminin Novgorod'dakine benzediğini kanıt olarak göstererek ailenin Novgorod kökenli olduğuna işaret eder¹³¹. Tüm bu iddialar ve veriler ailenin Novgorod'dan gelmiş olabileceği iddialarını güçlendirmektedir.

1.2.1. III. İvan'ın Veliki Novgorod'u Zaptı ve Stroganovların Ustyug ve Solviçegodsk'a Göçleri

III. İvan, II. İvan'ın yani nam-ı diğer Kör Vasili'nin oğludur. Kör Vasili'nin 1462 yılında ölümünün ardından oğlu III. İvan, Moskova Knezliği'nin başına geçmiştir. II. Vasili ile birlikte temelleri atılan bağımsız Rus devleti gerçek hüviyetini III. İvan'la birlikte kazanmıştır¹³². Moskova'nın yükselişe geçtiği III. İvan (1462-1505) zamanı Rus tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. İvan'ın nihai hedefi Moskova'nın rakipleri olan Novgorod ve Tver'i ortadan kaldırmaktı. İvan'ın sahada gösterdiği başarı, Rusların Tatarların boyunduruğundan kurtulmasına sebep olmuştur. Tatarların otoritelerini yeniden tesis etmeye çalışsalar da bunda başarılı olamamışlardır¹³³.

Moskova'nın durdurulamaz yükselişinin ardından Novgorod knezinin Litvanya Kralı Kazimir'e sığınmaktan başka çaresi kalmamıştır. Novgorod siyasetinde etkili olan Marta Boretski öncülüğünde Novgorod'lu boyarlar Litvanya kralıyla anlaşma yapmıştır. Kral, Novgorod'un bağımsızlığını güvence altına alarak onları Moskova'ya karşı koruyacağını sözünü vermiştir. III. İvan kendi iç meselesi olarak gördüğü bu olaya Litvanya'nın müdahale etmesine sinirlenmiş ve Novgorod'a karşı savaş açmıştır. Yapılan zorlu savaşın ardından Novgorodlular ağır bir hezimete uğramıştır. Litvanya kralının da verdiği sözü tutmaması üzerine barış talebinde bulunmak zorunda kalmıştır. Novgorodlular 1471 yılında yapılan bu anlaşma gereğince yüklü bir tazminat ödemiş ve Moskova'nın otoritesini kabul etmiştir¹³⁴.

1471'de taraflar arasında yapılan bu anlaşma kesin bir sonuç vermemiştir. Halkla boyarlar arasında anlaşmazlıklar gün geçtikçe daha belirgin hale gelmeye başlamıştır. Bazı Novgorodlular da şehirde cereyan eden bu durumları Moskova'ya

¹³¹ Volerov – Dimitriyev, 1895, 3.

¹³² Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yayınları, İstanbul, 2004, s. 61.

¹³³ N. V. Riasanovsky-M. D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, (Çev.: Figen Dereli), İnkilap, İstanbul, 2011, s. 100-104.

¹³⁴ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 119-120.

giderek İvan'a şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine III. İvan, Novgorod üzerinde mutlak otoritesini kurmak için tekrar harekete geçmiştir. Moskova karşısında yine hiçbir varlık gösteremeyen Novgorodlular şehri İvan'a teslim etmek zorunda kalmıştır¹³⁵.

III. İvan'ın Novgorod'u işgal etmesiyle birlikte Novgorod'un bütün idarî, askerî ve ekonomik sistemi de feshedilmiştir¹³⁶. İşgalden sonra şehirde zaman zaman tepkiler baş göstermiştir. Bu tepkiler isyan aşamasına dönüşmüştür. İvan bu iç karışıklıkların önünü kesmek için kalıcı ve sert tedbirler almak zorunda kalmıştır. Novgorodlu yüz elli boyarı hemen idam ettirdiği gibi yaklaşık sekiz bin seçkin aileyi de Moskova'ya bağlı diğer bölgelere sürgüne göndermiştir. Bu olaylar Novgorod soylularının kendi topraklarını, mal ve mülklerini bırakıp daha doğrusu Moskova yönetimi tarafından zorla bırakılarak Rusya'nın dört bir tarafına dağılmalarına sebebiyet vermiştir¹³⁷.

III. İvan'a karşı özgürlük için isyan eden Novgorodlular arasında Stroganovlar yer almamış ve Moskova yönetimine karşı sadık kalmayı tercih etmiştir. Fakat XV. asrın sonunda Moskova knezi III. İvan'ın Novgorod'u ilhakından sonra Fedor Stroganov da Novgorod'un bu kaotik ortamından dolayı şehirden ayrılmıştır. O sırada Stroganovlar'dan başka da pek çok bölge sakini Novgorod şehrini terk etmek zorunda kalmıştır. Özellikle de bu insanlar Divina Nehri bölgesi civarına göç etmiştir. Knez III. İvan'a sadık kalmayı seçen Stroganovlar ise Ustyug ve Solviçegodsk uyezdine sorunsuz bir şekilde yerleşmiştir. Stroganovlar'dan başka Veliki Novgorod'dan Solviçegodsk'a taşınanlar arasında Dubrovinler, Svininler, Vadaleyevler, Bayarkinler, Galkinler, Çebikalovlar, Belyayevler, Preckodayevler, Gubinler ve daha birçok aile de vardı¹³⁸.

Novgorod'un özgürlüğü için Moskova knezi ile mücadele içerisinde yer almayan Stroganovların Veliki Novgorod'un eski varlıklı vatandaşlarından olduğu da açıkça görülmektedir. Tarihçi ve araştırmacıların genel olarak buldukları ortak nokta onların atalarının Novgorod eşrafından önemli insanlar olduğu yönündedir.

¹³⁵ Vernadski, 2009, 20-121.

¹³⁶ Riasanovsky- Steinberg, 2011, 102.

¹³⁷ Vernadski, 2009, 121.

¹³⁸ Volerov – Dimitriyev, 1895, 2-3.

1.2.2. Solviçegodsk ve Stroganovların Solviçegodsk'taki İlk Faaliyetleri

Stroganovların XVI. asırda Solviçegodsk'a göçtükleri zaman Rusya'nın kuzey bölgesinde yer alan Onega, Kuzey Divina ve Peçora nehrinden Beyaz Deniz'e ve kuzeydeki okyanusa kadar olan bu topraklar Ruslar tarafından 'Pamorya'¹³⁹ olarak adlandırılıyordu. Bu topraklar içerisinde Solviçegodsk'tan başka Vyatka, Veliki Perm, Divinsk, Kareliya, Onega, Kargopol, Vaiskiy, Peçora ve Ustyug bulunmaktaydı. Pamorya'nın merkezî bölgesinde ise Suhona ve Kuzey Divina nehirleriyle birlikte Viçegda'nın alt kısımları yer almaktaydı. Avrupa halkları ile yapılan deniz ticareti ve denizcilik endüstrisi Pamorya halklarının ticaret ve zanaat faaliyetlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu bölgede yaşayan halkların temel geçim kaynağını balıkçılık ve avcılığın yanı sıra tuz işletmeciliği oluşturmaktaydı¹⁴⁰. Muhtemelen bölgedeki ilk Rus yerleşimleri daha IV. asırda oldukça erken bir tarihte Novgorod'un desteğiyle ortaya çıktığı bilinmektedir. Uralların doğusu ve Beyaz Deniz'in kuzey bölgelerinin keşfi bu bölgelerin önemini iyice artırmıştır. Moskova'nın topraklarını XVI. asırda genişletmesiyle birlikte Rusya'nın kuzey bölgelerinde bulunan nehir ağı ticareti önemli bir ulaşım arteri haline gelmiştir¹⁴¹.

Solviçegodsk bölgedeki diğer yerleşimler içerisinde geç kurulan bir şehirdir. XV. asırda Sibirya'ya giden Novgorod ve Suzdal kolonileri tarafından ticaret yolları üzerinde kurulan küçük yerleşimlerden biridir¹⁴². İsminden de belli olacağı üzere Solviçegodsk çağın zengin kaynaklarının başında gelen tuzun bol miktarda çıkarıldığı bir yerdir. Rusya'nın bu bölgesi tuzlu su kaynakları, göller ve nehirlerle doluydu¹⁴³. Bu bölgede tuz ocaklarının kurulmasından önce de Çernigov sakinleri tuz gölünü ve Usolka Nehri'ni başta hayvanları olmak üzere başka amaçlar için de kullanmaktaydılar. Novgorodluların buraya gelmelerinden önce yöre sakinlerinin tuzla ilgilenmeleri Solviçegodsk'ta daha sonraki yıllarda tuz

¹³⁹ Rusya'nın kuzeyinde yer alan Pamorya bölgesi hakkında detaylı bilgi için bkz., D. L. Semuşin, "Pamorye i Pamori: Struktura Adnogo İstoriçeskogo Mifa" *Artika i Sever*, No:7, Moskva, 2012, s. 45-58.

¹⁴⁰ Aleksandır Radyeviç Andreyev, *Stroganovi: Bely Volk*, Moskva, 2002, s. 5.

¹⁴¹ Willam Craft Brumfield, *Architecture at the end of the Earth Photographing the Russian North*, Duke University Press, 2015, s. 27.

¹⁴² Vvedenski, 1962, 17.

¹⁴³ Brumfield, 2015, 27.

işletmelerinin kurulmasında ve yörenin tuz ticaretinin merkezlerinden biri olmasında etkili olmuştur¹⁴⁴.

Solviçegodsk'ta tuz işletmeciliği, balıkçılık ve diğer ticari faaliyetler denilince akla ilk gelen şüphesiz Stroganovlar'dır. Daha önce belirttiğimiz üzere Stroganovların Novgorod'da tuz üretimiyle ilgilendikleri düşünülürse onların bu bölgeye gelmesi tesadüften çok kaderin onlara bir armağanı idi. 1515 yılından sonra tarihi kaynaklarda Stroganovlar hakkındaki bilgilere ve onların faaliyetlerine daha sık rastlanmaktadır¹⁴⁵. Novgorod'dan Solviçegodsk'a geldiği zaman zengin bir serveti de arkasında bırakan Fedor Stroganov'un dört çocuğu bulunuyordu. Bunlar Stepan, Osip, Vladimir ve Novgorod'da doğan küçük oğlu Anika (İonniki)'dir¹⁴⁶.

Fedor Stroganov hayatının geri kalanını Solviçegodsk'ta geçirmiştir. O ailesinin ilk evini daha sonra Stroganov olarak adlandırılacak olan Stroganov Sokağı'nda (Улица Строганова) kurmuştur. Diğer bir hanesini ise XV. asrın sonunda Beregov Sokağı'nda (Улица Берегова) inşa ederek şehre sağlam bir şekilde yerleşmiştir. Solviçegodsk'a göçtükten sonra ailesinin geçimini küçük bir tuz gölünden sağlayan Fedor gittikçe büyüyen ve gelişen Solviçegodsk'un önemli bir figürü haline gelmiştir. Fedor'un en büyük hayali bu küçük gölden devlet yararına bir tuz cenneti inşa etmektir. Ancak o çok istediği bu hayalini yaşamı boyunca gerçekleştirememiştir. Artık yaşlandığı için tuz üretiminde ve diğer faaliyetlerde kendisini yetersiz gören Fedor hayatının geri kalanını manastırda ibadet ederek geçirmek istemiştir. Bu maksatla bir manastıra yerleşen Fedor manastırdakiler tarafından Feodisi (Theodosius) diye adlandırılmıştır. Yaşamının son demlerini kendisini manastıra kapatıp ibadet ederek geçiren Fedor XV. asrın sonlarında ölmüştür. Ölmeden önce çocuklarına hayalini anlatan Fedor, kendisinin çok isteyip bir türlü gerçekleştiremediği tuz cennetini oluşturmalarını evlatlarına vasiyet etmiştir. Fedor'un çocukları tuz üretiminde kısa sürede başarıya ulaşmıştır. Zira bölgede kendilerine rakip olacak güçlü girişimciler yoktu. Bu da onlara babalarının vasiyetini gerçekleştirme fırsatı vermiştir. Bu yüzden büyük bir sermaye harcaması yapmadan bir ticaret girişimi ve ticaret organizasyonu kurma

¹⁴⁴ Aleksey Soskin, *İstoriya Goroda Soli Viçegodskoy, Siktivkarskiy Gasudarstvenniy Universitet, Siktivkar 1997*, s. 17-19; Nikitina Yelena Vasilevna, *Solviçegodsk i Stroganovi*, <http://world.lib.ru>. (20.05.2019)

¹⁴⁵ Andreyev, 2002, 5.

¹⁴⁶ İkosov, *İstoriya o Rodoslovii...*, 1881, 11-12; Vvedenski, 1962, 16.

fırsatı yakalamışlardır. Onlar tuz gölünün kenarına borular yerleştirerek tatlı suyu ayırıp tuz üretimine başladılar. Bu borularla birlikte kurdukları tuz üretim sistemini hazır hale getirmişlerdir. Ancak Moskova'nın iznini almadan tuz üretimine geçmeye cesaret edemedikleri için ilk olarak Knez Vasili İvanoviç'ten tuz üretimi için hazırladıkları sistemi işler hale getirmek üzere izin istemişlerdir¹⁴⁷.

Novgorod'un zaptından sonra tüm servetleri müsadere edilen Stroganovların bu kayıplarına karşılık, Vasili İvanoviç, 9 Nisan 1517 yılında Stepan, Osip ve Vladimir Stroganovlar'a Ustyug uyezinde tuz ocakları kurma izni vermiştir¹⁴⁸. Stroganovlar knezden tuz üretimi yapmak için aldıkları bu imtiyaz sayesinde derhal bölgede tuz üretimine başladılar. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiştir. Stepan, Osip ve Vladimir kardeşler peş peşe hayatlarını kaybetmişlerdir. Kendi çocukları ya da arkalarında başka mirasçı bırakmadıkları için babalarının serveti ve kendi kazandıkları her şey Fedor'un küçük oğlu yani kardeşleri Anika Stroganov'a kalmıştır. İlk ciddi ticari teşebbüslerine 1472'de Luka Stroganov'la başlayan ailenin bu tarihten itibaren yegâne temsilcisi artık Anika Stroganov idi. Anika'nın ismi bu tarihlerden sonra Solviçegodsk'ta anılmaya başlanmıştır¹⁴⁹. XV. asrın başından itibaren, Stroganov ticaret merkezinin inşasının ve ailenin zenginlik, şöhret ve refahının tarihi Solviçegodsk şehrinin tarihi ile de yakından ilişkili olmuştur. Stroganovlar ve Solviçegodsk şehri arasındaki bu ilişki ve kader birliği yaklaşık iki asır sürmüştür¹⁵⁰. XVI. ve XVII. asırlarda güçlü bir ticari ve sanayi şirketinin ikametgâhı olan Solviçegodsk'un Stroganovların feodal yurtlarının ana merkezi haline gelmesi ve onların ilk yerleşim yerlerinin de burada olması bakımından onların tarihinde büyük rol oynamıştır.

1.3. Rusların Sibir'e İlk Adım Atışları

1.3.1. Novgorodluların Sibir Halklarıyla İlişkileri

Stroganovlar Novgorod'dan Rusya'nın kuzeyine, küçük bir kasaba olan Solviçegodsk'a göç ettikten sonra orada tuz üretimi yaparak hayatlarını idame ettirmekle yetinmediler. XV. asır onların tarihine sıra dışı kapılar araladı.

¹⁴⁷ İkosov, *İstoriya o Rodoslovii...*, 1881, 11-12.

¹⁴⁸ Volerov – Dimitriyev, 1895, 2-3; Stroganovlar aldıkları bu yarlıkla birlikte arazileri işleyebilecek ve köylüleri kendi topraklarına çağırabilecekti. Ayrıca Stroganovlar 15 yıl süreyle vergiden muaf tutulacaktı. Bkz., Vvedenski, 1962, 18.

¹⁴⁹ Andreyev, 2012, 5.

¹⁵⁰ Vvedenski, 1962, 17-18.

Stroganovların bu asırda Rus çarı IV. İvan'la, Sibiryaya ve Sibir Hanlığı ile olan ilişkilerine geçmeden önce Rusların Sibir'le ilk temasa geçmeleri ve Sibiryaya'da XVI. asra kadar gelişen tarihsel sürece bu noktada değinilmesi konu bütünlüğünün sağlanması bakımından önemlidir.

XI. asrın başlarına gelindiğinde Novgorodlular, Ural dağlarından doğuya doğru uzanan uçsuz bucaksız bir alan olduğunu öğrenmiştir. Onlar bu bölgeye “*Yugorskaya Zemlitsa*” (Yugor Land veya Yugra)¹⁵¹ ismini vermiştir. Bu isim Batı Sibiryaya'nın kuzey kısmı da dahil olmak üzere Peçora Nehri'nin doğusunda bilinen tüm bölgeyi kapsar¹⁵². Bu topraklara girmenin zor ve bir o kadar da tehlikeli olduğu biliniyordu. Ancak Novgorodlular XI. asırla birlikte bu çetin yolları aşarak Batı Sibiryaya'nın kuzeyine Ural topraklarına ulaşmıştır. Burada yaşayan Yugralılarla ilişki kurmaya başlamışlardır. Böylece bölgeyle ilk temasa geçen Novgorodlular, Ural topraklarına da ilk adımı atmış oldu. Uralların muhteşem bolluğu onları hayrete düşürmüştür. Özellikle Ural kabilelerinin kürklü hayvanları Novgorodluların dikkatini çekmeye fazlasıyla yetmiştir. Bölgede yaşayan halklar ve hayvanları onların o kadar dikkatini çekmiş ki Novgorodluların kültürlerine, hikâye ve masallarına bile bu durum yansımıştır. Bir görgü tanığının şahit olduğu şu hikâye halk arasında yayılmıştı: “*Burası hayvanların gece yarısı bulutlardan düştüğü bir ülke... Gittikçe büyüyen bir bulutun içinden yeni doğmuş yavru sincaplar gibi, başka bir buluttan ise yavru geyikler yere düşüyor ve yerde koşmaya başlıyorlardı...*” böylesi fantastik hikayelerin yanı sıra, Rusların gizemli buldukları yerel unsurlar hakkında ilk gözlemleri onların takas usulüyle alışveriş yaptığı ve demirle yakından ilgilendiği olmuştur¹⁵³.

Novgorod Knezliği ile Yugra ülkesi arasındaki ilişkiler XI. asırdan itibaren sıklık kazanmaya başlamıştır. Bu bölgenin zenginliklerinden olabildiğince faydalanma düşüncesiyle 1032'de Ural dağlarına kadar sokulan Novgorodlular Yugralılar'la savaşa tutuşmuşlar ise de mağlup olmaktan kurtulamamışlar¹⁵⁴. Ancak bu yenilgi Novgorodluları yıldırmadığı gibi aksine hırslarını daha da kamçulamıştır.

¹⁵¹ Atlasi, Rus Avrupası'nın kuzeyinin ve Batı Sibiryaya'nın Buz Denizi kısımlarının “Yugra” ya da “Ugra” olarak adlandırıldığını ve burada yaşayan halklara da Yugra denildiğini belirtmektedir bkz., Atlasi, 1993, 43.

¹⁵² İgor Naumov, *The History of Siberia*, ed. David N. Collins, British Library Cataloguing in Publication Data, Abingdon, 2006, s. 53.

¹⁵³ A. A. Saviç, *Proşloe Urala*, Perm, 1925, s. 16.

¹⁵⁴ Atlasi, 1993, 44.

Kendi ülkeleriyle bu topraklar arasındaki mesafenin bir hayli uzak olması Rusların buraya yerleşim yerleri kurmasını engellemiştir. Ancak nehirlerin sunduğu imkanlar onların bölgeye sefer yapmalarını kolaylaştıran amillerin başında geliyordu. Yugra halkı üzerinde giderek baskısını artıran Ruslar zamanla bölgeyi âdeta haraca bağlamıştır. Bu duruma daha fazla sessiz kalamayan Yugra halkı 1187 yılında Novgorodluların bu sömürü ve tahakkümüne dayanamayacak hale gelmiş ve baş kaldırmıştır. Peçora ve Yugra’da Novgorod adına vergi toplayan memurları ve yanlarında bulunan yaklaşık yüz askerî öldürmüşlerdir¹⁵⁵.

Urallarda yaşanan bu durumun ardından 1193 yılında Novgorodlular onları cezalandırmak için Yadri isimli bir komutan eşliğinde savaşçılarını Yugra ülkesine sefer yapmak üzere göndermiştir. Yapılan ilk savaşların ardından bir Yugra şehri ele geçirildiği gibi bir başka Yugra şehri de kuşatma altına alınmıştır. Bu kuşatma beş haftayı bulunca şehirden sağlam bir şekilde çıkamayacaklarını anlayan Yugra halkının önde gelenleri bir hileye başvurmuştur. Ruslara ulaklar aracılığıyla bir haber göndererek onlara daha başka sorun yaşatmayacaklarını ve düzenli olarak vergi vermeye devam edeceklerini bildirmişlerdir. Bir barış göstergesi olarak da onların şerefine bir ziyafet tertip edip onları davet etmişlerdir. Ancak Yugralıların daveti hiç de masumane bir davet değildi. Ziyafetin verileceği yere önceden gelerek pusuya yatan Yugralılar, Novgorodlular geldiği anda pusudan çıkarak ani bir baskın yapmış ve birçoğunu öldürmüştür. Ağır kış şartlarının başlamasıyla birlikte mağlup olmaktan kurtulamayan Ruslar geriye kalan yaklaşık 80 kişi ile birlikte 1194 yılında Novgorod’a geri dönmek zorunda kalmıştır¹⁵⁶.

Novgorod ve Yugra halkı arasındaki bu mücadeleler ve ilişkiler hakkında kaynaklarda daha fazla detaya yer verilmiyor. Ancak XI. ve XV. asırlar arasında Perm, Peçora ve Yugra ülkesini, Novgorod’a tam anlamıyla bağlı olmasa da onların otoritesi altında yer aldığını dair bilgiler mevcuttur. Novgorod’un Urallar ve ötesiyle ilişkileri vergi/haraç almanın ötesine geçememiştir. Novgorod onların iç işlerine karışmadığı gibi, onların üzerinde hâkimiyetlerini tesis etmek için onları Hıristiyanlaştırmak gibi herhangi bir misyonerlik çabasında da bulunmamıştır. Novgorod sadece Urallardaki bu halklarla değil aynı zamanda İskandinav halkları ve Baltık Slavları’yla da ticaret yapmaktaydı. Bir bakıma Novgorod, Urallarla

¹⁵⁵ Saviç, 1925, 17.

¹⁵⁶ Saviç, 1925, 17; Atlasi, 1993, 44.

Avrupa arasındaki ticaret için bir arabulucu görevi üstlenmiştir. Çünkü samur, sansar ve sincap kürkleri Avrupa pazarı için oldukça önemli idi¹⁵⁷.

1332 yılına ait verilere göre Moskova'nın giriştiği mücadeleler ve Altın Orda Devleti'ne haraç vermeye başlamasından dolayı boşalan hazinesi için yeni kaynak ihtiyacı baş göstermiştir. Artan bu sefer maliyetlerinden dolayı Moskova yönetimi Novgorod'dan "*Zakamski Gümüğü*"nü (Северно Закамское)¹⁵⁸ talep etmiştir. Sadece bu taleple de yetinmeyerek Torzok ve Bejesk'i de ele geçirmiştir. Moskova'nın baskılarından kurtulmak isteyen Novgorod 1533 yılında Moskova'ya 500 ruble ödemeyi teklif etmiştir. Ancak Moskova, Novgorod'un yapmış olduğu bu teklifi yetersiz bularak reddetmiştir. Novgorodlular kendi aralarında yaptığı istişarelerin ardından Zakamski Gümüğü'nü Moskova'ya vermek zorunda kalmıştır. Moskova iktisadi açıdan Novgorod'un önemli bir gelirine darbe vurmuştur. Bu durum Novgorod'da Moskova'ya karşı güçlü bir muhalefetin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Daha önce III. İvan'ın Novgorod'u zapt etmesi bölümünde bahsettiğimiz gibi Novgorodlular çareyi Polonya kralı Kazimir'de aramış ve ondan kendilerini Moskova'ya karşı korumasını talep etmiştir. Ancak Moskova böyle bir durumun gerçekleşmesinin kendi ticaretine balta vuracağından dolayı Polonya'nın olası müdahalesine sessiz kalamayacağını ilan etmiştir. Moskova'nın bu tutumu karşısında Kazimir, Novgorodlular'a yardım etmemiştir¹⁵⁹. Nihayetinde III. İvan zamanında Novgorod, Moskova Knezliği'ne bağlanmıştır. Böylece Novgorod'a tâbi olan Yugra yurdu da dolaylı olarak Moskova'ya bağlanmış oldu¹⁶⁰.

1.3.2. Moskova'nın Sibir Halkları ile İlişkileri

XV. ve XVI. asırlarda Moskova Knezliği'nin attığı adımlar Rusya'nın güçlü bir Doğu Avrupa ülkesine dönüşeceğinin ilk işaretleri idi. Moskova Knezliği de Novgorod gibi dış ticarete temel olarak kuzeydeki kürk kaynaklarını sömürmeyle yakından ilgilenmiştir. Ruslar, Uralların ötesinde bulunan kaliteli samur, sincap ve tilki kürklerini; ayrıca zengin altın kaynaklarının bulunduğunu iyi

¹⁵⁷ Saviç, 1925, 16-17.

¹⁵⁸ Eski Rus merkezlerinden haraç/vergi şeklinde gelmeye başlayan gümüş, para gibi birçok değerli eşyalara verilen ad. Bilgi için bkz., A. M. Belavin, "Severo Zakamskoe" v İstorii i Arheologii Permskogo Preduralya" *Vestnik Permskogo Nauçnogo Tsentra*, 2/2013, UDK 902, ss. 50-61.

¹⁵⁹ Saviç, 1925, 19.

¹⁶⁰ Atlasi, 1993, 44.

biliyordu. Novgorod'dan devraldığı bu ticari mirası kuzeydoğuya doğru genişletmek istemiştir. Bunun için bir politika geliştirmiş ve Moskova'nın doğuya doğru yayılma politikasını yürürlüğe sokmuştur¹⁶¹.

III. İvan ayrıca bölgedeki diğer halkları da egemenliği altına almak için harekete geçmiştir. 1483'te Moskova tarafından Fedor Kurbskiy Çornoı ve İvan İvanoviç Saltıkov Travin komutasında büyük bir orduyu Sibiry'a'nın yerel kavimlerinden biri olan Vogullar'ın üzerine göndermiştir. Bu kuvvetler oradaki yerel unsurlarla karşılaşmıştır. Onları Pelın Nehri ağzında mağlup etmiştir. Bu savaşlarda çok sayıda Vogul öldürülmüştür. Vogul beyi ise kaçarak canını zor kurtarabilmiştir. Geride kalan halkların Rus egemenliğini kabul etmeleri için yoğun bir şekilde baskı uygulanmıştır. Daha sonra seferde yer alan Rus komutanlar Tavda Nehri boyunca Tümen'den Sibiry'a'ya geçerek, buradan da Uralların ötesine İrtiş ve Ob nehirlerine kadar ulaşmıştır¹⁶².

1483'de yapılan bu sefer Ruslara bölgede önemli kazanımlar getirmiştir. Onları daha sonra yapacakları seferler için de ayrıca cesaretlendirmiştir. 1499 yılında geldiğinde eski Yaroslav knezlerinden olan Semen Federoviç Kurpski ve Petr Fedoroviç Uşatı idaresindeki yaklaşık dört bin kişilik bir ordu tekrar Yugra'daki Vogullar'ın yaşadığı bölgeye gönderilmiştir. Bu birlikler pek çok Vogul şehrini zapt etmiş ve çok sayıda insanı öldürmüştür. Birçok Vogul önderi de bu birlikler tarafından esir alınarak Moskova'ya getirilmiştir. Nihayetinde burada yaşayan halkların beyleri Moskova'ya tâbi olmuştur. Yapılan bu seferlerle birlikte Yugra topraklarında Rus egemenliği perçinlenmiştir¹⁶³. XVI. asrın başlarına kadar bölgeye Rus akınları sürmüş ve Vogullar'a ağır darbeler vurulmuştur¹⁶⁴. Bu tarihten itibaren de Moskova Knezliği'nin Vogullar üzerine seferleri durmaksızın devam etmiştir. Ancak Moskova'nın yapmış olduğu bu seferler bölgede mevcudiyetini sürdüren Türk hanlıklarından Sibir Hanlığı'nın egemenliği altındaki toprakların dışında olmuştur¹⁶⁵.

¹⁶¹ Armstrong, 1997, 41.

¹⁶² *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, Ustyujkie i Vologodskie Letopisi XVI-XVIII vv.* Akademiya Nauk SSSR, Red. B. A. Rıbakov, Tom Tridtsat Sedmoy, Leningradskoe Atdelenie 1982, s. 95; bu tarihlerde bölgede Sibir Hanlığı hüküm sürüyordu. Ancak Kurbunski ve Saltıkov'un bu seyahatlerinden bahseden Rus kaynaklarının bu vesileyle Sibir Hanlığı'ndan bashsetmemeleri ilginçtir.

¹⁶³ Miller, 1750, 62.63.

¹⁶⁴ Atlasi, 1993, 45.

¹⁶⁵ Ünal, 2015, 614.

XVI. asır İspanya, Portekiz, İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi devletler başta olmak üzere Avrupa devletlerinin sömürgeci bir anlayışla genişleme yoluna gittiği bir asır olmuştur. Avrupalı devletler dünyanın bilinmeyen yerlerini keşfederek oranın zenginliklerine bir an önce kavuşmak amacındaydı. Bu amaçla Afrika'dan Hindistan'a, Hint Adalarına kadar geniş bir coğrafyada sömürgeci politikalarını hayata geçirmişlerdir. Rusya da söz konusu bu asırda sömürgeci devletlerin kervanına katılarak Kuzey Asya bölgesinin tümünü yani Sibiryա bölgesini sömürge toprakları olarak görmüştür. Rusya'nın batılı sömürgeci devletlerden tek farkı onlar gibi devasa okyanusları aşacak büyük yelkenli gemilere ihtiyaçlarının olmamasıydı. Ruslar kendilerine yakın olan bu coğrafyaya karadan ya da nehirler vasıtasıyla nehir teknelerinden oluşan küçük filolarla ilerleyecekti¹⁶⁶.

IV. İvan, Küçüm Han'ın Sibir Hanlığı tahtında oturduğu bir dönemde Rusya'nın etrafında bulunan ülkelerin, hanlıkların ve diğer bölgelerin Moskova'ya olan uzaklıklarını, kültürlerini, konuştukları dilleri öğrenmek ve tetkik etmek amacıyla 1567 yılında güneye ve Sibiryա'ya doğru bir heyet göndermiştir. Bu heyet içerisinde İvan Petrov ve Burnaş Aliyev'in de aralarında bulunduğu yirmi kişi yer almıştır. Bu heyet Baykal Gölü'nden Kore Denizi'ne, Çin'e kadar geniş bir coğrafya hakkında bilgi toplamıştır. Bu keşif seferinin ardından heyet Moskova'ya güvenli bir şekilde dönmüştür. İvan'ı civar ülkeler ve hanlıklar hakkında bilgilendirmiştir. Ancak bu tarihlerde Kamen (Ural) ötesinde Rus hâkimiyeti zayıftı. Moskova'ya tâbi olan Sibir hanı Yadigâr ve onun ardından tahtı ele geçiren Küçüm Han Moskova'ya az miktarda vergi vermekte ve Perm'i sık sık rahatsız etmekteydi¹⁶⁷.

Zamanında Novgorod, sonra da Moskova tarafından sömürülen bu topraklara giden yollar pek çok zorlukla doluydu. Yaklaşık 800 kilometre güneyde Sibiryա hazinelerine açılan daha güvenli bir yol vardı. Ancak Altın Orda Devleti'nin dağılmasının ardından kurulan çeşitli Türk-Tatar hanlıklarının mevcudiyeti güvenli bu yolu Ruslara kapamıştı. Altın Orda bakiyelerinin bölgede ki en güçlü temsilcisi ise Kazan Hanlığı idi. Bölgede Kazan Hanlığı'nın varlığı Rusların kuzeye göre daha güvenli olan bu yönde ilerlemesine izin vermiyordu ve Ruslar için bölgede büyük

¹⁶⁶ Forsyth, 1992, s. 1.

¹⁶⁷ Karamzin, 2006, s. 255; Remezov 1701 yılında çizimlerini tamamladığı Sibiryա Atlası (Çertejnaya Kniga Sibiri) adlı eserini oluştururken IV. İvan zamanında gönderilen bu heyetin topladığı bilgileri de kullanmıştır. bkz., Sever, 2019, 288.

bir engel teşkil ediyordu ¹⁶⁸ . Rusya'nın Kazan Hanlığı'na yönelik askerî teşebbüslerinin sebepleri arasında Sibiryaya açılan bu engeli ortadan kaldırmak da bulunuyordu.

¹⁶⁸ Armstrong, 1997, 41.

İKİNCİ BÖLÜM

2. STROGANOVLARIN YÜKSELİŞİ VE MOSKOVA'NIN GENİŞLEME DÖNEMİ

2.1. Anika Stroganov ve Faaliyetleri

Anika Stroganov 1497 yılında Novgorod'da dünyaya gelmiştir. Baba Fedor onun doğumundan kısa bir süre sonra ailesini de yanına alarak Novgorod'dan Solviçegodsk'a göç etmiştir. Anika'nın kendisinden büyük olan üç erkek kardeşi, ailenin Solviçegodsk'a yerleşmelerinden kısa bir süre sonra birbiri ardına hayatlarını kaybetmiştir. Onların ardından baba Fedor da çok geçmeden kendisini manastıra kapatmış ve hayatının geri kalanını burada geçirmiştir. Böylece Anika ailenin tek varisi olarak genç yaşta büyük bir servetin başına geçmiştir. Miras olarak ona geniş araziler, tuz ocakları, işletmeler, çok sayıda ev, konak, çiftlik ve daha birçok mal-mülk kalmıştır¹⁶⁹.

Stroganovların XV. asra kadar olan dönemini birinci dönemleri olarak kabul edersek, bir bakıma ailenin gerçek anlamda güç ve şöhrete ulaştığı Anika Fedoroviç Stroganov'la başlayan ve Sibir Hanlığı'nın işgal sürecine kadar olan bu dönem de ailenin ikinci dönemi kabul edebiliriz. Anika Stroganov aileye gerçek hüviyetini, güç, şöhret ve itibarını kazandıran kişi olarak kabul edilmektedir. Anika devasa çiftliklerin merkezi olan Solviçegodsk'ta tâbiri yerindeyse ağlarını germiş bir örümcek gibi oturmuştur. Çevredeki çeşitli ulusları ve bölgeleri, bu çerçevede Vogulları, Ostyakları, Tatarları, Perm sakinlerini ve irili ufaklı bölgede yaşayan halkı tahakküm altına alıp baskı ve şiddetle onlar üzerinde ticaret ağı kurmuştur¹⁷⁰.

Anika Stroganov Solviçegodsk'ta tuz üretimi yapmak için çok sayıda ocak kurmuştur. Büyük bir girişimcinin iç güdülerine sahip olan Anika rakiplerinin hatalarını ustalıkla değerlendirmiştir. Moskova'yla ilişkilerini iyi tutan Anika yeri geldiğinde çıkarları doğrultusunda bu ilişkilerini kullanmaktan geri durmamıştır. Soyluluğun, asaletin ve geleneklerin bir nişanesi olarak atalarından miras kalan kürkleri her daim üzerinde taşımıştır. Devletin ve toplumun kutsiyete verdiği değeri iyi analiz ettiğinden kurduğu işletmelerin hemen yakınlarında Kol, Vıçegda ve Kama'da ihtişamlı kiliseler de inşa ettirmiştir¹⁷¹.

¹⁶⁹ Tatyana Metternih, *Stroganovi İstoriya Roda*, Aleteyya, Sanktpeterburg, 2016, s. 17.

¹⁷⁰ Vvedenski, 1962, 18-19.

¹⁷¹ Vvedenski, 1962, 18-19.

Babasının Beregova Sokağı'ndaki malikânesinden ayrılan Anika, Soloniha Nehri'nin batı yakasında, Nikolskaya tarafında ki tuz gölünün hemen yakınında bir bölgeye yerleşmiştir. Anika burada devasa çiftlikler kurmuştur. Buradaki komşu çiftlikleri ve tuz üretimi sağlayan arazileri de satın alarak sahip olduğu toprakları güneye Vıçegda Nehri'ne doğru genişletmiştir. XVI. asrın ortalarına gelindiğinde Anika Stroganov, Solviçegodsk'un arazisinin hemen hemen yarısına sahip olmuştur. Stroganovların işletmeleri ve çiftlikleri çoğaldıkça ve hükmettikleri arazileri de git gide genişledikçe onların yeni komşuları ortaya çıkmıştır. Stroganovlar ortaya çıkan bu yeni komşularını da sömürmekten geri durmamıştır. Sömördükleri bu insanları daha sonra kendi topraklarında işe alarak onları âdeta toprak kölesi haline getirmişlerdir. Stroganovlar böylece Vıçegda Nehri'nin kıyı kesiminde, genel olarak Solviçegodsk şeklinde adlandırılan Troitskaya'nın eteklerinde kendi küçük dünyalarını oluşturmuştur.¹⁷².

Anika Stroganov'un hükmettiği topraklardaki büyüme sürecini ortaya koyan belgelerin bir kısmı günümüze kadar ulaşmamıştır. Vvedenski, Stroganovlar'a ait 1526 tarihli satış fişlerinin onlar hakkında elde edilen ilk belgeler olması bakımından önemli olduğunu ifade eder. 18 Şubat 1526¹⁷³ tarihli bahsi geçen bu belge Anika'nın Bizimov'un oğlu Yakov Fedorov ile yaptığı bir alışverişe ait olup elde edilen en erken tarihli belge olarak bilinmektedir. Anika satın alma ücreti olarak Yakov Fedorov'a 2 grivna¹⁷⁴ ödemiştir. Bir diğer satış fişi ise 3 Haziran 1526¹⁷⁵ tarihli olanıdır. Bu belgelerin ekseriyetini Solviçegodsk'taki tuz işletmeleri ile ilgili alım-satım belgeleri oluşturmaktadır. Bu satın alma ise Maksimov'un kızıyla yapılmış; Anika bu alım karşılığında o zaman için yüksek bir değer olan 20 Ruble kadar ödeme yapmıştır. Bu belgeler Anika'nın satın alma gücünün yüksek olduğunu göstermektedir. Stroganovlar kendisiyle rekabet içerisine giren birkaç işletmeyi de çok geçmeden satın almayı başarmıştır. Solviçegodsk'ta kalıp Stroganovlar'a karşı faaliyet içerisine girenler de nihayetinde

¹⁷² Vvedenski, 1962, 20.

¹⁷³ «Купчая» на треть варницы без цырена и треть варничного места, купленных Аникой Федоровичем Строгановым у Якова Федорова сына Бизимова, от 18 февраля 1526 года. Вкз., Andreyev, 2002, 82.

¹⁷⁴ Grivna, Grivennik, 10 kopek karşılığı para birimi

¹⁷⁵ «Купчая» на варницу с цыреном и со всем «нарядом, что в варнице», купленную Аникой Федоровичем Строгановым у Авдотьи Максимовой дочери у Степановской жены Зуева и ее внука Василья Онтманова, от 3 июня 1526 года. Вкз., Andreyev, 2002, 83.

muvaffak olamamıştır. Yine 1540¹⁷⁶ yılına ait bir satış fişinden Anika'nın yeni bir tuz işletmesini satın aldığı görülmektedir. Bu yerlerin satışı için Anika tarafından mal sahibine 17 Ruble ödenmiştir¹⁷⁷.

Vvedenski, Ustyug kroniklerindeki bilgilere göre Anika Stroganov'un Solviçegodsk tuz ocaklarının ilk organizatörü olduğunu, ancak kroniklerde geçen bu bilginin doğru olmadığını, Stroganovlar'a ait satış fişlerinden de bu durumun açıkça görüldüğünü belirtir. Anika Stroganov'un ticari faaliyetlerine başladığı zaman Solviçegodsk posadlarının¹⁷⁸ aktif olarak köylü küçük tuz dernekleri tarafından işletildiği görülmektedir. Anika Stroganov büyük bir mal sahibi olarak bu şehirde hemen yüksek bir pozisyona yükselmemiştir. Stroganovlar yürüttükleri ticarî yöntemlerle; satın alma, ipotek etme ve şiddet gibi yollarla kademeli olarak bu sendikaları içeriden tahrip etmeyi başarmışlardır. Onların mülklerini ellerinden almışlardır. Stroganovların yukarıda bahsedilen faaliyetlerine baktığımız zaman onların XVI. asrın başından itibaren Solviçegodsk'taki tek girişimci olmadıkları açıktır. Ancak Anika Stroganov, hiç şüphesiz onları şiddetli bir mücadeleyle ezmeyi başaran ve komşu endüstrileri kendisine boyun eğdiren ve despotça yöneten kişi olduğu görülmektedir¹⁷⁹.

Anika Stroganov'un Solviçegodsk'un özerk yönetimindeki istisnai pozisyonu, Solviçegodsk sınırları dışındaki köylülerin toprak mülkiyetine karşı saldırıya geçişini kolaylaştırmıştır. Anika'nın sahip olduğu büyük mülklerin karakteristik özelliği, yurtluk tarım ekonomisi ile yakın ilişkili olmasıydı. XVI. asırda hüküm süren doğal yaşam koşullarında, ticari ve endüstriyel ekonominin arazi tutumu ile birleşimi yaygın bir olgudur. Bu dönemde para sermayesinin büyümesi oldukça yavaştı. Rusya ekonomisi genellikle kendi kendine hizmet veren küçük ölçekli köylü çiftliklerin sayesinde gelişimini sağlıyordu. Bu nedenle, ticari ve endüstriyel ekonominin göreceli gücüne rağmen Anika Stroganov'un ekonomisinin temel kaynağı tarıma bağlı ekonomiydi. Stroganovların ilk zamanlarında gerçekten de çağının şartlarına göre önemli bir ölçekte toprağa sahip olduğunu görmekteyiz. Stroganovların arazileri sadece Solviçegodsk'la sınırlı

¹⁷⁶ «Купчая» на варницу со всем варничным инвентарем и с варничным местом, купленными Аникой Строгановым у Василья и Дмитрия Вороницыных, от 15 июля 1540 года. Вкз., Andreyev, 2002, 83.

¹⁷⁷ Vvedenski, 1962, 20-22.

¹⁷⁸ (Посад) Eski Rusya'da şehrin surlarının dışında bulunan ticaret (Pazar) ve endüstri bölgesi.

¹⁷⁹ Vvedenski, 1962, 23.

değildi. Solviçegodsk'un etrafında komşu Ustyug bölgesinde Viçegda Nehri boyunca uzanan bir dizi adada köyleri bulunmaktaydı. Bu köylerden bazıları; Lakhoma, Paçezero, Komaritsa, Vattsa, Tsıvozer isimlerini taşıyordu. Ayrıca Divina Nehri'nin her iki tarafında, Yarokurski ve Vondokurski'de ve Votlojemski volostlarında Stroganovların köyleri bulunuyordu¹⁸⁰.

Anika Stroganov geniş bir aileye sahipti¹⁸¹. Onun çocukları Yakov, Grigori ve Semen yirmili yaşlarından itibaren babalarının kurduğu Stroganov işletmelerinde görev alarak yetişmişlerdir. Onlar şirketin büyüyüp gelişmesinde aktif olarak rol oynamıştır. Anika'nın evlatları babalarıyla birlikte tuz işletmeciliği yaparak, demircilik, balık ticareti, kürk yapımı gibi birçok alanda faaliyet göstermişlerdir. Ayrıca kendi ikonlarını ve ürettikleri malların Pamorya'nın köylerinde ve Rusya'nın çeşitli bölgelerinde toptan ve perakende ticaretini yapmaya başlamışlardır. Baskın ve otoriter bir babanın evlatları olan Yakov, Grigori ve Semen evlenip aile oldukları ve belli bir yaşa eriştikleri halde babalarının otoritesi altında ezilerek yetiştiler. Babalarından habersiz hiçbir iş yapmamış ve onun sözünden asla dışarı çıkmamışlardır. Anika'nın göstermiş olduğu bu baskın karakter otoriter ancak saygın kölelik ailenin dağılmasına engel olduğu gibi, birbirine daha bağlı, kenetlenmiş bir aileye dönüşmelerini sağlamıştır¹⁸².

Günümüze kadar muhafaza edilen toprak belgelerinden Anika Stroganov ve oğullarının elde ettikleri bu büyük arazilere nasıl sahip oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Söz konusu belgeler kendilerine borcu olan insanların mülkünü alacaklarına karşılık ipotek ederek çok fazla toprak edindiklerini, Pomorye köylüsü ve küçük sanayicilere kredi sağlayıp ve borçlarını ödememeleri karşılığında ipotek ettikleri arazilere el koyduklarını göstermektedir¹⁸³. Stroganovların borç verdikleri insanların bu borçları ödeyemeyeceklerini bilmelerine rağmen onlara kredi sağlamaları başta yerel tüccarlara sağlanan bir kolaylık olarak görülse de sonuçlarına bakıldığında bu durumun böyle olmadığı aşikârdı. Kredi-ipotek şeklinde kurdukları bu sistem günümüz banka sistemine benzese de Stroganovların

¹⁸⁰ Vvedenski, 1962, 35-36.

¹⁸¹ Anika'nın iki karısından toplam 13 çocuğu vardı. Çocuklarının çoğu bebeklik döneminde hayatını kaybetmiştir. Kızlarının haricinde Anika'ya torun veren Semen, Grigori ve Yakov'la devam eden soy Stroganovların Solviçegodsk kolunu devam ettirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Vvedenski, 1962, 44.

¹⁸² Andreyev, 2002, 12.

¹⁸³ Vvedenski, 1962, 36.

Solviçegodsk ve civarında tâbiri yerindeyse tefecilik yaptığını açıkça ortaya koyuyordu.

Tek bir idare ve işletme sahibi tarafından birleştirilen bu araziler, Stroganovların büyük tarım ekonomisine dâhil olmuştur. Burada elde edilen tarım ürünlerinin gelirinin bir kısmı Stroganovların kendi ihtiyaçlarını karşılamak ve kendi işçilerine pay edilmek üzere ayrılmıştır. Diğer kısmı ise çiftliklerin ihtiyaçları için kullanılmıştır. Yine kurdukları bir sistemle faaliyet alanları içerisinde bir denge sağlamışlardır. Örneğin Solviçegodsk köylerinde toplanan ve satılan samanların geliri balıkçılıkla uğraşan kendi işçilerinin tahıl ihtiyacını karşılamak için kullanılmıştır. Yeterli tahıl bulunmayan Perm bölgesi için üretilen saman ve tuzu, tahıl ürünlerine karşılık komşu yurtlardan takas usulüyle elde etmişlerdir¹⁸⁴.

XVI. asrın ortalarına gelindiği zaman Anika Stroganov'un faaliyet merkezlerini ikiye ayırdığı görülmektedir. Kendisi oğulları Yakov ve Grigori'yle birlikte Perm'de bulunan geniş aile çiftliklerinin başına geçmiştir. Burada yeni tuz ve demir endüstrisi kurmuş ve tarıma elverişli toprakları satın almaya devam etmiştir. Diğer oğlu Semen'i ise ailenin merkezi olarak sayılan Solviçegodsk'ta baba ocağındaki işlerin başında bırakmıştır. Semen burada ailesi adına ticari, ekonomik faaliyetleri sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Anika, Yakov ve Grigori'yle birlikte Perm'de yaşamlarını sürdürse de hiçbir zaman Solviçegodsk'u ikinci plana atmamıştır. Sürekli Semen'le irtibat hâlinde olmuştur. Perm yurtlarını satın alan ve onları aktif olarak yöneten Anika, kürk ticaretine Perm'de de yoğun bir şekilde devam etmiştir. Kürk ticaretini artıran ve genişleten Stroganovlar artık sadece Solviçegodsk da değil aynı zamanda Perm yurtlarının tümünde kürk elde etmeye ve ticaretini yapmaya başlamıştır. Böylece Stroganovların hızla büyüyen kürk ticaretinde elde edilen bu kürkleri muhafaza edecek depo ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Stroganovlar etkin oldukları birçok şehirde ve kasabada kürkler için depolar inşa ettirmiştir. IV. İvan'ın kürklere özellikle de samur kürküne büyük ilgisi vardı. O, kürk ihtiyacı duyduğu zaman derhal Rusya'nın en ünlü kürk tüccarları olan Stroganovlar'a başvuruyordu¹⁸⁵. Stroganovların kürk

¹⁸⁴ Vvedenski, 1962, 36-37.

¹⁸⁵ Vvedenski, 1962, 32; Kürk, Rus çarları haricinde de bu asırda orta çağlardan beri Asya ve Anadolu coğrafyasında yaygınlıkla kullanılırdı ve değerli ticaret emtiasıydı. XV. asırda Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı fethi sonrasında Rusya ve Osmanlı arasındaki kürk ticareti de gelişme göstermiştir. Osmanlı pazarlarına gelen Rus tacirlerin taşıdığı en değerli emtia kürktü. Nitekim ilerleyen dönemlerde Osmanlı'da bilhassa yüksek tabaka arasında kürk kullanımı oldukça

ticareti ile uğraşmaları onların civar bölgelerde, hatta Moskova’da da tanınmasına büyük katkı sağlamıştır.

Stroganovlar, IV. İvan’ın sadece mal tedarikçileri değildi. Onlar aynı zamanda İvan’ın yüksek faizli kredi veren bankacılarıydı. İvan’la iyi ilişkiler kuran Stroganovlar kendi istekleriyle 16 Ağustos 1566 tarihli bir mektupla İvan tarafından Opriçnina’ya kabul edilmişlerdir¹⁸⁶. Opriçnina 1564 yılında Çar İvan’ın boyarlar içerisinde kendisine ihanet ettiğini düşündüğü kişi ve çevreleri ortadan kaldırmak ve tek başına yönetimi ele almak için kurduğu bir teşkilattı. Opriçnina’nın kelime anlamı “*özel hane*”dir. Ancak İvan, bu teşkilatı kurmak için çar bir hileye başvurmuştur. Boyarlar tarafından ihanete uğrayan İvan, 1564 yılında tahttan feragat ettiğini açıklayarak başkent Moksova’yı terk etmiştir. İvan’ın çarlığı bıraktığı haberi Moskova’da büyük bir telaşa sebebiyet vermiştir. Onun tekrar tahta çıkması için devlet ileri gelenleri tarafından baskı kurulmuştur. Bunun üzerine İvan bazı şartlar öne sürmüştür. Bunlar Boyarlar ve ahaliden her kim hainlik ederse çarın onları cezalandırma yetkisi olacak. Ayrıca kendisi ve adamlarına ait yeni bir saray tahsis edilecekti. İvan’ın ileri sürdüğü şartlar kabul edilmiş ve böylece âdeta devlet içinde yeni bir devlet oluşturulmuştur. Çarın hizmetinde olanlara da “*Opriçnik*”¹⁸⁷ adı verilmişti. Opriçnina’ya ayrılan şehrin ve arazilerin idaresi çara ve adamlarına verilmiştir¹⁸⁸.

Opriçnina’ya üye olan Stroganovlar, İvan’ın kurduğu gizli teşkilata bu şekilde üye oldular. Böylece Opriçnikler sayesinde Stroganovlar’la İvan arasında daha sık görüşme imkânı sağlamıştır. Stroganovlar, Opriçnina zamanında çarın koruması altında oldular ve tüm mülkleriyle birlikte Opriçnina bölgesi içinde kalmışlardı. Bu durum onların Rusya içerisinde daha rahat hareket etmesine ve gittikçe güçlenmesine neden olmuştur. İvan’ın Stroganovlar’a karşı gösterdiği bu

yaygınlaşmıştır. Osmanlı Devleti kürk ihtiyacını Rusya’dan karşılamıştır. Osmanlı-Rus ticaretinde Kefe ve Azak büyük rol oynamıştır. Orta İdil ve Rusya’nın diğer bölgelerinden gelen ham hayvan derileri Kefe’den İstanbul’a ve Anadolu’nun diğer şehirlerine ihraç edilmekteydi. Bkz., Yücel Öztürk, *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 1999, s. 498-500; XVI. asırda olduğu gibi kürk ticareti XVII. asırda da Ruslar için büyük bir zenginlik kaynağı olmuştur. Söz konusu asırlarda Rus çarları kürkü diğer ülkelere karşı bir güç göstergesi olarak kullanmıştır. Bkz., İlyas Topsakal, “17. Yüzyılda Rus Yönetimi ve Kürk Yönetimi”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Mart 2011, s. 55-56.

¹⁸⁶ Vvedenski, 1962, 34.

¹⁸⁷ Opriçnikler siyah elbiseli, siyah atlara binen ve sadakatlerini belli etmek için köpek başlarını bellerine takan ürkütücü, etraflarına korku saran kimselerdi. Bkz., Simon Sebag Montefiore, *Romanovlar 1613-1918*, (Çev.: Nurettin Elhüseyni), YKY, İstanbul, 2016, s. 42.

¹⁸⁸ Vernadski, 1962, 136-139; Kurat, 2014, 164-167.

lütüfların sebebi sadece Moskova'ya sağladıkları mallar ve kredi değildi. Aynı zamanda Kırım Tatarlarının Moskova'ya baskın yaptığı zamanlarda mal ve teçhizatın yanı sıra silahlı asker desteği sağlamalarıydı¹⁸⁹.

2.2. XVI. Asırda Stroganovların Ticari İlişkileri

2.2.1. Anika Stroganov'un Sibir Halklarıyla İlişkileri ve Ticaret Ağı Oluşturması

Stroganovların Sibir halkları ile olan ticari ilişkilerini daha çok Witsen'in verdiği bilgilerden öğrenmekteyiz. Witsen bu bilgileri 1609 yılında Sibiryaya gelen Hollandalı İsaac Massa'nın elimizde olmayan kayıtlarından nakletmektedir. Massa'nın Sibiryaya seyahatinde Sibiryaya ile ilgili gözlemleri kendinden sonra bölgeye gelen araştırmacılara özellikle de Hollandalı araştırmacılara ilham kaynağı olmuştur¹⁹⁰. Rusların Sibiryaya halkları ile ilişkilerinin daha sıkı şekilde başlamasında şüphesiz XVI. asrın başlarında Vıçegda bölgesinde geniş topraklara sahip olan, tuz ocaklarını kuran, kürk üreten ve birçok farklı alanda faaliyet gösteren soylu ve zengin Anika Stroganov'un büyük katkısı olmuştur¹⁹¹.

Beyaz Deniz'e 100 mil uzaklıkta olan Dvina Nehri'ne akan Vıçegda Nehri yakınında yaşayan Anika Stroganov henüz kürk ticaretine başladığı sıralarda, her yıl düzenli olarak Moskova'ya gelen ve burada kıymetli kürklerle takas ticareti yapan halkların hangi topraklara sahip olduklarını ve nerede yaşadıklarını öğrenmek istemiştir. Ancak bu insanların inanç ve davranış tarzlarına yabancıydı. Dilleri ve kıyafetleri de değişik olan bu insanlar kendilerini "Samoyed"¹⁹² olarak adlandırıyorlardı. Her yıl Vıçegda'ya mallarıyla birlikte gelip Usolye ve Ustyug şehirlerinde ticaret yapıyorlardı. Anika kendisine garip gelen bu insanlardan büyük bir zenginlik çıkarabileceğini düşünmüştür. Çünkü her yıl bu insanlar pazarlara çok sayıda kaliteli kürk getiriyordu. Samoyedlerin zenginliklerinden faydalanmayı kafasına koyan Anika, onlarla yavaş yavaş ve sinsice ilişkiler kurmaya başlamıştır. Hatta işçilerinden ve hizmetkârlarından oluşan bir grup insanı onların yaşadıkları

¹⁸⁹ Vvedenski, 1962, 34, 56.

¹⁹⁰ A. V. Oksenov, "Sluhi, Vesti o Sibiri do Ermaka", *Sibirskiy Sbornik*, Kniga IV, Sanktpeterburg 1887, s. 104-105.

¹⁹¹ Miller, 1750, 67.

¹⁹² Genellikle Yenisey ve Lena nehirleri arasındaki topraklarda yaşayan Samoyedler, Sibiryaya halklarından biridir. Dilbilim açısından Fin-Ugor ailesine mensup oldukları düşünülmektedir. Samoyedler hakkında detaylı bilgi için bkz., Topsakal, 2017, 78-80.

yerleri keşfetmeleri için yurtlarına göndermiştir. Anika yolculuğa çıkacak adamlarından onların evlerini, yaşam tarzlarını ve onlara ait her şeyi dikkatlice gözlemlmelerini ve hafızalarına kazımalarını ve gördükleri her şeyi rapor etmelerini istemiştir. Bunun üzerine Samoyedlerin yurtlarına giden Anika'nın adamları orada gördükleri her şeyi kayıt altına almıştır. Anika, adamlarından öğrendiği bu zenginliği etrafından saklamıştır¹⁹³.

Anika bir yıl sonra yanlarında Alman biblolar ve çingiraklar gibi değerli oldukça düşük mallarla birlikte daha fazla insanı Sibirya'ya tekrar göndermiştir. Özellikle onlardan yöre halklarıyla iyi ilişkiler kurmalarını istemiştir. Oraya giden bu insanlar çeşitli nehirler üzerinden Ob Nehri'ne varıp orada yaşayan Samoyedlerin yurduna ulaşmıştır. Samoyedler'le iyi ilişkiler kuran heyet, kendileri için oldukça değerli olan kürklerin aslında Samoyedler için o kadar da değerli olmadığını erken fark etmişlerdir. Bu durum onlara kürk ticaretinden tahmin edemeyeceklerinden fazla kâr elde edebilecekleri düşüncesini doğurmuştur. Samoyedlerin yurtlarına giden Anika'nın adamlarının gözlemlerine göre; bu insanlar topluluklar hâlinde yaşıyorlar ve şehirleri bulunmuyordu. Huzur içinde sakin bir hayat süren bu insanlar başlarındaki yaşlı insanlar tarafından yönetiliyordu. Bu insanlar tahıl ve ekmeğin ne olduğunu bilmiyordu. Neredeyse hepsinde ağaçtan yapılmış sağlam yay ve oklar vardı. Onlar okun ucuna sivri bir taş veya keskin bir balık kemiği takıyorlardı. İplik yerine balık kemiğine hayvan tendonlarını iliştirerek diktikleri elbiseleri giyiyorlardı. Evlerinin her köşesi çok sevdikleri geyik ve deniz hayvanlarının derileriyle kaplıydı. Anika'nın oraya giden adamları bu son seferlerinde çok sayıda kaliteli kürkle geri dönmüştür. Anika'nın bilmek istediği her şeyi yine ona anlatmışlardır. Nihayetinde elde edilen bu bilgiler ışığında Anika ve adamları bölgeyle iyi bir ticaret ağı oluşturmayı başarmıştır. Stroganovlar ticaretlerine birkaç yıl büyük kârlar elde ederek devam etmiştir. Bu sayede sermayesi gittikçe artan ve zenginleşen Anika, daha çok toprak almaya başlamıştır. Devasa, göz kamaştırıcı kiliseler inşa ettirmiştir. İnsanlar onun böyle bir serveti nasıl bu kadar kısa bir zamanda yaptığını öğrenememişler ve ona gıptayla bakmışlardır¹⁹⁴.

¹⁹³ Witsen, 1705, 826; Miller, 1750, 68-70.

¹⁹⁴ Witsen, 1705, 826; Miller, 1750, 68-70.

Stroganovlar hakkında bu bilgileri veren Witsen onların sonrasında Vıçegda Nehri üzerindeki Usolye kasabasında daha önce hiç görülmemiş bir güzellikte, göz kamaştırıcı ve görkemli kaliteli saf beyaz taştan kilise inşa ettirdiklerini söyler. Mutluluğun ve bolluğun bir gün kendilerinden uzaklaşabileceğini düşündüklerini, aynı coğrafyada kalmak, servetlerini korumak için önlem almaya karar verdiklerini nakleder¹⁹⁵. Miller ise Stroganovların Sibiryա'nın zenginlikleri ve orada yaşayan halklar hakkında Moskova'yı bilgilendirdiklerini söyler¹⁹⁶.

Vvedenski, Witsen'in verdiği bu bilgilerin Anika'nın Sibiryա halklarıyla yaptığı ticaretin öğrenilmesinde büyük katkı yaptığını belirtir. Anika'nın bu denli zengin olmasını etkileyen pek çok neden vardır. Bunlar arasında sürekli olarak kâr elde etmek istemesi, Uzak Sibiryա'ya zorlu bir sefer düzenleyebilme yeteneği, Sibiryա halklarının temsilcilerinin oradaki varlığı ve daha birçok bölgesel risklere rağmen istekli olması, büyük bir ticari atılımın sağlanması için gerekli olan sermayenin varlığı gibi birçok etken gösterilebilir¹⁹⁷.

Stroganovlar ayrıca Kuzey Kutbu'nda “*Novaya Zemliya*” (Новая Земля) adlandırılan hudutlara kadar ulaşmıştır. XVI. asırda Anika Stroganov ve oğulları Yakov, Grigori ve Semen zikredilen Novaya Zemliya'da çiftlikler kurmuştur. Burada özel olarak fok, deniz aygırı, katil balina ve birçok balık cinsini avlamakta usta olan insanları işe alarak büyük çaplı deniz ürünleri avcılığı işine girişmişlerdir. Bu insanlar burada Stroganovlar adına çalışmış ve onlar için balina yağı ve kıymetli kürklerin tedarikini sağlamıştır. XVIII. asrın ikinci yarısında buraya gelen denizciler Stroganovların hizmetindeki köylülere ait olan mezarlığı görmüşler, haçlar ve diğer taşların üzerinde “*Stroganov Körfezi*” (Губа Стрoганова) adını okumuştur. Novaya Zemliya'da bulunan bu coğrafi isimlendirmeler Stroganovların bu bölgede oluşturdukları balıkçılık şirketinin varlığının tartışılmaz kanıtı olmuştur. Yine onlarla ilgili anlatılan hikâyeler buradaki varlıklarını gösterir. Bu asırda tuz, kürk ve balıktan oluşan üçlü ticaret ağını kuran Stroganovlar, daha başka alanlarda da ticaretlerini geliştirmeye devam etmiştir¹⁹⁸.

¹⁹⁵ Witsen, 1705, 826.

¹⁹⁶ Miller, 1750, 70.

¹⁹⁷ Vvedenski, 1962, 31.

¹⁹⁸ Andreyev, 2002, 8.

2.2.2. Stroganovların İngilizlerle ve Diğer Batı Ülkeleriyle Ticari İlişkileri

Stroganovlar ve İngilizler arasındaki ticari münasebetler Anika Fedoroviç Stroganov zamanında başlamıştır. Ailenin İngilizlerle ticari ilişkiler gerçekleştirdiği bilgisi ilk defa İkosov tarafından verilmiştir. IV. İvan, tahta çıktığı tarihten itibaren Solviçegodsk'ta bulunun tuz ve kürk işiyle uğraşan bu aileden haberdar olmuş ve onlarla sıkı ticari ilişkiler kurmuştur. İvan, Stroganovlar'dan kuzeyde Arhangel'sk Limanı'na gelen Alman mallarını satın almalarını ve bu Alman malları üzerinden ticaret yapmalarını istemiştir. Onlar da bunun üzerine kuzeyde bulunan Kola'da Moskova adına mal satın alma işlerine başlamıştır. Stroganovların XVI. asrın ortalarına doğru kuzey bölgelerinde ticaretlerini geliştirdikleri ve bölgenin ticaretinde söz sahibi olmaya başladıkları bu dönemde İngilizler Kuzey Buz Denizi'nden Çin'e, Orta Asya'ya kadar ticaret ağlarını genişletmek için yollar aramaktaydı. 1553 yılına gelindiğinde İngilizler bir şekilde kuzeyde Arhangel'sk Limanı'na ulaştılar¹⁹⁹.

İngiliz Ticaret Kumpanyası Çin'e ve Orta Asya'ya ulaşmak amacıyla ilk olarak 1553 yılında Sibiry'a'dan Çin'e, daha sonra 1558 yılında Anthony Jenkinson²⁰⁰'la Kuzey Buz Denizi'nden Hazar'a, Buhara'ya oradan ise Hindistan'a kadar uzanan seferler yapmıştır. Bunlar arasından İngiliz William Merik, Sibiry'a'nın en ücra köşelerine kadar ulaşmış ve Obi Nehri üzerinden Çin'e, İngiliz tüccarlar göndermeyi başarmıştır. İngilizler oluşturdukları bu ticaret ağında daha çok Rus tüccarlardan istifade etmeyi faydalı görmüştür²⁰¹. Arhangel'sk Limanı'nda Moskova adına ticaret yapan Stroganovlar bu limana gelen İngilizlerle bu sayede iyi ilişkiler kurmuştur. Bölgedeki ticaretlerini uluslararası bir seviyeye taşımak isteyen Stroganovlar 1552, 1555 ve 1560 yıllarında Rusya dışında ticaret yapmak için IV. İvan'dan çeşitli imtiyazlar almıştır²⁰². Zeki Velidi Togan, IV. İvan'ın bu imtiyazları İngilizlerle olan ticaret hukukunu tasdik ederek verdiğini belirtir. Yine

¹⁹⁹ İkosov, *İstoriya o Rodoslovii...*, 1881, 13-14.

²⁰⁰ İngilizler 1557 yılında A. Jenkinson'u Türkistan'la ticaretlerini geliştirmek üzere Moskova'ya göndermiştir. Burada Çar IV. İvan'la iyi ilişkiler kuran Jenkinson daha sonra çar tarafından 1558 yılında Hive ve Buhara'ya elçi olarak gönderilmiştir. Jenkinson, Hive ve Buhara hanlarını ziyaret ettikten sonra 1559 yılında Moskova'ya geri dönmüştür. Böylece Rus Çarlığı ve Türkistan arasındaki siyasî ilişkiler başlamış oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz., Dinçer Koç, "XVI.-XIX. Yüzyıllarda Buhara Hanlığı'na Gelen Rus Diplomat ve Askerleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 115, S. 227, Mart-Nisan 2017, s. 63.

²⁰¹ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul 1981, s. 115.

²⁰² İkosov, *İstoriya o Rodoslovii...*, 1881, s. 14.

Stroganovların Sibiryaya ve kuzey kavimlerinden elde ettiği malları ve ham maddeyi Arhangelsk Limanı yoluyla İngilizlere sattığını sözlerine ekler²⁰³.

Kazan Hanlığı hâkimiyetinden henüz yeni çıkmış olan kuzey bölgesinde, Kama havzasında, şehir ve kaleler kuran Stroganovlar, Avrupa mallarını Astarhan'da, Kazan'da ve diğer bölgelerde pazarlamıştır. İngilizlerle büyük bir ticari iş birliği içerisine giren Stroganovlar onlarla büyük miktarlarda madeni eşya ve kürk ticareti yapmıştır. Onlar, Rusya adına Volga Nehri ve ötesindeki ticaretin yegâne mümessili olmuştur²⁰⁴. İngilizler, Stroganovlar'la silah hariç olmak üzere bölgede kürkten demire kadar hemen hemen birçok kalemde ticaret yaparak onları neredeyse iktisaden kendilerine bağımlı hale getirmiştir. Togan, bütün Batı Sibiryaya'yı ele geçiren bu tüccarların aslında Moskova'dan daha çok İngilizlere tâbii olduklarını söyler²⁰⁵. Bir başka görüşe göre ise Stroganovlar İngilizlerin yanında çarın temsilcileri olarak hareket etmiştir. İngilizlerden madencilik, demircilik ve diğer teknikleri öğrenen ve onu geliştiren Stroganovlar onlarla iş birliği yapmanın yanı sıra rekabet içerisine de girmiştir. 8 Ağustos 1570 yılında İvan, Stroganovlar'a gönderdiği bir mektupta İngilizlerin ticari faaliyetlerini (kenevir, demir, orman ürünleri vb.) izlemek ve kontrol etmek için onlara talimatlar vermiştir. Yani Stroganovlar Rusya'nın kuzeyinde ve doğusunda faaliyet gösteren İngiliz şirketi Moskova Kumpanyası (Moskov Company) üzerinde kontrol sağlamıştır. Stroganovların Moskova'nın desteğiyle giriştikleri ticari teşebbüsler İngilizlerin bölgede tekelleşmesini engelleme hususunda kilit rol oynamıştır²⁰⁶.

Stroganovların Batı dünyası ile yaptıkları ticaretin başındaki aktör Hollandalı Brunel idi. Brunel, 1570 yılında Yakov Stroganov tarafından Moskova'da tutuklu olduğu bir hapisshaneden kefalet ödenerek serbest bırakılmıştır. Zekâsı ve yetenekleriyle tanınan tüccar Brunel sayesinde Stroganovlar Sibiryaya'nın değerli kürklerini ve diğer mallarını Hollanda'nın liman şehri olan Dordrecht'e, yine bir başka liman şehri olan Anvers'e ve Paris pazarlarına kadar ulaştırmıştır. 1570'den 1577 yılına kadar Brunel, Stroganovların Avrupa pazarının başında aktif olarak görev yapmıştır. Yine denizci sıfatıyla da bilinen Brunel'in 1580 yılında Batı

²⁰³ Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, 1981, 115.

²⁰⁴ W. E. David Allen, *Muhteşem Süleyman Zamanında Türk Dünyası*, (Çev.: Serkan Acar), Selenge Yayınları, İstanbul, 2012, s. 49.

²⁰⁵ Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, 1981, 115.

²⁰⁶ A. V. Golovnev, "Yevropeyskie Morehodı na Russkom Severe: Puteşestviya i Geopolitika XVI-XVII Vekov". *УДК 94(47).04*, 2015, s. 16.

Sibiryaya nehirlerinde seyahatler yaptığı da bilinmektedir. Brunel tecrübeli Hollandalı denizcileri Stroganovların hizmetine kazandırmak için 1581 yılında Anvers'e bir yolculuk yapmıştır. Bu dönemde Stroganovlar adına çalışan İsveçli denizcilerin iki adet gemi inşa ettiklerini Vvedenski'nin tetkiklerinden öğreniyoruz. Brunel'in 1584 yılında Stroganovların hizmetinden ayrıldığı ve Hollanda'ya geri döndüğü sanılıyor²⁰⁷.

2.2.3. Stroganovların Buhara ve Orta Asya ile Ticari İlişkileri

Ruslar XVI. asırda genel olarak dış ticaretlerini Batılı devletlerle özellikle de İngilizlerle yapmaktaydı. İngilizlerin ve diğer Batılı devletlerin doğu pazarına açılmasıyla birlikte Ruslar da dış ticaretteki yönünü doğuya çevirmiştir. Doğudaki bu zengin pazarı Batı'nın tekeline bırakmamak için XIV. asırdan itibaren küçük çapta olsa da ticari faaliyetlerde bulunduğu Asya devletleriyle yeniden ticari ilişkilerini canlandırmak için yoğun bir çaba içerisine girmiştir. XVI. asırda Moskova namına Batı ile ticari ilişkilerini sürdüren Stroganovlar bu asırda Rusya'nın doğu ticaretinde de önemli rol oynamıştır. Rusların söz konusu bu asırda doğu ülkeleriyle ticari ilişkilerini yazan Fehner, Yakov ve Grigori Stroganov kardeşlerin XVI. asrın ikinci yarısında Orta Asya'daki büyük Rus ticari organizasyonun başında olduklarını söyler²⁰⁸.

IV. İvan, Doğu ile ticari ilişkilerini geliştirmek için Astarhan voyvodalarından Knez Vasili Vasilyeviç Kriborski, Knez Grigory İvanoviç Korkodinov, Dyak İvan Purin ve Posnik Ştilov, Stroganovların dört adamını elçi Zakhari Bogdanov'la birlikte 12 Ağustos 1574 yılında Buhara'ya göndermiştir. İvan'ın kalabalık bir heyeti Buhara'ya göndermekteki amacı ucuza mal almak, ayrıca Rus mallarını Buhara üzerinden Asya ülkelerine taşımaktı. İvan'ın 1574 yılında Buhara'ya ticaret için gönderdiği bu heyette Stroganovların Rus voyvodalarının yanında yer alması, Fehner'in yukarıda Stroganovların Asya ticaretinin başında oldukları görüşünü de doğrulamaktadır. Ayrıca bu bilgi Stroganovların ticari iştiraklerinin Doğuyla erken bir dönemde başladığını da görmemizi sağlar. İvan'ın emriyle Buhara'ya giden bu heyet çok sayıda gümüş tabak, süs eşyaları ve birçok Doğu eserlerini satın almıştır. Stroganovlar bu tarihten

²⁰⁷ Vvedenski, 1962, 56.

²⁰⁸ M. V. Fehner, *Torgovliya Russkogo Gasudarstva so Stranami Vostoka v XVI Veke, Goskulprosvetizdat, Moskva, 1956, s. 5, 105.*

itibaren Buhara'ya çeşitli tekstil ürünleri ve kürk ihraç etmeye başlamıştır. Böylece Stroganovlar Almanlarla, İngilizlerle diğer Batılı devletlerle yaptığı ticarete ilaveten, iç pazarda da geniş bir ticaret sahasına el atmış oldu. Stroganovların Buhara özelinde Doğu ile ticaret yapması onlara sadece yeni bir pazar kazandırmamıştır. Aynı zamanda onlara Doğu'nun kültürel zenginliklerini ve değerlerini tanımalarına imkân sağlamıştır. Burada çeşitli gümüş ve ziynet eşyalarını, gümüş ustalarını, doğu motiflerini ve çizim teknikleri gibi birçok kültürel zenginliği görmüşlerdir. Stroganovların Buhara'da ilk defa gördüğü bu zengin kültürel birikim onlara ilham kaynağı olmuştur. Yaptıkları sanat eserlerinde gördüklerini taklit etmekten kaçınmamışlardır. Asya'nın zenginliklerini, Rusya'nın en ücra köşelerine kadar, kuzey ülkelerine dahi taşıyan Stroganovlar, ticari mallar dışında kültür taşıyıcısı bir çevre olarak da rol üstlenmiş oldular²⁰⁹.

2.3. IV. İvan'ın Türk İllerinde Genişleme Siyaseti

2.3.1. Kazan Hanlığı'nın Ruslar Tarafından İlhakı

Stroganov ailesinin XVI. asrın ikinci yarısındaki siyasî, sosyo-ekonomik alanda gelişimi ve faaliyetleri, bu asırda Moskova ile paralellik göstermektedir. Bu asırda Moskova'nın yayılmacı politikası ve yükselişe geçişi ülkede ve nüfuz alanlarında onunla birlikte hareket eden diğer unsurları doğrudan etkilememiştir. Kazan ve Astarhan hanlıklarının işgal edilmesi Rusya'nın yayılma politikalarında yeni kapılar ve geniş imkanlar elde etmesini sağlamıştır. Oluşan bu siyasî arena aynı zamanda Stroganovların da geniş bir sahada faaliyet göstermesine vesile olmuştur.

Altın Orda Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarda kurulan hanlıklardan birisi Uluğ Muhammet Han'ın Orta İdil Bölgesi'nde kurduğu Kazan Hanlığı'dır. Hanlığın kurulmasının ardından Muhammet Han'ın yaptığı ilk icraat Moskova üzerine harekete geçmek olmuştur. 1439 ve 1445 yıllarında Ruslarla yapmış olduğu savaşlarda Kazan Hanlığı Moskova'ya karşı büyük bir üstünlük kazanmıştı²¹⁰. Daha önce de ifade edildiği üzere 1445 yılında Suzdal yakınlarında yapılan savaşta II. Vasili Tatarlar tarafından esir alınmış ve Rus knezinin serbest bırakılması için Tatarların Ruslardan istedikleri yüklü kefaleti Luka Stroganov

²⁰⁹ Vvedenski, 1962, 37-38.

²¹⁰ Akdes Nimet Kurat, "Kazan Hanlığı (1437-1556)" *DTCF Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3-4, 1954, s. 227.

ödemmişti. Stroganovların yardımıyla Vasili'nin serbest bırakılmasının ardından yaklaşık 20 yıl iki devlet arasında sulh dönemi hâkim olmuştur.

Bir zamanlar Altın Orda'ya haraç veren Moskova artık Kazan Hanlığı'na haraç verir hâle gelmiştir. Moskova ve Kazan arasındaki bu sulh döneminde iki devlet arasındaki ticari ilişkiler de gelişme göstermiştir. Kazan Hanlığı'nın bu yükseliş döneminde civar ülkelerden ve uzak bölgelerden de Kazan'a mal ve para akışı, hanlığı ekonomik olarak daha güçlü hâle getirmiştir. Kazan halkının gösterdiği büyük gayretlerle birlikte kendi coğrafyasının dışına çıkmayı başaran hanlığın, civar ülkelerde tanınırlığı artmıştır. Buradaki başarılı tüccarlar Sibirya'dan Türkistan'a, Kafkaslardan bütün İdil havzasına kadar ticari malları Kazan'a çekmiştir. Daha önce bölgede Nijni Novgorod'un üstlendiği ticari rolü artık Kazan şehri devralmıştır. Kurulan pazarlar Kazan'ı ticaretin cazibe merkezi haline dönüştürdü. İktisadi gelişim ve kazanımlar Kazan'ı çağının en büyük ve en zengin şehirleri arasına sokmuştur. Ayrıca nüfusu katlanarak artmıştır. Bilim, sanat ve mimari gelişerek Kazan hızla İslam medeniyetinin İdil-Ural bölgesindeki merkezi hâline dönüşmüştür²¹¹.

Moskova Knezi III. İvan'ın Novgorod'u ilhak etmesinin ardından Novgorod'a bağlı olan topraklar artık Moskova'ya tâbi hâle gelmiştir. Böylece Kazan Hanlığı hem kuzeyden hem de doğudan Moskova Knezliği'nin komşusu olmuştur. III. İvan'ın Moskova tahtına oturması Kazan Hanlığı'nın bir süredir Ruslara karşı olan üstünlüğünü de kırmıştır. Bu defa Rus baskısı Tatarlar üzerinde iyiden iyiye hissedilmiştir. Bu baskının en önemli sebebi şüphesiz Kazan'ın ekonomik olarak güçlenmesi ve Moskova'yı ekonomik olarak zor durumda bırakmış olmasıydı. Kazan Hanlığı'nda yaşanan iç karışıklıklar ise bu baskıdan kurtulmak isteyen Rusların işini daha kolay hâle getirmiştir²¹². III. İvan'ın ölümünün ardından Rus devleti tahtına III. Vasili çıkmıştır. Ancak Vasili, selefi gibi güçlü ve dirayetli bir knez değildi. Onun döneminde Kazan Hanlığı ile Kırım Hanlığı arasında yapılan ittifak Moskova'nın Kazan Hanlığı üzerindeki baskılarını azaltmıştır. Ancak Vasili'nin ölümünün ardından Rusya'da ilk defa çar unvanını kullanan IV. İvan küçük yaşta tahta çıkmıştır. O, babasından ziyade dedesi III. İvan'ın özelliklerini taşıyordu. Hedefi doğuya, Asya istikâmetine doğru Rus

²¹¹ M. G. Hudyakov, *Oçerki Po İstorii Kazanskogo Hanstva*, Moskva, 1991, s. 35-36.

²¹² Kurat, 1954, 228-230.

topraklarını genişletmekti. O dönem Moskova metropoliti Makari'nin de Kazan Hanlığı'nın işgal edilmesi yönünde sürekli telkinleri vardı. Kazan'ı ilhak etmeyi kafasına yerleştirmiş olan İvan, sinsî bir siyaset izleyerek önce Kazan'ın iç işlerine karışmaya başlamıştır. Belli bir zaman sonra da Kazan hanını tanımadığını bahane ederek 1550 yılında Kazan'a karşı sefere çıkmaya karar vermiştir²¹³.

Kazan Hanlığı'nın iç karışıklık içerisinde olması ve kendi içerisinde taht mücadelesi yaşaması Moskova'yı onlara karşı düzenlenecek sefer öncesi iyice cesaretlendirmiştir. Yapılan seferlerin ardından kesin bir sonuç alınamasa da başkentini etrafını Ruslar iyice sarmaya başlamıştır. Rusların nihaî hedefi başkenti istila edip Kazan Hanlığı'nı tümüyle ortadan kaldırmak ve ülkeyi ilhak etmektir. IV. İvan 1550'de büyük bir orduyla harekete geçmiştir. Şehrin önlerine kadar gelen kalabalık Rus ordusu tüm çabalara rağmen surları aşamamıştır. Kazan'ı bırakıp gitmeye niyeti olmayan İvan, şehre yakın bir yerde yeni bir kalenin kurulmasını emretmiştir. Kalenin inşasının tamamlanmasının ardından Moskova'nın Kazan şehri etrafındaki hâkimiyeti hissedilir hâle gelmiştir²¹⁴.

Kazan'ın ablukada olduğu dönemde Safa Giray'ın ölümünün ardından han olan Ötemiş Giray'ın yaşı küçük olduğundan Kazan Hanlığı'nın yönetiminde naibe sıfatıyla annesi Süyün Bike vardı. Bu sırada bir grup Tatar, İvan'la anlaşma yoluna gitmiştir. İvan da Kazan Hanlığı içerisindeki karışıklıkları fırsata çevirmiştir. İvan, Moskova yanlısı Şah Ali'nin yeniden tahta çıkması için Süyün Bike ve oğlu Ötemiş Giray'ın teslim edilmesi gerektirdiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Tatarlar 11 Ağustos 1551 tarihinde Süyün Bike'yi Ruslara teslim etmiştir²¹⁵. Nitekim Süyün Bike'nin Ruslara teslim edilmesi Rusları Kazan'dan vazgeçirmeye yetmemiştir²¹⁶.

Ruslar 1552 yılının Ağustos ayında Kazan'a karşı yeni bir sefer için harekete geçmiştir. Kazanlılar ise kalenin muhafazası için hazırlanmaya başlamıştır. Rusların savaşı bir şekilde şehri teslim etmeleri teklifini reddederek şehirlerini kanlarının son damlasına kadar savunacaklarını bildirmişlerdir. Ağustos'un son haftasına gelindiğinde Ruslar kale etrafını sağlam bir şekilde

²¹³ Kurat, 1954, 235.

²¹⁴ Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İkinci Basım, Ankara, 1966, s. 29-30.

²¹⁵ Hadi Atlasi, *Kazan Hanlığı'nın Çöküşü ve Süyün Bike*, (Çev.: Hakan Coşkunarslan), Kömen, Konya, 2004, s. 29-46.

²¹⁶ *Ayneddin Ahmerov'un Kazan Tarihi*, 2009, 147.

kuşatmıştır. Siperler kazılmış, ahşaptan kuleler inşa edilmiş, yine kalenin etrafı topraklarla çevrilmiştir. Kazanlılar yapılan bu hazırlıklara karşı koymak istese de kuşatmayı bertaraf edememiştir. Ekim ayının başına kadar Kazan'ın çevresi çeşitli çarpışmalara sahne olmuştur. Ancak 2 Ekim tarihinde direniş kırılmış ve Ruslar şehre girmeyi başarmıştır. Kazan şehri Ruslar tarafından yağmalanmış, yakılmış ve yıkılmıştır. Tatarlar hemen teslim olmayarak ciddi mukavemet göstermiştir. Şehir içinde şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Şehirde yaşayan hemen hemen herkes Ruslar tarafından öldürülmüştür²¹⁷. Kazan Hanlığı'nı işgal ederek önündeki büyük bir engeli kaldıran Rusya'nın sıradaki hedefi bir diğer Türk-Tatar hanlığı olan Astarhan olmuştur.

2.3.2. Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı'nın Ruslar Tarafından İlhakı

Astarhan Hanlığı İdil (Volga) Nehri'nin Hazar Denizine döküldüğü yerde kurulan Altın Orda varisi hanlıklardan biridir. Bu hanlık özellikle Altın Orda Devleti'nin dağılmasının ardından aşağı İdil havzasında önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Astarhan'ın zengin ticaret yolları üzerinde bulunması ve trans geçiş bölgesinde olması civar ülkelerin sürekli tehdit ve taarruzları altında kalmasına sebep olmuştur. Kasım Han'ın Astarhan'da yeni bir hanlık kurması, Saray şehrinde bulunan Altın Orda hanı Ahmed'i huzursuz etmiş ve iki han arasında mücadelelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bilhassa Astarhan, Kırım ve Nogay hanlıklarının birbirlerine karşı bölgede üstünlük kurma mücadelesine sahne olmuştur²¹⁸. Kasım Han'ın ardından tahta çıkan Abdulkerim Han zamanında da ülkede barış, huzur ve otorite sağlanamamıştır. Kırım hanının sürekli tacizde bulunması Abdulkerim Han'ı Nogaylarla yakınlaştırmıştır. Ancak bu ittifak da Kırım Hanlığı'na karşı mukavemet ortaya koyamamış ve onları mağlup olmaktan kurtaramamıştır. Ayrıca Moskova'nın daha önce Kazan Hanlığı'nda olduğu gibi sürekli hanlığın iç işlerine karışması sık sık han değişikliğinin yaşanmasına neden olmuştur. IV. İvan bölgedeki Nogay mirzalarını kullanarak Moskova'nın çıkarlarına hizmet etmeyen hanları her defasında al aşağı etmeyi başarmıştır. Bu durum Astarhan'da siyasî bir istikrarın sağlanamamasına ve sürekli şehirde kaotik bir ortamın yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Kırım hanlarının da ticari çıkarlarını

²¹⁷ *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, İzdannoe Po Visočayşemu Povelenyu Arxeografiçeskoyu Kommissieyu, Tom Trinadtsaty, Sanktpeterburg, 1904, s. 202-203; Hudyakov, 1991, 133-137; Acar, 2013, 250-254.*

²¹⁸ Reşit Rahmeti Arat, "Astarhan", *MEB İslam Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul, 1993, s. 680-682.*

korumak adına bu bölgede hak iddia etmeleri istikrarsız ortamı iyice perçinlemiştir. Bu sırada Ruslarla ters düşen Yağmurca Han'ın yerine Rusların desteğiyle Derviş Ali Han tahta çıkmıştır²¹⁹.

Rusların tahttan uzaklaştırdığı Yağmurca Han bir köşeye geçip beklememiştir. Ruslarla mücadelesine devam etmiştir. Ancak düşmanlarına karşı giriştiği savaşlarda başarılı olamamıştır. Ailesi Ruslara esir düştüğü gibi kendisi de canını zor kurtararak Azak kalesine sığınmıştır. Aslında han Nogay ak saçlılarının desteğini alarak yeniden tahta çıkmayı planlamış, istediğini alamayınca bir başka umut olarak Azak'tan İstanbul'a gelip Osmanlı Devleti'nin desteğini almak istemiştir. Ancak Kırım hanları Yağmurca Han'ı kendilerine düşman gördükleri için onun bu hayallerine engel olmuştur. Rusların Yağmurca Han'ın yerine tahta çıkardıkları Derviş Ali Han ise bir süre sonra Rus hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır²²⁰. Hanlığı istediği gibi şekillendiren Moskova'nın çok geçmeden nihai hedefi açığa çıkmıştır. Rusya Kazan'ın ardından Astarhan'ı da işgal ederek bölgenin tek hâkimi olmak ve ticaret yollarına sahip olmak istiyordu. Bunu gerçekleştirmek üzerine hazırlıklarını tamamlayan Moskova 1554 yılında İdil Nehri'nin aşağılarına doğru harekete geçmiştir. Yaz aylarına kadar süren muharebelerin ardından hanlık ağır bir barış anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmayla birlikte hanlık Moskova'ya tâbi hâle gelmiştir. Hanlık her yıl yüklü miktarda vergi vermesi ve Rus tüccarların bölgede gümrüksüz ticaret yapma hakkı verilmesini taahhüt etmiştir²²¹. Astarhan'ın ele geçirildiğini öğrenen IV. İvan sarayda bir kutlama tertip ederek başarılarından ötürü seferde yer alan komutanları ödüllendirmiştir. Ayrıca kiliselerde dualar edilerek zafer kutlamaları yapılmıştır²²².

Rusların desteğiyle tahta çıkan han çok geçmeden ağır bir anlaşma imzaladığını ve hanlığın er ya da geç tamamıyla Rus işgaline uğrayacağını anladığında hemen harekete geçerek Kırım hanı Devlet Giray'dan aldığı destekle Ruslara karşı mücadeleye girişmiştir. Ayrıca Kırım Hanlığı'nın haricinde Osmanlı Devleti'nden 300 kadar yeniçeri ve askerî mühimmat desteği almıştır. İvan, bu

²¹⁹ Kurat, 1972, 274-279.

²²⁰ Kurat, 1972, 278-279.

²²¹ Dinçer Koç, "Aşağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1 (Yaz 2012), s. 473- 476.

²²² Fatih Ünal, "Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astarhan/Hacı Tarhan)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 38, Erzurum, 2008, s. 238. (227-252).

gelişmelerin yaşanmasının üzerine derhal harekete geçerek 1556 senesinde Astarhan üzerine yeni bir sefer yapılması için emir vermiştir. Derviş Ali Han aldığı desteğe rağmen İvan'ın ordusuna karşı mukavemet gösterememiştir. O da Yağmurca Han gibi Azak'a sığınmak zorunda kalmıştır. Böylece yaklaşık on asırdır bir Türk nehri olan İdil, baştan uca kadar Rusların hâkimiyetine girerek Volga adını almıştır²²³.

Kazan'ın ve Astarhan'ın istila edilmesi, uçsuz bucaksız üstelik zayıf ve istilaya, sömürgeye açık toprakların kapılarının ardına kadar Ruslara açılmasına neden olmuştur. Daha önce bahsedildiği gibi Rusların Sibiry'a açılan kapılarını ve bölgedeki ticaret yollarını tekeline almasına engel olarak duran bu iki hanlık artık Rus hâkimiyeti altında idi. Bu durum şüphesiz en çok XVI. asrın başlarından beri Rusya'nın kuzeyinde aktif olarak ticari faaliyetlerini sürdüren Stroganovların kazancına olmuştur. Onlar Kazan ve Astarhan'ın düşmesinden sonra kuzey limanları aracılığıyla ulaştıkları Avrupa mallarını Kazan'a, Astarhan'a ve diğer civar bölgelere taşıyıp satmaya başladılar. Henüz yukarı Asya'da tüfeğin bilinmediği zamanda, Stroganovların ticaretlerini güvenli bir şekilde yürütebilmeleri için bölgede yağma faaliyetlerinde bulunan Kozak çetelerine karşı Moskova tarafından silahlandırıldılar. Kazan ve Astarhan'ın işgal edilmesinden sonra nehirlerde üstünlüğü sağlayan Moskova, Stroganovların ticaret kervanlarında ve nehir filolarında silahlı muhafız bulundurma yetkisini de onlara vermiştir²²⁴.

²²³ Ünal, 2008, 238; Rusların ayrıntılı Astarhan seferi için bkz., *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey*, 1904, 235-273; Osmanlı Devleti Ruslara karşı savaş hazırlığı yapan Astarhan hanına asker ve silah yardımı yapmıştır. XVI. asrın ilk yarısında Rusya'nın kuzeyde Lehlere karşı mücadele içerisinde olması aslında Osmanlı çıkarlarına hizmet ediyordu. Bu durum İstanbul ile Moskova arasında iyi ilişkilerin kurulmasına tesir etti. Yine Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı'yla olan ilişkileri kuzeyden gelen büyük tehlikenin farkına varmasını engelledi. Ancak ne zaman Moskova, Kazan ve Astarhan'ı ilhak etti işte o zaman İstanbul karşısında ciddi bir gücün olduğunu anladı. Rusya'nın giderek imparatorluğa evrildiği bu süreç Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa ve İran'dan farklı olarak kuzeyde yeni bir cephe açmasına neden oldu. Bkz., Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, Cilt XII, S. 46, Ankara, 1948, s. 363; Ancak Osmanlı Devleti bölgede yaptığı mücadelelere ve projelere rağmen Rusya karşısında muvaffak olamadı. Bkz., Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*, TTK, Ankara, 2011, s. 171-176.

²²⁴ W. E. David Allen, *Muhteşem Süleyman Zamanında Türk Dünyası*, (Çev.: Serkan Acar), Selenge Yayınları, İstanbul, 2012, s. 48-49.

2.4. IV. İvan'ın Hükümranlığında Stroganovlar

2.4.1. IV. İvan Tarafından Stroganovlar'a Verilen İmtiyazlar

Kazan ve Astarhan Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle birlikte Uralların ötesine kadar uzanan devlet sınırlarının hemen yanı başında Rus devletinin kontrolü dışında olan Sibir Hanlığı vardı. Hanlık bu bölgedeki halkların özellikle Ostyaklar ve Vogulların üzerinde tahakküm sahibiydi. Onların Rus devletiyle ilişki hâlinde bulunmalarını yasaklıyor ve aksini yapanları ölüm cezasına çarptırıyordu. Ayrıca bu halkları Ruslara karşı isyan ettirmek için Perm sınırlarında harekete geçiriyordu. Rusya, Sibir Hanlığı ile doğrudan bir silahlı mücadele içerisine girmek istememiştir. Bölgede tam bu karışıklıklar kol gezerken IV. İvan, Luka'nın torunları Solviçegodsklu kardeşlerin Perm'i korumak için istekli olduklarını görmüştür. Bunlar Anika'nın çocukları Grigori ve Yakov Stroganovlar idi. Sibir Tatarlarına karşı Perm'i kendi imkanlarıyla korumaya hazır olduklarını çara bildiren Yakov ve Grigori bu hizmetlerinin karşılığında çardan bazı taleplerde bulunmuştur. Daha önce hiçbir yazılı metinde bahsedilmeyen nehirleri, gölleri, adaları kapsayan kuş uçmaz kervan geçmez daha önce hiç tarım yapılmayan, iskâna açılmamış ve Rus devleti hazinesine hiçbir getirisi olmayan boş arazileri IV. İvan'dan istemişlerdir. Ayrıca bu boş arazilerde şehirler kurmak, kurulan şehirleri top ve tüfeklerle donatmak, çarın yurtlarını Nogaylardan ve diğer bozkır uluslarından korumak, kayıtlı olmayan başı boş insanları buralara iskân etmek ve bölgede tuz ocakları kurmak üretim yapmak için çara teklif sunmuşlardır²²⁵.

2.4.1.1. IV. İvan Tarafından Grigori Stroganov'a Verilen 4 Nisan 1558

Tarihli Yarlık

IV. İvan'ın bölgeyle ilgili en önemli kaygısı Perm topraklarının güvenliğiydi. Stroganovlar çardan yeni imtiyazlar koparabilmek için onun hassas damarına bastılar. Ancak Çar IV. İvan Stroganovların isteklerini hemen kabul etmedi. O, Stroganovların bahsettiği toprakların durumunu kendisine anlatıldığı gibi olup olmadığının kontrol edilmesini istemiştir. Bölgeyi iyi tanıyıp bilen Permliler'den oluşan bir heyet Moskova'ya getirilmiştir. Moskova'ya gelip çarın huzuruna çıkarılan Permliler'e, Stroganovların anlattıkları bir bir sorulmuştur. Permliler, Stroganovların çardan istedikleri toprakların boş olduğunu ve Rus devleti

²²⁵ Ustrialov, 1842, 8-10.

hazinesine bu arazilerden hiçbir vergi gelmediğini İvan'a bildirmiştir. Yapılan bu tahkikatın ardından istenilen bu toprakların Stroganovlar'a verilmesi kabul edilmiştir²²⁶. Bunun üzerine Grigori Stroganov adına Kama Nehri boyunca ekonomik, hukuksal ve ticari ayrıcalıklar tanıyan 4 Nisan 1558 tarihli yarlık ilan edilmiştir²²⁷.

1558 tarihli verilen bu yarlığa göre Çar IV. İvan, Kama Nehri boyunca Büyük Perm (Veliki Perm)'in 88 verst²²⁸ aşağısındaki Lısva Nehri ağzından, Kama Nehri'nin her iki yakasına, oradan Çusovaya Nehri'ne kadar uzanan boş arazileri, kara sık ormanları, dereleri, akarsuları, adaları, gölleri ve ıssız göletleri Stroganovların kullanımına vermiştir. İvan verdiği yarlıkta bu toprakların bakir kaldığını ve daha önce burada hiçbir zirai ve mimari faaliyet olmadığını; bu topraklardan hazineye daha önce hiçbir gelir gelmediğini ve daha önce hiç kimseye resmî belgeyle bu toprakların verilmediğini belirtmiştir. Grigori Stroganov'un çardan Nogaylar ve bölgedeki diğer halkların saldırılarına karşı bölgede silahlı birlikler bulundurmamak ve ormanları kesip orada bir kale inşa etmek istediğini, bunun üzerine İvan'ın da Stroganovların silahlı, toplu, askerî birlikler oluşturmalarına ve burada bir kale kurmalarına izin verdiği yarlıkta görülmektedir²²⁹. Söz konusu yarlıkta bu dönemde Nogayların Rusya için bir tehdit oluşturduğu ve bu tehdidin bertaraf edilmesinde Stroganovların Rusya adına sorumluluk almak istedikleri anlaşılmaktadır. Kazan ve Astarhan'ın işgalinin hemen ardından Rusya'nın önceliğinin Nogayların tahkim edilmesi, tertip ve itaat altına alınması olduğu, bunun için Stroganovlar eliyle askerî tedbirlere ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Stroganovlar'a kale kurma ve asker bulundurma yetkisini veren İvan yarlıkta Stroganovlar'dan isteklerini şöyle sıralamıştır. Boyar ailelerinin, hırsızların ve kaçakların bu topraklara alınmamaları, kendi bölgesinden Moskova'ya vergi veren insanların aileleriyle birlikte Stroganovlar'a bahşedilen bu topraklara geldikleri zaman onların kabul edilmemesi gerektiğini bildirmiştir. Hatta soruşturma için gelen Moskova memurlarının onları tutuklayıp alıkoymaları, kendi

²²⁶ Ustrialov, 1842, 9.

²²⁷ 1558 г. апреля 4. — Жалованная грамота царя Ивана Васильевича Григорию Строганову о финансовых, судебных и торговых льготах на пустые места по реке Каме. Miller, 1937, s. 332; Dimitriyev, 1892, 106-109; Andreyev, 2012, 33-34.

²²⁸ 1,0668 km'ye denk gelen eski bir Rus uzunluk ölçü birimi.

²²⁹ 4 Nisan 1558 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 332-333.

topraklarından bu topraklara gelip mal veya parayla ticaret yapmak isteyen insanların istedikleri gibi tuz, balık ve daha birçok emtiayı özgürce satın alabilmeleri ve yaptıkları ticaret karşısında vergi muafiyeti sağlanması, Stroganovların ihya edeceği bu bölgelere Perm'den yaşamak için her kim gelirse gelsin kabul etmek zorunda olduklarını ve inşa edecekleri kalelerde yaşamak isteyenlere izin verilmesi gerektiğini de bildirmiştir. İvan'ın buradaki tek şartı yeni topraklara gelen bu insanların Moskova'ya vergi veren insanlardan olmamasıydı. Yine nerede tuz varsa orada tuz üretim ocaklarının açılmasını ve işletmeler kurulmasını istemiştir. Stroganovlar'a bahsettiği bu bölgeler için İvan'ın hassasiyet gösterdiği hususlardan birisi madenlerdi. Gümüş, bakır, kalay gibi madenlerin bulunduğu yerlerde bu madenlerle ilgili hiçbir çalışma yapmamaları, bir keşif ya da tespit olduğu takdirde Grigori'nin bu durumu derhal Moskova'ya bildirmesi emredilmiştir²³⁰. Çarın madenlerle ilgili gösterdiği bu tasarruf söz konusu toprakların işlenmesini topyekûn Stroganovlar'a vermediğini ve madenlere özel bir alaka gösterdiğini ortaya koymaktadır. Maden meselesinin yanı sıra Perm'e bağlı bölgelerde avcılık ve balıkçılık alanlarına da girmemeleri konusunda Stroganovlar'a ikazlar yapılmıştır. Stroganovlar'a verilen imtiyazlar ebedî değil, belirli bir süre tayin edilmiştir. Söz konusu yarıktaki 1558 Meryem Ana Yortusu gününden 1578 Meryem Ana Yortusu gününe kadar yirmi yıl süreyle vergi muafiyeti hakları tanınmıştır. İdari bakımdan da birtakım yetkiler belirlenmiştir. Buna göre, Moskova'nın Perm'de bulunan voyvodalarının Stroganovları yargılama yetkileri yoktu. Stroganovlar Moskova'ya karşı sorumlu idi. Stroganovlar kendilerine verilen bu imtiyazlı bölgenin vergilerini yirmi yıl sonra, Moskova tarafından belirlenecek miktarda vergi olarak Moskova'ya toplu ödeyecekti. Moskova'dan Sibir'e, Kazan'dan Perm'e seyahat eden elçilere herhangi bir hizmet (at arabası, saman, rehber vd.) vermek zorunda değillerdi. Ancak onlara ticaret ve hizmet konusunda kolaylık sağlanması arzu ediliyordu. Stroganovların Perm mülklerine, Permlilerin de Stroganov mülklerine girmeleri yasaktı. Çar IV. İvan Stroganovların kendilerine verilen yetkilerin dışına çıkmaları hâlinde verilen bu yarlığın geçersiz olacağını bildirmiştir²³¹.

²³⁰ 4 Nisan 1558 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 333-334.

²³¹ 4 Nisan 1558 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 333-334.

Bu yarıktan Moskova çarının Stroganovlar'a karşı oldukça cömert olduğu görülmektedir. Araştırmacı Akunin'in de belirttiği gibi IV. İvan, Stroganovların silahlı adam bulundurma isteklerini kabul etmesine rağmen tek taviz vermediği nokta askerî bir ordu kurmalarıydı²³². Stroganovların güçlenmesine, toprak sahibi olmasına, kale ve şehirler kurmasına izin verilmesine rağmen Rus devletinin bir parçası oldukları hamilerinin Moskova olduğu ve oraya tâbi oldukları da bu yarılda vurgulanmıştır. Moskova'nın Stroganovlar'a karşı bu tutumunu merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik olduğu söylenebilir.

1558 yılında IV. İvan tarafından Grigori Stroganov adına verilen yarlığın ardından Moskova ve Stroganovlar arasındaki ilişkiler yeni bir ivme kazanmıştır. İvan'dan Kama Nehri boyunca aldıkları bu toprakları işleyen ve imar eden Stroganovlar aynı zamanda kendi etkinlik merkezlerinin başında yer alan Solviçegodsk'ta da güçlü bir şekilde üretim faaliyetlerine devam etmiştir. Buradaki tarım faaliyetlerine kayıtsız kalmayan İvan, yüksek gelir getiren bu toprakların gelirlerini Stroganovlar'a bağışlamamıştır. Solviçegodsk'ta devlete ait olan topraklarda elde edilen tahıl gelirlerinin Moskova'ya göndermeleri hususunda IV. İvan tarafından Anika Stroganov'a 15 Eylül 1566 tarihli bir mektup göndermiştir²³³.

2.4.1.2. IV. İvan Tarafından Yakov Stroganov'a Verilen 25 Mart 1568 Tarihli Yarlık

1558 tarihinde Stroganovlar'a verilen imtiyazın ardından geçen on yıllık süre içerisinde Moskova'da ve Sibir'de bazı siyasî gelişmeler yaşanmıştır. IV. İvan tarafından 1564 yılında Opriçnina kabul edilmiş ve Stroganovlar da bu teşkilata 1566 yılında dahil olmuştu²³⁴. Sibir Hanlığı'nda ise taht değişikliği yaşanmıştı. Küçüm Han, Sibir hanı Yedigâr'ı öldürmüş ve Sibir Hanlığı tahtına çıkmıştı²³⁵. Moskova ve Sibir'de bu siyasî gelişmeler yaşanırken IV. İvan'ın Stroganovlar üzerinden bölgede kolonileşme faaliyetleri hız kesmeden devam ediyordu.

²³² Boris Akunin, *İstoriya Rıssiyskogo Gosudarstva İvan Grozny-Kazimir Valişevskiy*, İzdatelstvo AST, Moskva, 2017, s. 294.

²³³ Грамота царя Ивана Васильевича Аникию Федоровичу Строганову с товарищами о продаже в Соль Вычегодске казенного оброчного хлеба и о присылке вырученных от продажи денег на Москву от 15 сентября 1566 года. Вкз., Andreyev, 2002, 35.

²³⁴ Vvedenski, 1962, 34.

²³⁵ “Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku”, *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankteterburg, 1907, s. 117-118

IV. İvan'ın 1558 yılında Grigori Stroganov'a verdiği yarlıktan on yıl sonra Anika'nın diğer oğlu Yakov Stroganov, Çusovaya Nehri'nin ağzından başlayan Kama'nın aşağısına doğru her iki tarafından devam eden yaklaşık yirmiştir verstlik araziye İvan'dan kendisine ihsan etmesini talep etmiştir. Ayrıca istediği arazilerin yanı sıra bu topraklarda ateşli silah ve topçular bulundurmak için İvan'dan izin istemiştir²³⁶. Bunun üzerine 25 Mart 1568 yılında çar tarafından Yakov Stroganov'a Çusovaya Nehri üzerindeki tuz işletmelerinin kurulması ile ilgili ticari, hukuki ve mali ayrıcalıklar tanıyan yeni bir yarlık verilmiştir²³⁷. İvan'ın Stroganovlar'a on yıl sonra onların isteği üzerine yeni bir ihsanda bulunması daha önce onlara verdiği imtiyazlarla memnun olduğunu, daha önceki yarlıkta bahsi geçen konuların olumlu sonuç verdiğini, emir ve yasakların Stroganovlar tarafından yerine getirildiğini de gösterir.

1568 tarihli bu yarlıkla IV. İvan, daha önce hiçbir şekilde işlenmemiş ve iskâna açılmamış olan Çusovaya Nehri'nin ağzından başlayan ve Kama'nın aşağısına doğru her iki tarafından devam eden, içerisinde göller de bulunan yaklaşık yirmiştir verstlik bölgeyi Yakov Stroganov'a vermiş oldu. Bu ihsanın karşılığında ilkinde (1558) olduğu gibi bu defa da Stroganovlar adına Yakov'a taleplerini sıralamıştır. Yakov'un verilen arazilere kaleler inşa etmesini, tuz ocakları kurmasını, kaydı olmayan ve Moskova'ya herhangi bir vergi ödemeyen kişileri kurulacak yeni yerleşim yerlerinde istihdam etmesini, buralarda topçular ve ateşli birlikler teşkil ederek Nogayların ve diğer Ordaların bölgeye taarruzlarının önüne geçilmesini istemiştir. Ayrıca Çusovaya Nehri üzerinde ticaret yapmalarını, tahsis edilen arazide tuz işletmeleri kurmasını, kaleler inşa etmesini ve saldırılara karşı bu kaleleri iyice tahkimli hale getirmesini emretmiştir²³⁸.

Muhtevası bakımından zengin olan yarlıkta İvan'ın, Stroganovlar'dan yerine getirilmesini istediği başka hususlar da vardı. Nehirler ve göller boyunca yer alan ormanları kesmeleri ve kesilen yerleri tarla yapıp ekip biçmeleri isteniyordu. Ayrıca vergiye tâbi olmayan kişilerin avcılık, balıkçılık ve diğer işletmelerde çalıştırmaları ve hazineyi güçlendirmeleri çarın istekleri arasındaydı. IV. İvan, söz

²³⁶ Atlasi, 2013, 46-47.

²³⁷ 1568 г. марта 25. — Жалованная грамота царя Ивана Васильевича Якову Стrogанову о финансовых, судебных и торговых льготах на соленой промысел по реке Чусовой. Вкз., 1937, 335; Andreyev, 2002, 35-37.

²³⁸ 25 Mart 1568 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 335.

konusu yarlıkta Perm'de vergi ödemededen yaşayan kaçak boyarların ve ailelerinin, yağmacı grupların bölgeye alınmaması, sığınanların engellenmesi hususunda Yakov'u uyarmıştır. Ancak aileleriyle birlikte gelip Rus devletine vergi veren insanların, Moskova'dan gönderilen memurların sorgulamalarının ardından Yakov'un isterse onları kabul edebileceğini isterse geri gönderebileceğini belirtmiştir. Lakin Stroganovların kasabalarına gelen bu insanların tuz, balık veya başka malları satın almak ya da takas etmek istemeleri durumunda, ticaret yapmalarına izin vermesini ve onlardan hiçbir suretle ücret talep etmemesini tembih etmiştir. Perm'de yaşamak için gelen insanların kayıt dışı ve vergiye tâbi olamayanlarını kabul edebileceğini bildirmiştir²³⁹.

IV. İvan on yıl önce Grigori Stroganov'a verdiği yarlıkta belirttiği gibi bu defa da bölgede bakır, gümüş, kalay ya da başka madenlerin bulunması durumunda Moskova'yı derhal bilgilendirmesi, izni haricinde hiçbir işlem yapmaması hususunda Yakov'u uyarmıştır. Bu bölgede Stroganovların hukuki ve idarî yetkileri de belirlenmiştir. Yakov'a tahsis edilen bu topraklarda Moskova valilerinin ve diğer devlet yetkililerinin hiçbir şekilde kimseyi yargılama yetkisi yoktu. Bu topraklarda görülecek davalar Yakov'un sorumluluğunda olacaktı. Kendi bölgelerinden veya diğer ülkelerin hudutlarından ticarî mallarla gelen insanlardan ticaret yapsın ya da yapmasın, herhangi bir vergi alınmayacaktı. Köylü ya da kim olursa olsun Yakov'un kalesine yerleşmek için gelen insanların kabul edilmesi isteniyordu. Hukuki işlerde Yakov'un kendisi ya da görevlendireceği bir adamı sorumlu olacaktı. Lakin diğer bölgelerden biri Yakov'a karşı dava açarsa, dava açan kişiyle birlikte Moskova'ya gelip burada davanın görüleceği yazılıydı²⁴⁰.

Stroganovlar'dan Yakov adına verilen bu yarlık, 1568'den 1578 tarihine kadar geçerli idi. Ayrıca Stroganovlar'a on yıllık süre içinde vergiden muafiyet tanıyordu. Vergiden muaf olunan bu on yıllık sürenin bitiminde ardından Moskova'dan gelen memurların belirlediği miktarı Moskova'ya vergi vereceklerdi. Söz konusu yarlıkta IV. İvan'ın daha önce Grigori'ye verdiği yarlıkta yer alan istekler ve uyarılara benzerlik göstermektedir. Kısaca sıralamak gerekirse: Moskova'dan Sibir'e, Sibir'den Kazan'a, Perm'den başka şehirlere seyahat eden yöre halkı ya da elçilere karşı imtiyaz verilen yıllar içerisinde Grigori Stroganov'a

²³⁹ 25 Mart 1568 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 335-336.

²⁴⁰ 25 Mart 1568 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 336-337.

herhangi bir maddi sorumluluk yüklenmiyordu. Ticarete ayrımcılık yapmamaları, seyahat eden insanlara kayık, kayıkçı ve dümencilerin en ucuz fiyattan kiralınması istenmiştir. Yakov'a verilen imtiyazda Perm sakinlerinden vergi almaması, onların mülkleri olan göllere, ormanlara, nehirlere girmemesi hususunda uyarılmıştır. Permliler'in kadim avlanma alanlarında avlanmalarına izin verilmesi istenmiştir. Verilen tüm bu imtiyazların dışında herhangi bir işe girişilmesi hâlinde ya da yanlış bir yola girilmesi durumunda Yakov'a verilen imtiyazın geçersiz olacağı ilan edilmiştir²⁴¹.

1558 ve 1568 yıllarında İvan'ın, Stroganovlar'a verdiği imtiyazlar Rusya'nın coğrafi şartlarına göre stratejik bir hamlesi olduğunu açıkça göstermektedir. Bu hamleyle Moskova merkeze uzak olan topraklarını Stroganovlar üzerinden kontrol etmek ve emniyet altında tutmak istemiştir. Ayrıca ülke sınırları içerisinde gelir getirmeyen başı boş insanları istihdam etmek ülke sınırlarının güvenliğini hiçbir masrafa girmeden sağlamak, bölgede ticaretin canlanmasını, yörenin gelişmesini temin etmek amacıyla olmuştur.

2.4.2. Şehirlerin Kurulması ve Bölgede Yaşanan Gelişmeler

2.4.2.1. Kankara, Kergedan ve Diğer Kasaba ve Kale/Şehirlerin Kuruluşu

Stroganovlar IV. İvan'dan aldıkları imtiyazlarla bu topraklarda tuz ocakları, ticaret, tarım ve hayvancılık dışında şehir ve kaleler kurmak için de izin almıştır. Buna istinaden Stroganovlar, ilk olarak 1558 yılında İvan'ın Grigori'ye verdiği imtiyazın sağlamış olduğu izin çerçevesinde Piskor Manastırı'nın bulunduğu Piskor Burnu'nda Kankara (Канкара)²⁴² şehrini inşa etmiştir. İvan'ın izni ve isteği üzerine kurulan bu şehre Rusya'da vergiye tâbi olmayan kişiler yerleştirilmiştir²⁴³. Ancak Kankara şehri büyük güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmasında yetersiz kalmıştır. Bunun yanı sıra ikinci bir şehrin kurulması için Stroganovlar İvan'dan yeni bir izin istemiştir²⁴⁴. Stroganovların bu talebi üzerine İvan, 2 Ocak 1564 yılında Grigori'ye verdiği yeni bir yarıklıkta Kankara şehrinin 25 verst aşağısında yeni bir şehir inşa etmesi için izni vermiştir. İvan, Kankara şehrinde

²⁴¹ 25 Mart 1568 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 337.

²⁴² İkosov Stroganovların kurduğu bu ilk şehri Kamgor (Камгоръ) olarak adlandırmıştır. Bkz. İkosov, *İstoriya o Rodoslovii...*, 1881, 12; Sibir Letopisi'nde ise Kankor (Канкоръ) olarak geçmektedir. Bkz., Grigori Spasski, *Letopis Sibirskaya*, Sanktpeterburg, 1821, s. 4.

²⁴³ Spasski, *Letopis Sibirskaya*, 1821, s. 3; Atlasi, 1993, s. 47-48.

²⁴⁴ Atlasi, 1993, 47-48.

olduğu gibi burada da kale/şehire ateşli birlikler yerleştirilmesi ve bu birliklerin topçularla birlikte şehrin çevresinde daimî surette nöbet tutmalarını emretmiştir. Bunun üzerine Stroganovlar aynı yıl içerisinde biri Kergedan (Кергедань) şehrini inşa etmiştir. Daha sonra bu şehir Orlov (Орловъ) olarak adlandırılmıştır. Kurulan bu şehirler kuvvetli surlarla çevrilmiştir. Hızlı ateşlenebilen toplarla donatılan bu kale/şehirler içerisinde Rus, Kozak, Alman, Litvanyalı ve Tatar askerlerden oluşan silahlı birlikler konuşlandırılmıştır. Ayrıca bu iki şehirden ayrı olarak Stroganovlar Sibirliler ve Nogaylar tarafından gelebilecek tehdit ve tehlikelerine karşı Kama'dan başlayarak Çusovaya Nehri boyunca silahlı, toplu ve tüfekli Çusovaya kasabaları da kurulmuştur²⁴⁵.

Stroganovların kurduğu bu şehir ve kasabalar yeterli olmamıştır. Bunlara sürekli olarak yenileri ilave edilmiştir. Bu ihtiyacın en büyük müsebbibi ise bozkır halklarının Rus yerleşimlerine karşı bitmeyen tehditleri idi. 1570 yılına geldiği zaman Sibir halklarının ve Nogayların bölgede dur durak bilmeyen Rus yayılcılığına karşı başkaldırıları ivme kazanmıştır. İvan, bu isyanların giderek artacağını düşündüğünden Sibiry halklarının ve Nogayların Perm tarafına geçmelerine fırsat verilmemesi, yöre halklarından Ostyak ve Vogulların da saldırılarına karşı önlem almak babında Sılvan ve Yayık nehirlerinin arasına yeni karakollar inşa edilmesi emrini vermiştir. Stroganovlar çarın bu emirlerini derhal yerine getirmiştir. İnşa edilen bu karakollar daha sonra top ve tüfeklerle mücehhez askerlerle donatılmıştır²⁴⁶. Yine aynı yıl Kankara şehrinin yakınına bir manastır inşa edilmiş ve çevre yerleşimleri de Kankara'ya bağlanmıştır. Kama ve Çusovaya'da Stroganovların kurdukları bu sağlam mevziler aynı zamanda Rusların da bölgedeki ilk yerleşimleri olmuştur. Bu şehirler kurulduğu zaman Yayık ve Volga nehirleri arasında yaşayan Nogaylar büyük tehlike arz ediyordu. O zaman Kungur ve Ufa şehirleri de henüz inşa edilmemiş bulunuyordu²⁴⁷.

2.4.2.2. Çeremiş ve Başkurtların Rus Tüccarlara Saldırmaları

1558 ve 1568 yılında Çar IV. İvan, Grigori ve Yakov Stroganovlar'a kendi istedikleri geniş arazilerde bol kârlı, büyük zenginlik ve itibar kazandıran geniş yetkiler tanıyan imtiyazlar vermişti. Stroganovlar da İvan'dan aldıkları bu yetkilerle

²⁴⁵ Spasski, *Letopis Sibirskaya*, 1821, 4-5; Ustrialov, 1842, 11; Atlasi, 1993, 48.

²⁴⁶ Spasski, *Letopis Sibirskaya*, 1821, 7-8.

²⁴⁷ Miller, 1750, 79-81.

bozkır uluslarının ve Sibir Hanlığı'nın topraklarına yakın yerlerde kale ve şehirler kurarak faaliyet göstermeye başladılar. Ancak Rusların Stroganovlar üzerinden Asya istikâmetine Sibir Hanlığı topraklarına doğru şehir ve kaleler kurması başta Sibir Hanlığı olmak üzere Nogay Ordalarını diğer bozkır uluslarını son derece rahatsız etmiştir.

Rusların doğuya doğru yayılmasına ve bölgedeki Rus işgal ve iskânının başlamasına burada yaşayan halklar sessiz kalmamıştır. 1572 yılına gelindiğinde birbirleriyle aynı kaderi paylaşan Çeremişlerin, Başkurtların ve Votyakların başını çektiği birçok bozkır ulusu Ruslara karşı tepkilerini ortaya koyarak isyan etmiştir. Suni bir biçimde devam eden sükûnet hâli böylece bozulmuştur. Ayaklanma 1572 de Çeremiş topraklarında başlamıştır. İsyanlılar Rus yayılmasından mutazzarır Ostyakları Başkurtları ve Buinleri de yanlarına çekerek Perm'e doğru taarruza geçtiler. Kama Nehri'nde bulunan tekneleri yağmaladılar ve Stroganov Kroniği'nin verdiği bilgiye göre burada nehir ticareti yapan 87 tüccarı öldürdüler²⁴⁸. Bu saldırı üzerine bölgede görev yapmakta olan Rus komutan Bulgakov bu haberi derhal Moskova'ya bildirmiştir. Bölgede yaşanan bu beklenmedik olayları duyan İvan büyük bir öfkeye kapılmıştır²⁴⁹. Kama Nehri'nde tekneleri yağmalayan Çeremiş ve diğer ulusların derhal bastırılması için Grigori ve Yakov'un bölgeye askerî kuvvet sevk etmesini yönünde 6 Ağustos 1572 tarihli bir ferman yayımlanmıştır²⁵⁰.

Çar IV. İvan, söz konusu fermenda Bulgakov'dan saldırı ile ilgili haberleri aldığını belirtmiş; Stroganovlar'dan bu belgenin ellerine geçer geçmez derhal harekete geçmelerini istemiştir. Ayrıca Rusya'ya tâbi olan Kozakların, Ostyakların ve Vogulların aileleriyle birlikte bir araya toplanmasını ve güvenli bir bölgede muhafaza edilmesini emretmiştir. Yine fermenda bunlar arasından savaşçı bir lider seçilerek silahlı bir Kozak grubunun gönüllü Ostyak ve Vogullarla birlikte asilerin üzerine gönderilmesi emredilmiştir. Moskova'ya karşı isyan eden asi Ostyak ve Vogulların isimlerini içeren bir listenin çıkarılması, bu asilerin kimliklerini ve sayılarını öğrenmek için isimlerinin bulunduğu bir nüshanın Kazan'a, diğer nüshanın ise Moskova'da bulunan memurlar Andrey Şelkalov ve Kirey Gorin'e

²⁴⁸ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 5; Ustrialov, 1842, 13.

²⁴⁹ Atlasi, 1993, 47.

²⁵⁰ 6 Ağustos 1572 tarihli bu ferman “Грамота царя Ивана Васильевича в слободку на Каме Якову и Григорию Строгановым о посылке ратных людей для приведения к покорности черемисов и других народов, производивших грабежи по реке Каме” bkz., Miller, 1937, 338; Andreyev, 2002, 37-38.

gönderilmesi Stroganovlar'a verilen talimatlar arasındaydı. Bununla Rus devletine baş kaldıran Çeremiş, Ostyak, Vogul, ve Nogayları diğer sadık kalanlardan ayrı tutmak amaçlanmıştı²⁵¹.

Bunun üzerine Yakov ve Grigori Stroganov güvendikleri bir kumandanla gönüllü Kozaklar'dan oluşturdukları birliği kendi adamlarıyla birlikte Çar IV. İvan'a başkaldıran asilerin üzerine göndermiştir. Bu birlikler Rus devletine karşı başkaldıran bu isyancıların çoğunu öldürmüş, bir kısmını da sağ ele geçirmiştir. Sağ ele geçirilen asiler bir araya getirilerek koşulsuz, şartsız çara boyun eğeceklerine, Rus devletine vergi vereceklerine ve ihanet içinde olan asilere karşı hükümdarın yanında yer alacaklarına dair yemin ettirilmiştir. Başlangıçta isyancılara katılan ve ardından çara itaat eden kişiler Stroganovlar tarafından kendi kasabalarına ve Perm'deki Rus voyvodalarına gönderilmiştir²⁵².

2.5. Stroganovların Mirasının Bölünmesi

2.5.1. Anika Stroganov'un Ölümü ve Mirasının Bölünmesi

Stroganovlar'a ihtişamlı dönemlerini yaşatan Anika Stroganov yaşlandıktan sonra işlerini oğulları Semen, Yakov ve Grigori'ye bıraktı, hayatının son demlerini Piskor Manastırı'nda keşiş olarak geçirme kararı almıştır. Anika, 2 Eylül 1570²⁵³ de Solviçegodsk şehrinde hayata gözlerini kapamıştır. Yapılan cenaze törenin ardından Solviçegodsk'ta defnedilmiştir. Onun ölümünün ardından büyük bir yasa boğulan oğulları babalarının aziz hatırası için Solviçegodsk'ta ve Perm'deki bütün manastırlara bol miktarda bağışlaştı bulunmuştur. Oğulları tarafından Anika'nın ardından yörenin önde gelen din adamlarının katıldığı görkemli bir tören yapılmıştır²⁵⁴.

Anika'nın oğulları babalarına karşı dini-manevi son vazifelerini yerine getirmiştir. Onun bıraktığı devasa mirasa sahip çıkmışlardır. Anika'nın ölümünden sonra ailenin Solviçegodsk kolunun ikinci nesli olan Yakov, Grigori ve Semen, Solviçegodsk ve Perm'deki mülklerin yönetimini devralmıştır. Babalarının

²⁵¹ 6 Ağustos 1572 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 338.

²⁵² Spasski, *Letopis Sibirskaya*, 1821, 8-9.

²⁵³ İ. V. Kuptsov, Anika'nın ölüm tarihini 1969 olarak verir. Bunun sebebini ise 1969 yılına ait sinodik kayıtlarını gösterir. Bkz., İ. V. Kuptsov, *Rod Stroganovih*, İzdatelstvo Kamenny Poyas, Çelyabinsk, 2005, s. 151.

²⁵⁴ Vvedenski, 1962, 44-45.

ölümünün ardından bu kardeşler kendi aralarında miras paylaşımı yapmıştır. Ancak ticari birlikliklerine devam etmişlerdir. Stroganov kardeşler arasında mal paylaşımından dolayı bazı huzursuzluk ve anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Mirasın bölünüşü sırasında Semen hakkı olmayandan daha fazla bir kazanım elde etmiştir. Kardeşlerin kendi aralarında halledemeyecekleri kadar büyüyen bu mesele Moskova'ya taşınmıştır. Yakov ve Grigori kardeşler Semen, hakkında şikâyetle bulunmuştur. Mahkeme tarafından yapılan tahkikatın ardından, Semen Stroganov haksız bulunmuştur. Bunun üzerine 15 Haziran 1573 tarihli çarın mektubu Semen'e gönderilmiştir. Mektupta kardeşlerinin hakkı olan hisselerden haksız şekilde aldığı yerleri kardeşlerine devretmesi emredilmiştir²⁵⁵.

Vvedenski'ye göre Moskova'nın Stroganov kardeşlerin mülk paylaşımına doğrudan müdahale etmesi onların devlet topraklarını işlemesi ve Uralların ötesinde hükümet adına çalışmalarından kaynaklanıyordu. Bu yüzden aile içindeki bu çatışma Ural bölgesindeki doğu sınırlarında koruma zafiyeti oluşturacağından hükümetin Perm topraklarında olup bitenlere seyirci kalması düşünülemezdi. Nitekim Semen Stroganov'a bu toprakların yönetiminden el çektirilmiştir. Ancak Semen 1577'de hükümete olan sadakatini ispat etmiş ve kendi payına düşen mülklerin ve işletmelerin başına geri dönmeye muvaffak olmuştur²⁵⁶.

2.5.2. Yakov ve Grigori Stroganovların Ölümü ve Mirasın Stroganovlar Arasında Taksimi

Yakov ve Grigori Stroganov kardeşler babaları Anika'yla birlikte ailenin yönetiminde aktif olarak yer almaya çok erken yaşlarda başlamıştı. Aile topraklarının genişlemesinde, servetlerinin katlanarak artmasında büyük rol oynamışlardı. Babalarının ölümünün ardından da hiç durmadan aile serveti ve gücünün büyümesine, gelişmesine, büyük katkı sunmuşlardı. Moskova'yla ilişkileri de ailenin çıkarları gözetilerek mümkün mertebe iyi bir zemine oturtmaya çabalamışlardır. Anika'dan sonra Yakov ve Grigori Perm'de, diğer kardeşleri Semen ise Solviçegodsk'da aile servetinin yönetimiyle ilgilenmiştir. Lakin babalarının ölümünün ardından Yakov ve Grigori uzun yaşamamıştır. Büyük

²⁵⁵ Vvedenski, 1962, 45.

²⁵⁶ Vvedenski, 1962, 46.

kardeşlerden Yakov 1577'de, Grigori ise 1578'de art arda ölmüştür²⁵⁷. Bundan bir süre önce 1575 senesinde Yakov'un en büyük oğlu Grigori kâhyaları ve katipleriyle birlikte bir iş seyahatinde soyguncular tarafından öldürülmüştür. Böylece ailenin ikinci neslinden sadece geriye Semen Stroganov kalmıştır. 1578 tarihinden itibaren Semen Stroganov'un yeğenleri 21 yaşındaki Maksim Yakovleviç ve 16 yaşındaki Nikita Grigoryeviç, Stroganovların yurtlarının yönetimini devralmıştır²⁵⁸.

Stroganovlar arasındaki miras paylaşımı, Grigori'nin henüz hasta olduğu dönemde amca ve yeğenler arasında gerçekleşmiş, Solviçegodsk ve Perm yurtları daha o zaman bölünmeye başlamıştır. Semen, Maksim ve Nikita Stroganovlar konaklar, hamamlar, ahırlar, dükkanlar, demirhaneler, araziler ve daha birçok mülkü kendi aralarında paylaşmıştır. Ayrıca Vıçegda'daki tuz ocakları, üretim çiftlikleri, Moskova'da sahip oldukları altın, yakut, inci, elmas, gümüş gibi birçok ziyet eşyasının yanı sıra Alman kum saatleri ve kumaşları, erkek giysileri, sığır sürüleri ve daha birçok eşya aralarında paylaşılmıştır. Mal bölümünün haricinde ailenin sahip olduğu borçlar da amca ve yeğenleri arasında eşit olarak bölüşülmüştür. Bunların yanı sıra daha önce bahsettiğimiz üzere Anika Stroganov'un oluşturduğu kütüphanenin kitapları da Stroganovlar arasında pay edilen varlıklar arasında yerini almıştır. Yine Stroganovların ticaretinin önemli bir yerini işgal eden kuzeyde Kola çevresindeki yerlerde Alman pazarından getirilen mallar, tuz işletmeleri ve Pamorya Stroganov Filosu'nda bulunan sandallar pay edilen diğer varlıklar idi. Kola haricinde Moskova ve Kaluga'da bulunan mallarda eşit bir şekilde üçe bölünmüştür. Bu zengin ailenin mirasını kendi aralarında bölmelerinin ardından yine Solviçegodsk'ta tuz üretimini genişletmeye ve büyütmeye devam etmişlerdir. Bu devasa mirası Stroganovların kendi aralarında bölmelerine rağmen onlar ortak mülkiyet anlayışıyla yeni çiftlikler satın almayı sürdürmüşlerdir. Ataları Anika'nın oluşturduğu birlikte hareket etme ruhunu her daim korumaya özen göstermişlerdir²⁵⁹.

²⁵⁷ Yakov Stroganov 1577 yılında 48 yaşında ölmüştür. Kuptsov'a göre Grigori 1578'de değil 1577 yılında Kergedan (Orlov) şehrinde ölmüştür. Bkz., Kuptsov, 2005, 19.

²⁵⁸ Vvedenski, 1962, 46; Kuptsov, 2015, s. 25, 29.

²⁵⁹ Vvedenski, 1962, 46-49.

2.6. Stroganovların XVI. Asırda Kültürel ve Mimari Faaliyetleri

Stroganovlar, Solviçegodsk'ta ticaretin yanı sıra kültür ve sanata da büyük önem vermiştir. XVI. asırda Stroganovların kütüphanelerinin incelenmesi feodal dönemlerinde hem merkez şehirlerinde hem Rusya'nın çevresinde manevi ikliminin nasıl olduğunu göstermesi bakımından oldukça büyük öneme sahiptir. Bunun için o dönem de kütüphanelerin oluşturulması ve toplanan eserlerin muhafaza edilmesi özel bir değer ifade etmektedir²⁶⁰. Kitaba, ilme değer verilmesi ve bu çerçevede kütüphanenin oluşturulması Stroganov ailesinin yalnızca servet ve şöhret düşkünü bir azınlık olmadığını, henüz bu çağda bilgiye, bilime ve kültüre önem verdiğini ortaya koyar ve aileyi seçkin sınıfına dahil eder.

Bu asırda Stroganovların kitaplara olan ilgisi ailenin gerçek kurucusu olarak kabul edilen Anika Fedoroviç döneminde başlamıştır. Çünkü Anika, üstün ticari zekâsının yanında sanata ve edebiyata da düşkün biriydi. El yazması ve basılmış kitaplara büyük bir ilgi duyuyordu. Bunun için büyük bir kütüphane kurmuştur²⁶¹. Böylelikle Stroganovların Solviçegodsk'taki aile arşivleri de tedricen gelişmeye, şekillenmeye başlamıştır. Anika Stroganov öldükten sonra arkasında zengin bir kütüphane bırakmıştır. Bu kütüphanede 200'ü aşkın birbirinden kıymetli eser vardı. Bu eserlerin içerisinde letopisler (yıllıklar), ahitnameler, İncil'den hikâyeler, Zebur'dan sûrelerin olduğu kitaplar, dua kitapları, azizlerin hayatını anlatan kitaplar ve daha birçok dinî içerikli eser bulunuyordu²⁶². Yine Anika'nın oğlu Semen Solviçegodsk'ta birbirinden değerli eserlerin yer aldığı yaklaşık 500 kitaplık bir kütüphane oluşturmuştur. Semen'in oluşturmuş olduğu bu kütüphane o dönem Rusya'nın en özel ve en iyi kütüphaneleri arasında yer almıştır²⁶³.

Anika ile temeli atılan Stroganovların kütüphanesi Nikita Grigoreviç Stroganov (1559-1616) zamanında altın çağını yaşamıştır. XVI. ve XVII. asırlarda tüm Stroganov koleksiyonlarının en büyüğü haline gelmiştir. Günümüzde Rusya'nın çeşitli bölgelerinde Nikita Stroganov'a ait olduğu bilinen o yıllardan kalma 40'in üzerinde kitap olduğu bilinmektedir. Stroganovların soyundan gelenler

²⁶⁰ *Opis Biblioteki N. G. Stroganova 1620 g.* URO, AN, SSSR, Red. N. A. Minenko, Yekaterinburg, 1991, s. 3.

²⁶¹ Vvedenski, 1962, 19.

²⁶² Andreyev, 2002, 10.

²⁶³ E. V. Kustova, "Stroganovi i Monastirskoe Stroitelstvo v Priurale v Seredine XVI-XVII vv", *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 2016, No:402, s. 72. 71-78.

bu kütüphaneyi daha da zenginleştirmişler ve Solviçegodsk'ta muhafaza etmişlerdir²⁶⁴.

Stroganov ailesi, çağında büyük tüccarlar olarak tanınırlar da onlar kitaplardan başka sanatsal etkinliklere de büyük önem vermiştir. Perm'de kurulan ünlü Perm Samur Fuarı'na Rusya'nın kuzey doğusundan, Moskova'dan ve civar yerleşimlerden gelen tüccarlar ve sanatçılar toplanıyordu. Zamanın en seçkin ve kültürlü insanları olarak kabul gören Stroganovlar bu fuarlarda ticaretin yanı sıra fuara gelen usta ve sanatçılarla da yakından ilgilenmiştir. İstoma ve Fedor Savını ve Proçopiy Çirin gibi çağın tanınmış pek çok ressamını/sanatçısını kendi bünyelerine katmışlardır. Stroganovlar, bu sanatçılarla birlikte Solviçegodsk'ta Stroganov sanat/resim (ikon) okulunu kurmuştur. Ayrıca Solviçegodsk'ta yaşayan çok önemli altın ve gümüş ustaları onlar tarafından himaye edilmiştir. Bu ustalar Stroganovlar için kıymetli eserler icra etmiştir. Ustaların yaptığı takılar, kıyafetler ve birbirinden değerli koleksiyonların bulunduğu bu eserler günümüze kadar korunmuş olup hâlen Solviçegodsk müzesinde sergilenmektedir²⁶⁵.

Stroganovların ayrıca Solviçegodsk'ta bir ikon koleksiyonu da bulunuyordu. Onlar bu ikonları genellikle Solviçegodsk ve çevresinden derlemiştir. Ayrıca Moskova'dan da getirdikleri ikonlar bulunuyordu. Stroganovlar inşa ettikleri manastırlar da kendi ikonografi atölyelerini de oluşturmuştur. Burada ünlü Stroganov ikonlarının simgeleri oluşturulmuştur. Solviçegodsk'ta Stroganovların ticaretle ünlenen evleri aynı zamanda çevredeki en iyi teknoloji ve bilgi üreten birer kültür merkezi hâline dönüşmüştür. İkonu yapan Stroganovlar daha sonra yaptıkları ikonun boyanması hususunda da usta olmuştur. Bu ikon boyama tarzı tüm Rusya'da benimsenmiştir. Özel bir tarzın doğuşuna yol açmıştır. Maksim Yakovleviç Stroganov ve Nikita Grigoreviç Stroganov amatör birer ikon sanatçıları hâline gelmiştir. Hemen hemen bütün aile üyelerinin sanatla uğraşması ailenin karakteristik özelliğini de açık şekilde göstermektedir²⁶⁶.

Stroganovların hiç şüphesiz sanatsal ve mimari faaliyetlerinde kiliseler büyük önem arz etmektedir. Perm yurtlarının yaygınlaşmasıyla birlikte dindar bir

²⁶⁴ *Opis Biblioteki...*, 1991, s. 3-4.

²⁶⁵ V. A. Yeşkiyev, *Solviçegodsk i Pamyatniki Bıloy ego Kulturi*, Solviçegodskiy Gasudarstvenniy Muzei, V. Ustyug, 1926, s. 8-9.

²⁶⁶ Andreyev, 2002, 10-11.

kişi olan Anika Stroganov kilise inşasına ağırlık vermiştir. Anika, Moskova metropolitleri Makari (1542-1563) ve Afanasi (1564-1566)'den yeni sahibi olduğu mülklerde kiliseler kurmak için izin istemiştir. Metropolit Makari de bu talep üzerine 4 Nisan 1559 tarihli bir belge ile kiliselerin kurulması, tefrişatın yapılması, kilise hiyerarşisinin oluşturulması için Stroganovlar'a istedikleri izni vermiştir. Onları bu hizmetleri için takdis etmiştir. Ayrıca kilise ve manastırlarda kullanılan malzemeler, süsleme için kullanılan dekorasyon ürünleri gibi birçok eşya merkezden Rusya'nın çeşitli bölgelerine gönderildiği gibi Stroganovlar'a da gönderilmiştir²⁶⁷.

Arhangelsk ve Moskova'yı Sibiryaya ile birleştiren, Stroganovların engin topraklarının merkezi konumundaki önemli bir ticaret şehri olarak şöhretli Solviçegodsk Rusya'nın gözde şehirlerinden biri hâline gelmiştir. XVI. ve XVII. asırlarda Rus sanatının seçkin eserleri arasında yer alan kiliseler Stroganovlar tarafından burada inşa ettirilmiştir. İkonlarla süslenen mabetler gümüş işçiliğinin sergilendiği harika yerler hâline gelmiştir. Stroganovların birçok kilise inşa ettikleri bu dönemde gümüş işindeki ustalıkları çok fazla gelişmiştir. Öyle ki Stroganovlar, Moskova'da bulunan en iyi gümüş ustalarıyla yarışır seviyeyi yakalamıştır²⁶⁸.

Solviçegodsk yurtlarında Anika ile başlayan kilise inşası faaliyetleri Yakov, Grigori, Semen ve daha sonra da Maksim ve Nikita Stroganovlar'la birlikte kesintisiz devam etmiştir. Onlar karmaşık bir sistemle gizemli merdivenleri olan, içinde gizli bölmeleri ve geçişleri bulunan Blagoveşenskiy Katedrali'ni (Благовещенский Собор) inşa ettirmiştir²⁶⁹. Yapılan katedralin ihtişamlı ve anıtsal görünümü Stroganov ailesinin gücünü ve ihtişamını da sergiliyordu. Katedralin içi yapıldığı zaman etrafı ahşap konaklarla çevrilerek katedrale "ev" karakteri de kazandırılmak istenmiştir. Bu katedral Anika Stroganov'un servetinin gücünü ve ailenin ihtişamını göstermek için yaptığı ilk tapınaktı. Araştırmacı Nizovski'ye göre Anika çok zengindi ve bu servetini nasıl kazandığını iyi biliyordu. Bu yüzden

²⁶⁷ V. V. İgoşev, "Dragotsennie Vkladı Stroganovih vo 2-y Polovine XVI- Naçale XVII v. V Hramı i Monastiri Velikogo Ustyuga", *Vestnik PCTGU Seriya V. Vaprosı İstorii i Teorii Hristianskogo İskusstva*, 2014, Vip. 2 (14) s. 60.

²⁶⁸ İgoşev, 2014, 61-62.

²⁶⁹ Vvedensky, 1962, 49.

yaşamının son zamanlarını kilisede bir keşiş olarak devam etmesi de boşuna değildi²⁷⁰.

1565 yılında Stroganovlar tarafından Solviçegodsk'ta yapılan Vvedenski Manastırı da (Введенский монастырь) bu dönemin dikkat çekici yapılarından biridir. Bu manastırın içine Yakov, Grigori ve Semen Stroganov kardeşler 1570 yılında tamamlanan ahşap bir katedral inşa ettirmiştir. Bu katedral ayrıca kutsanarak dekore edilmiştir. Anika Stroganov da bu katedrale tapınak simgesi olarak "Vvedenie" ikonunu bağışlamıştır. Manastır altın çağını Grigori Dimitriyeviç Stroganov (1656-1715) zamanında yaşamıştır. Bu dönemde kilise sanatının seküler takipçisi olan tüccarlar, serflerden bir araya getirdiği kilise korolarını oluşturmuştur²⁷¹.

²⁷⁰ A. Yu. Nizovski, *Pravoslavnie Hramı i Monastiri*, Moskva, Veçe 2005, s. 316.

²⁷¹ Nizovski, 2005, 318.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SİBİR HANLIĞI'NIN RUSLAR TARAFINDAN İŞGALİ VE STROGANOVLARIN ROLÜ

3.1. Başlangıcından Küçüm Han Devrine Kadar Sibir (Tümen) Hanlığı

Sibir Hanlığı'nın coğrafi sınırları tam olarak bilinmese de Batı Sibirya'da Tobol, İşim, Tura ve İrtiş nehirleri civarında kurulmuş bir Türk-Tatar Hanlığıdır. Batı Sibirya'nın Moğol hâkimiyetine girmesiyle tarih sahnesine çıkan Sibir Hanlığı, XVI. asrın sonlarında Rus işgaline uğradığı döneme kadar varlığını sürdürmüştür. Hanlığın bilinen ilk hükümdarı Taybuga'dır. Rivayetlere göre Cengiz Han tarafından bu bölgenin idaresi yerel yöneticileri soyundan gelen Taybuga'ya verilmiştir. Taybuga hükümdar olmasından sonra şimdiki Tümen şehri sınırlarında hüküm sürmeye başlamış ve orada Çingidin (Чингидин) olarak adlandırılan şehri kurmuştur. Bu şehir yine Tümen Tatarları tarafından Çimki (Чимки), Çimki Tora-Tura (Чимки Тора) şeklinde adlandırılmıştır²⁷². Hanlık aynı zamanda Tümen Hanlığı olarak da bilinmektedir²⁷³.

Rus kroniklerinde hanlığın kuruluş ve ilk dönemleri hakkında çeşitli rivayetler yer alır. Yesipov Kroniği'nde, İşim Nehri civarından "On" (Онъ) adında Müslüman bir hükümdarın hüküm sürdüğü sırada "Çingis" adlı birinin "On Han"ı öldürdüğü ve yönetimi ele geçirdiği anlatılır. Ancak On Han'ın hizmetkârlarından biri, hanın Taybuga adındaki oğlunu öldürülmekten kurtarır ve yaşanan bu hadiseleri öğrenen Çengiz Han, On Han'ın oğlu Taybuga'yı yanına alır ve ona beylik verir²⁷⁴. Stroganov Kroniği'nde bu isim "İvan" (Ивань) şeklinde yer almaktadır. Ancak Taybuga'nın tahta çıkmasıyla ilgili Yesipov Kroniği'nde anlatılan olaylarla birebir benzerlik göstermektedir²⁷⁵. Remezov Kroniği'nde ise bu isim "Onsom" (Онсомъ) şeklindedir²⁷⁶. Sibir tarihi araştırmalarının duayen ismi Miller, kroniklerde geçen bilgilere eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşarak On Han'ın hüküm sürdüğü rivayet edilen Kızıl-Tura'da yıllar sonra araştırmaları yaparken

²⁷² Miller, 1750, 44-45; Atlasi, 1993, 35-36.

²⁷³ İlyas Kemalöglu, "Sibir Hanlığı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt ek 2, 2016, s. 511.

²⁷⁴ "Yesipovskaya Letopis Po Şiçevskomu Spisku", 1907, 113.

²⁷⁵ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankteterburg, 1907, s. 17-18.

²⁷⁶ Bu han İşim Nehri ağzında Kızıl-Tura'da yaşamaktadır. Bu handan sonra hanlığın başına "İrtişak" adında bir han geçmiştir. Bkz., "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 318.

herhangi bir şehir kalıntısına rastlamadığını belirtir. Miller “On”, “Onsom” ya da “İvan” olarak kroniklerde geçen bu ismin küçük bir obanın beyi olabileceğini düşünür²⁷⁷.

Taybuga'nın ölümünden sonra hanlığın başına oğlu Hoca Han geçmiştir. Hoca Han'la ilgili kronikler fazla bilgi vermiyor. Hoca Han'dan sonra ise oğlu Mar Han Çimki Tura'da (Tümen) hüküm sürmüştür²⁷⁸. Mar Han, Rus kroniklerine göre Kazan Han'ı olarak görülen İbak Han'ın kız kardeşi ile evliydi²⁷⁹. Ancak İbak eniştesi Mar'ı öldürerek Sibir tahtına oturmuştur. Mar Han'ın “Ader” ve “Yabalak” adlı iki oğlu vardı. Babalarını öldürmesine rağmen İbak yeğenlerine dokunmamıştır. Ancak onları himayesi altında tutmuştur. Ader ve Yabalak daha sonraki yıllarda ecelleriyle ölmüştür²⁸⁰. Rus kroniklerinde İbak'la ilgili başka bilgi geçmez ancak Zeki Velidi Togan'ın verdiği bilgilere göre İbak Han, tahta çıktıktan sonra Altın Orda Devleti'nin varisleri arasında bulunan Büyük Orda hanı Ahmed'le mücadeleye girişmiştir. 1481 senesinde Mengli Giray ve Mangıt beyi Musa ile bir ittifak kurarak Don Nehri civarında yaptıkları ani bir baskınla Ahmed Han öldürülmüştür²⁸¹. Akdes Nimet Kurat, İbak Han'ın, Astarhan üzerine yürüyerek burayı kuşattığını ayrıca Moskova knezi III. İvan'la da dostane ilişkiler kurduğunu söyler²⁸². Sibir Hanlığı bir süreliğine İbak'ın hâkimiyeti altında kalsa da Taybuga oğullarından Ader'in oğlu Muhammet Han, Çimki Tura şehrini yerle bir etmiş, İbak Han ve beraberindekileri öldürerek atalarının intikamını almıştır.

²⁷⁷ Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Miller, 1750, 37-43.

²⁷⁸ Miller, 1750, 46; Atlasi, 1993, 37.

²⁷⁹ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 18; ancak bu isim kaynaklarda İvak, Opak, Aybak, Upak şeklinde geçmektedir. Bkz., Serkan Acar, “Sibir Hanlığı”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, İstanbul 2017, s. 391; Rus kroniklerinde genel olarak “Upak” şeklinde yazılan ve Kazan hanı olarak gösterilen kişi, Kadir Ali Beg'in eserinde “Aybak han” olarak geçer. Burada Aybak Han, Hacı Muhammet Han'ın oğullarından Muhammet Tik'in oğlu olup Küçüm'ün dedesidir. Bkz., Rysbek Alimov, *Kadir Ali Bek ve Camii't-Tevarih'i Üzerine Dil İncelemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 65a; Ebu'l-Gazi'de ise bu isim “Ayak Han” şeklinde geçer. Hacı Muhammet Han'ın torunu, Mahmud Han'ın da oğludur. Bkz., Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi*, (Çev.: Doktor Rıza Nur), Sadeleştiren Yunus Yiğit, İlgil Kültür Sanat, İstanbul, 2009, s. 157; Togan ise “İbak'ı” İdil Nehri kıyılarında Altınorda hanları karşısında ki zaferleriyle ün kazanmış Şibanoğulları soyundan gelen bir han olarak zikretmektedir. Ayrıca Sibir Hanlığı'nı “Tura Şibanlıları” olarak adlandırmaktadır. Bkz., Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, 135-136; Yine Defterdâr Seyfi Çelebi'de Sibir Hanlığı'nı “Tura” olarak adlandırmış ve hanlarını da “Şüban” denildiğini belirtmiştir. Bkz., Defterdâr Seyfi Çelebi, *Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnâmesi*, Haz. Serkan Acar, Selenge, İstanbul, 2014, s. 41.

²⁸⁰ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 18

²⁸¹ Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1981, s. 361.

²⁸² Kurat, 1972, 275; Kemaloğlu, 2016, 511.

Sibir'in yeni hükümdarı olan Muhammet Han, Kazan Hanlığı'nın saldırı ihtimaline karşı Çimki Tura'dan ayrılarak İrtiş boyuna göç etmiştir. Daha güvenilir olduğunu düşündüğü günümüz Tobolsk şehri yakınlarında müstahkem bir mevkiye bulunan eski bir yerleşimi yeniden imar ederek ona “İsker” (Sibir) adını vermiş ve hanlığını burada yönetmiştir²⁸³.

Hanlığın başkentini Çimki Tura'dan Sibir'e taşıyan ve hanlığa yeni bir kimlik kazandıran Muhammet Han'ın ölümünün ardından Sibir tahtına hanın yakını olan Angış Han çıktı. Lakin Angış hakkında da Hoca Han gibi kaynaklarda fazla malumat bulunmuyor. Kaynaklarda sadece ismi geçer. Angış Han'dan sonra Muhammet Han'ın oğlu Kasım Han Sibir'de hüküm sürdü. 1530 yılına gelindiğinde Sibir Hanlığı tahtında Taybugaoğullarından Yadigâr Han bulunmaktaydı. Yadigâr Han kardeşi Bekbulat'la birlikte Sibir Hanlığı'nda uzunca bir müddet hüküm sürmüştür²⁸⁴. Yadigâr Han'ın Sibir tahtına çıktığı zamanlar Rusların, Altın Orda Devleti bakiyeleri üzerinde baskısını iyice hissettirdiği zamanlara denk gelmiştir. Kazan ve Astarhan hanlıklarının XV. asrın ortalarından itibaren Rusların hâkimiyeti altına girmesinin ardından Rusya'nın doğuya ve güneye doğru artık önünde ciddi bir engel kalmamıştır. Bu durum ayrıca sınır komşusu olduğu Sibir Hanlığı'nı da savunmasız halde bırakmıştır²⁸⁵.

Rusların hiç durmadan Türk-Tatar kanı akıttığı bu dönemde Altın Orda varisi hanlıklar arasında bir birliktelik yoktu. Aksine birbirleri ile mücadele içerisindeydiler. Sibir Hanlığı tahtında oturan Yadigâr Han Ruslara karşı bir mücadeleye girişmek yerine Moskova'ya bir elçi göndererek Kazan ve Astarhan hanlıklarını ele geçirdiği için IV. İvan'ı tebrik etmiştir. Yadigâr'ın bu tebriği Rusların hamiliğini de kabul etmesi anlamına geliyordu. Moskova'ya gönderdiği elçilerle IV. İvan'ın Sibir Hanlığı topraklarını himayesi altına almasını istemiş ve bunun karşılığında ona vergi vereceğini bildirmiştir. Bunun altında şüphesiz başta Şibanoğulları Küçüm olmak üzere hasımlarının tehditlerine karşı Moskova'nın onları koruma altına alması isteği yatıyordu. Yadigâr Han kendilerini himaye

²⁸³ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 18-19; Atlasi, 1993, 37-38; Damir İshakov, İsker'in Tatarca eski şehir anlamına geldiğini söyler. Yine İsker şehrinin Türkçe “Kaşlık” olarak adlandırıldığını belirtir. Bkz., Damir İshakov, *Vvedenie v İstoriyu Sibirskogo Hanstva*, İnstitut İstorii im. Ş. Marcani AN RT, Kazan, 2006, s. 135.

²⁸⁴ Miller, 1750, 48; Acar, 2017, 393.

²⁸⁵ Ünal, 2008, 235.

etmeleri karşılığında Sibir’de sayıları on binleri bulan insan sayısı kadar kendilerine değerli kürkler vermeyi vaat etmiştir²⁸⁶.

IV. İvan, Sibir hanı Yadigâr’ın bu teslimiyetinin ardından Moskova ve Sibir arasındaki vergi işlerini düzenlemek üzere Dimitri Korov’u, Yadigâr Han ise Moskova arasındaki ilişkileri yürütmesi için Bayanda adlı bir elçiyi görevlendirmiştir. Fakat belli bir zaman sonra Yadigâr Han, IV. İvan’a vaat ettiği vergiyi ödememeye başlamıştır. Bu durumu ise Küçüm’ü kastederek Şeyban hanının kendisine yaptığı akınları sebep göstererek, büyük zarar gördüğünü elçiler vasıtasıyla İvan’a bildirmiştir. Lakin İvan, Yadigâr’ın Moskova’ya tâbi olmasının en baş sebebi olan kendisine gelebilecek tehlikelere karşı Sibir yurtlarını koruması gerektiğini göz ardı etmiş; himâye vazifesini yerine getirmemiştir. Bu durum karşısında öfkelenen çar, Sibir’den gelen vergilere el koyduğu gibi elçiyi de alıkoyarak vaat edilen verginin eksiksiz olarak ödenmesini istemiştir. Bunun üzerine Yadigâr İvan’a tekrar bağlılığını bildirmiştir. Ödemesi gereken vergileri ödemeye başlamıştır²⁸⁷.

Grigori Stroganov’un Rus çarı IV. İvan’dan 1558 senesinde aldığı yarlıkla, Kama Nehri bölgesindeki toprakları elde ettiği ve Sibir Hanlığı topraklarına komşu hâle geldiği zaman Sibir Hanlığı tahtında Yadigâr bulunuyordu. Yadigâr’ın Ruslara teslim olup kendi soydaşlarıyla mücadele içinde olması, civar bölgelerle ilgili herhangi bir tasarrufunun olmaması, Rusların Stroganovlar üzerinden doğuya doğru daha rahat yayılmasına, şehirler, kaleler kurmasına ve bölgede giderek Rus nüfusunun artmasını sağlamıştır. Nitekim Perm’e doğru açılan bu yol daha sonra Sibir hanı Küçüm devrine denk gelen Yakov Stroganov’un 1568’de IV. İvan’dan yeni bir imtiyaz almasının yolu açılmıştır.

3.2. Küçüm Han Devrinin Başlaması ve Rus Elçisi Tretyak Çebukov’un Öldürülmesine Kadar Moskova-Sibir Hanlığı İlişkileri

Yadigâr’ın Sibir tahtına çıktığı günden beri korktuğu rüya başına gelmiş, Sibir Hanlığı’nda hak iddia eden hasımları (Şibanoğulları) harekete geçmişti. Moskova ve Sibir arasındaki mesafe Yadigâr’ı düşmanlarından korumasına büyük engel olmuştur. Yadigâr’ın Moskova’dan umduğu yardım gelmemiştir. Sibir’e

²⁸⁶ Atlasi, 1993, 39-40; İshakov, 2006, 173.

²⁸⁷ Atlasi, 1993, 40-41.

gelen Küçüm Han Yadigâr'ı öldürerek Sibir Hanlığı'nın yeni hükümdarı olmuştur. Küçüm'ün Yadigâr'ı öldürüp Sibir tahtına çıkması Yesipov Kroniği'nde şu şekilde anlatılmaktadır: “*Murtaza oğlu Küçüm Han birçok askerîyle Kazak Orda steplerinden Sibir'e ulaşıarak şehri ele geçirdi. Yadigâr ve Bekbulat hanları öldürdü ve kendisini Sibir hanı ilan etti... Bekbulat oğlu Seydak, Küçüm Han'ın katliamından kurtarıldı ve Buhara topraklarına götürüldü...²⁸⁸*” Ancak Miller ise bazı Sibir kroniklerinde Yadigâr'ın ölümünün ardından Seydak'ın belli bir süre Sibir'de hüküm sürdüğünü söylemektedir²⁸⁹.

Yadigâr ve Bekbulat'ı öldürerek Sibir tahtına çıkan Küçüm Han'ın soyu Cengiz Han'a dayanmaktadır. Ebu'l Gazi, Küçüm Han'ın şeceresini şu şekilde verir: “*Cengiz Han, oğlu Cuci Han, oğlu Şeyban Han, oğlu Bahadır Han, oğlu Cuci Boğa, oğlu Badakul, oğlu Müнге Timur, oğlu Bin Kondu Oğlan, oğlu Ali Oğlan, oğlu Hacı Muhammet Han, oğlu Mahmudek Han, oğlu Ayak Han, oğlu Tuluk Han, oğlu Şamay Sultan, oğlu Uraz Sultan, oğlu Bahadır Sultan Mahmud Han, oğlu Murtaza Han, oğlu Gücüm Han*”²⁹⁰. Miller de Ebu'l Gazi'nin eserini referans vererek Küçüm Han'ın soyunu Cengiz Han'a bağlamaktadır²⁹¹. Küçüm Han'ın Sibir'e gelmeden önce nerede yaşadığı tarihçiler arasında tartışılan konular arasında yerini almıştır. Rus kronikleri Küçüm Han'ın Sibir'e Kazak Orda'dan geldiğinden bahsetmektedir²⁹². Yine Yadigâr'ın saltanatının son zamanlarında çara gönderdiği bir mektupta Kazak hanıyla savaş hâlinde olduğunu söylemiştir²⁹³. Rus

²⁸⁸ “Приде же степью іс Казачьи орды царь Кучюмъ, Муртазеевъ сынъ, со многими воинскими людми, і доиде до града Сибири і градъ взя и князей Етигера і Бекбулата уби і прозвася Сибирскій царь... Бекбулатовъ же сынъ Сейдякъ отъ убинения царя Кучюма соблюденъ бысть і изведенъ в Бухарскую землю....” Bkz., “Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomü Spisku”, 1907, s. 117-118; Ancak Miller, bazı kroniklerde Yadigâr'ın ölümünün ardından Seydak'ın belli bir süre Sibir'de hüküm sürdüğünü söylemektedir. Yine Miller, saha çalışması yaparken Yadigâr Han'dan sonra Sibir'de yaşanan iktidar mücadelesini Tobolsk'ta yaşayan Tatarlara sormuştur. Tatarların anlattıklarına göre Yadigâr'ın öldüğü zaman karısı hamileydi. Ancak Tatar önde gelenleri tahtın boş kalmaması için bu doğumu beklemeyip Buhara hanı Murtaza'ya bir elçilik heyeti ile haber vermiş, Murtaza Han'nın oğullarından birini Sibir'e bu şekilde gönderdiği anlatılır. Bunun üzerine Tatarların bu isteğini geri çevirmeyen Murtaza kalabalık bir orduyla oğlu Küçüm'ü Sibir'e göndermiştir. Yine bu anlatılarda Yadigâr'ın hamile olan karısının akıbeti ile de ilgili bilgiler vardır. Anlatılanlara göre Küçüm'ün Sibir'e han olarak geldikten sonra Yadigâr'ın hamile olan karısı Buhara'ya gönderilmiştir. Orada Hz. Muhammet'in soyundan gelen bir Seyyid'in himayesinde kaldıklarını ve bu yüzden doğan bu çocuğa Seyyid (Seydak) isminin verildiğini ve bu şekilde adlandırıldığını söylemişlerdir. Bkz., Miller, 1750, 50-52.

²⁸⁹ Miller, 1750, 51.

²⁹⁰ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, 2009, 157.

²⁹¹ Miller, 1750, 51.

²⁹² “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 319; “Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomü Spisku”, 117.

²⁹³ Atlasi, 1993, 41.

kaynaklarının verdiği bu bilgilerden Küçüm Han'ın Kazak hanlarından biriymiş gibi görünse de bu durum gerçeği yansıtmaz. Kazak Orda'dan gelmiş olması onun Kazak Ordasına mensup olduğu anlamına gelmez. Yedigâr'ın isim vermeden bahsettiği hasmı Şibanoğullarından Küçüm Han'dır.

Küçüm Han'ın Yedigâr'ı 1563 yılında öldürmesiyle Sibir tahtı Taybugaoğullarından çıkararak Şibanoğulları nesline geçmiştir. Küçüm Han'ın Yedigâr'ı öldürüp Sibir tahtına çıktığı andan itibaren belli bir süre Rus kaynaklarında onun bahsi geçmez. Ancak 1569 yılına gelindiğinde kaynaklarda onun ismi zikredilmeye başlanır. Yedigâr'ın ya da Küçüm'ün zamanında esir alınıp Moskova zindanlarına atılan Sibir elçisi Gaysa, IV. İvan tarafından serbest bırakılmıştır. Perm komutanı Romodanovski nezaretinde Sibir'e gönderilmiştir. Gaysa'ya, Küçüm Han'a verilmek üzere bir mektup teslim edilmiştir. Bu mektup Gaysa'nın hangi amaçla serbest bırakıldığını da ortaya koymaktadır. Bu mektupta Küçüm'den önce Yedigâr'ın her yıl düzenli olarak Moskova'ya vergi verdiği ve çara tâbi olduğu yazılıdır. Küçüm'ün de selefi gibi kendisine vergi vermesi ve tâbi olması istenmektedir. Küçüm Han yaklaşık bir yıl sonra bu mektuba karşılık olarak Romodanovski'ye Moskova'ya iletmesi için bir mektup vermiştir. Burada Küçüm Han, Rus çarı İvan'a barış istemesi hâlinde buna uyacağını; yok eğer savaş istemesi hâlinde onunla savaşaacağını ilan etmiştir. Ayrıca tutsak adamlarının da serbest bırakılması çağrısını yapmıştır. Ancak başta Moskova'ya karşı koyan ve ona boyun eğmeyeceğini dikte eden Küçüm Han, 1572 yılına gelindiğinde elçi Gaysa'yı tekrar Moskova'ya göndermiştir. Çara iletmek üzere verilen mektupta Moskova'ya tâbi olacağı, talep edilen bin samur kürkünü de vergi olarak vereceğini taahhüt ettiği yazılıdır²⁹⁴.

Küçüm Han'ın saltanatının ilk yıllarından itibaren Moskova ile iyi ilişkiler kurması hanlık içerisindeki faaliyetlerini rahatça yapmasına imkân vermiştir. Küçüm Han'ın ilk hedefleri arasında Sibir'de daha önce az da olsa yayılma şansı bulan İslam dinini Sibir'de tamamen yaymak vardı. Bunun için ilk olarak Buhara ve Kazan'dan İslam dinini gayri müslimlere anlatmak ve bu dini Batı Sibiryaya bozkırlarında yaymak, bir nevi ilayi-kelimetullah için din adamları Sibir'e getirilmiştir. Küçüm Han'ın çabalarıyla Buhara ve Kazan'dan davet edilen din

²⁹⁴ Atlasi, 1993, 69-73; Rus çarı IV. İvan ve Sibir hanı Küçüm arasındaki yazışmalar için bkz. İshakov, 2006, 178-182.

adamlarının İslamiyet'in Sibir'de yayılmasına büyük etkisi olmuştur. Yine Küçüm, Buhara hanı Abdullah'tan askerî yardım istemiştir. Küçüm'le birlikte Sibir Hanlığı'nın çehresi askerî, kültürel ve sosyal alanlarda büyük değişiklik göstermiştir²⁹⁵. Küçüm Han'ın Sibir'de yaptıkları daha önce Rusların zulmüne uğramış Tatar, Başkurt ve diğer bölgede yaşayan kavimler arasında hızla yayılmıştır. Küçüm Han'ın namı civar ülkelere ulaşmıştır²⁹⁶. Şüphesiz bu gelişmelerin yaşanması Sibir'de çatışmasızlık ortamının bir sonucuydu. Lakin bu sakin ortam yaklaşık on yıl sürmüştür. Önce Çeremiş ve Başkurtların Rus tüccarlarına saldırması daha sonra da 1573 yılında Küçüm Han'ın yakını olan Muhammet Kul'un²⁹⁷ Rus elçisi Tretyak Çebukov'u öldürmesi olayının ardından Sibir'deki sakin ortam bozulmuştur²⁹⁸.

3.3. Rus Elçisi Tretyak Çebukov'un Muhammet Kul Tarafından Öldürülmesi ve Stroganovlar

Rusların Stroganovlar vasıtasıyla doğuya doğru yayılması bozkırda yaşayan çeşitli uluslarla birlikte Sibir Hanlığı'nı da fazlasıyla rahatsız etmiştir. Ruslar henüz Çeremiş, Başkurt ve diğer bozkır halklarının isyanının yeni bastırılmışken bu sefer daha büyük bir tehlike ortaya çıkmıştır. Sibir hanı Küçüm'ün yakını Muhammet Kul, 20 Temmuz 1573 yılında Stroganov yerleşimlerini ve faaliyet gösterdikleri diğer toprakları gözlemlemek üzere adamlarıyla birlikte Kama boylarına çıkmıştır. Buradan da Çusovaya'ya giden yolları keşfetmek amacıyla

²⁹⁵ Ünal, 2015, 615; Reşit Rahmeti Arat, Küçüm Han'ın Sibir'e geldiği zaman İslamiyet'in az da olsa bölgede bilindiğini hanla birlikte Türk soylu kavimlerin bir kısmı ile Sibir'de yaşayan diğer kavimlerin İslamiyet'e geçişlerinin Küçüm Han'ın çabaları ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Ayrıca Küçüm'ün babası Murtaza'nın oğluna askerî yardım ve din adamları gönderdiğini de söyler. Bkz., Reşit Rahmeti Arat, "Küçüm Han" *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul, 1993, 1071; Sibir'in Türk kökenli olmayan toplulukları, Türk topluluklarına nazaran İslam dinine daha az rağbet göstermiştir. Bkz., İlyas Topsakal, "Türk Tarihi Açısından Sibirya'nın Kısa Tarihi (Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar)", *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter 2011, s. 1880.

²⁹⁶ Acar, 2017, 396.

²⁹⁷ Kaynaklar Muhammet Kul'un kim olduğu konusunda farklı bilgiler vermektedir. Rus kroniklerinde Muhammet Kul Küçüm Han'ın oğlu olarak geçmektedir. Bkz., "Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku", 126; "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 27; "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, s. 323; Ancak Yesipov Kroniği'nin Pogodin yazmasında Küçüm'ün kardeşi olarak geçmektedir. Bkz., "Yesipovskaya Letopis Po Pogodinskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 281; Miller ise kaynağını belirtmediği açıklamalarında Muhammet Kul'un esir alınıp Moskova'ya götürüldükten sonra "Sibir hanı Mametkul Altauloviç" şeklinde geçtiğini söylemektedir. Burada da Muhammet Kul'un babasının Altaul olduğunu ve Küçüm'ün oğlu ya da kardeşi olmadığını belirtir. Ancak Altaul'la Küçüm'ün babası Murtaza'nın kardeş olabileceğini söyler. Bkz., Miller, 1750, 173. Kaynaklarda birbirile çelişen bu ifadelerden dolayı metinde Sultan Muhammet Kul'u Küçüm Han'ın yakını olarak ifade ettik.

²⁹⁸ Ünal, 2015, 615.

Perm'e gelmiştir. Rus kroniklerinin verdiği bilgilere göre Muhammet Kul, Kama boyları üzerinden Perm'e giden yol güzergâhı üzerinde yaşayan pek çok Ostyak'ı kılıçtan geçirip birçok kadın ve çocuğu da esir almıştır²⁹⁹.

Bu sırada Stroganovların isteği üzerine İvan tarafından Kazak Ordaları'yla ticari ilişkileri geliştirmek üzere elçi olarak gönderilen Tretyak Çebukov beraberindeki birçok Tatar muhafızıyla birlikte Kama Nehri civarlarında henüz Kazak topraklarına varmadan Muhammet Kul tarafından esir alınmış ve ardından öldürülmüştür³⁰⁰. Aslında Muhammet Kul'un bu seferi keşiften ziyade düşmanlarına karşı bir gözdağı niteliğinde idi. O, Rus elçisini öldürdükten sonra durmadı ve Moskova'dan aldığı güçle adım adım bölgeye ağlarını germeye devam eden Stroganovların yurtlarına doğru atını sürmüştür. Ancak Muhammet Kul ve askerleri Stroganovların topraklarına 5 verst mesafe kadar yaklaşmışken daha önceki muharebelerde esir aldığı bazı askerler tarafından uyarılmıştır. Esirler, Stroganovların yurtlarında çok sayıda askerî Muhammet Kul'u ve birliklerini beklediklerini söylemiştir. Bunun üzerine yanındaki mevcut kuvvetlerle muhtemel bir çarpışmayı göze alamayan Muhammet Kul Stroganovların yurtlarına yürümekten vazgeçmiştir³⁰¹.

Muhammet Kul'un düşmanları üzerine yaptığı bu sefer Stroganovların yurtlarında ve civar bölgelerde büyük yankı uyandırmıştır. Daha çok tüccar kimlikleriyle tanınan Yakov ve Grigori Stroganovlar, Muhammet Kul ile dolayısıyla Sibir Hanlığı ile askerî bir mücadele içerisine girmeye cesaret edememiştir. Bölgede bu gelişmelerin yaşanmasının ardından Yakov ve Grigori bu tehlikeye karşı kendileri bir inisiyatif almak yerine hiç vakit kaybetmeden soluğu Moskova'da, İvan'ın yanında almıştır. Stroganovların bu tutumundan Moskova'nın bilgisi dışında hareket etmedikleri, bölgede faaliyet gösteren sıradan tüccarlardan daha çok çarın sınırdaki muhafızları gibi davrandığı görülmektedir. Yakov ve Grigori bu yapılanların intikamını almak ve muhkem bir güvenlik hattı oluşturmak için Tahçı ve Tobol nehirleri boyunca yeni kaleler inşa edip buralarda silahlı

²⁹⁹ Spasski, *Letopis Sibirskaya*, 1821, 10.

³⁰⁰ Aleksey Levşin, *Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, Çast 2, Sanktpeterburg 1832, s.48; Atlasi, Rus kroniklerinde ve Rus tarih kitaplarında elçi Tretyak Çebukov'un Kazak Orda'ya giderken öldürüldüğünü yazar. Ancak elçinin Sibir'e Küçüm Han'ın yanına elçi olarak gittiğini söyler. Bu karışıklığın sebebi ise Küçüm Han'ın Kazak Orda'dan geldiği bilindiğinden kaynaklarda Kazak Orda'ya gittiği şeklinde yazılmış olabileceğini söyler. Bkz., Atlasi, 1993, 73.

³⁰¹ Spasski, *Letopis Sibirskaya*, 1821, 10.

birlikler bulundurmak üzere İvan'dan yeni imtiyazlar talep etmiştir³⁰². IV. İvan da Stroganov kardeşlerin bu isteklerini makul ve yerinde görerek Stroganovlar'a Tahçı ve Tobol'daki araziler için yirmi yıl vergiden muafiyet verdiği kararı 30 Mayıs 1574 tarihli yeni bir yarlıkla ilan etmiştir³⁰³.

3.3.1. Moskova Tarafından Stroganovlar'a Verilen İmtiyazlar ve Talimatlar

Çar IV. İvan, Stroganovlar'a verdiği 30 Mayıs 1574 tarihli yarlıkta Muhammet Kul'un Rusya'ya tâbi halklara Rus devletine vergi vermemeleri konusunda emirler verdiği, aynı zamanda Ostyak ve Vogulları, Yugralılarla savaşıma zorladığı yazıyordu. Ayrıca Moskova'ya vergi ödemeyen bölge halklarının devlet hazinesine vergi vermeleri gerektiği belirtiliyordu. Söz konusu yarlıkta adı geçen bu yerel unsurların Sibir Hanlığı'na vergi verdikleri, dolayısıyla Sibir Hanlığı'na tâbi buldukları anlaşılmaktadır. Nitekim çar, Sibir Hanlığı'na verdikleri vergileri derhal keserek Rusya'nın yanında yer almalarını ve Sibir Hanlığı'na karşı mücadele içerisinde bulunmaları için tedbirler alınmasını emrediyordu. İvan daha önceden verdiği yarlıklarda olduğu gibi Stroganovlar'dan bazı isteklerde bulunmuştur. Tahçı ve Tobol nehirleri etrafında düşmana karşı savunma yapabilecekleri yerlerde kale inşa etmeleri ve bu inşa edilen kaleleri askerlerle donatmaları, bölge güvenliği ve Sibir Hanlığı'na karşı tedbir almaları istenmiştir. Bunun yanı sıra demir üretmeleri, balık avlamaları, toprakları ekip-biçmeleri, ağaç dikmeleri ve nehirler boyunca ev yapmaları istenmiştir. Yine Sibir bozkırlarında Rus devletine vergi vermeye başlayan Ostyakları aileleriyle birlikte düşmanlara karşı korumaları emredilmiştir. Çar, sürgün edilenler, yağmacılar ve kaçak boyarlar dışında vergiye tâbi olmayan insanları kurdukları şehirlerde toplamalarını, düşmanların zulmünden onları korumalarını ve maden arama faaliyetlerinde bu insanları çalıştırmalarını Stroganovlar'dan istemiştir. Ayrıca İvan, Ostyak ve Vogullardan ya da başka halklardan Rus yerleşimlerine gelip burada yerleşen insanlardan da alınan vergilerin Moskova'ya gönderilmesini belirtmiştir. Ayrıca Rus yerleşimlerine gelip yerleşen halklar arasında Rus devletine

³⁰² Spasski, *Letopis Sibirskaya*, 1821, 10; Atlasi, 1993, 47-48.

³⁰³ 1574 г. Мая 30., Yarlığın tam metni için bkz., Жалованная грамота царя Ивана Васильевича Якову и Григорию Строгановым об освобождении на 20 лет от разны податей и повинностей их земель и людей на Тахчях и на Тоболе, Miller, 1937, 339-341; Andreyev, 2002, 39-41.

vergi vermeyen olursa bu insanlar adına da Stroganovlar Moskova'ya vergi vermekle yükümlü kılınmıştır³⁰⁴.

Söz konusu belge bölgenin güvenliği noktasında bazı emir ve öneriler içermektedir. Muhammet Kul'un saldırılarına karşı Yakov ve Grigori Stroganovların gönüllü Ostyak, Vogul, Samoyed ve Yugralılardan müteşekkil silahlı birlik kurması ve kurulan bu birliğin Kozaklarla birlikte Sibir Hanlığı ile savaşmak üzere göndermesi emredilmiştir. Çünkü Ruslar için en büyük tehdit artık Sibir Hanlığı idi. Bunun sebebi ise Rus elçisi Çebukov'un öldürülmesi ve Sibir Hanlığı tarafından saldırıların sıklaşmasıdır. Ne olursa olsun İvan bu tavrıyla bölge güvenliği ve ticareti bakımından Stroganovlar'a fazla ihtiyacı olduğu bu dönemde değişen şartlar muvacehesinde yeni birtakım tedbirler ve teşebbüsler de öngörmüştür. Bu noktada ticari ilişkileri hiçbir zaman askerî ve siyasî gelişmelerin gölgesinde bırakmadığını ortaya koymuştur. İvan'ın Stroganovlar'a verdiği imtiyazlar bunu açıkça göstermektedir³⁰⁵.

Yeni yerleşim yerlerine Buhara'dan, Kazak Ordaları'ndan ve diğer bölgelerden ticaret yapmak maksadıyla gelen kervanlar, vergi vermeden dilediğince ticaret yapabileceklerdi. Stroganovların bölgede idarî ve hukukî statülerine dair de bazı kararlar alınmıştır. Yakov ve Grigori Stroganovların kendilerine ait topraklarda yaşayan herkim olursa olsun, Perm'de bulunan Rus valisi onlar üzerinde herhangi bir yetkiye sahip olmayacaktı. Rus birlikleri Yakov ve Grigori'nin yerleşim yerlerine izinsiz girmeyecekti. Yakov ve Grigori kendi topraklarından sorumlu olacaklar ve onlara ait topraklarda cereyan eden her dava kendileri ya da seçtikleri bir kişi tarafından yürütülecekti. Ancak Stroganovların toprakları dışında Yakov ve Grigori'ye açılmış herhangi bir dava söz konusu olursa davacı olan kişi bütün evrakları toplayıp Moskova'ya gelecek ve dava Moskova'da görülecekti. Stroganovlar'a verilen bu hukukî statü, Rus valilerin Stroganovlar üzerinde herhangi bir yaptırım hakkına sahip olmadıklarını göstermektedir. Bununla Stroganovlar bir nevi, özerk bir statü kazandırılmak istenmiştir. Rusya için ticaret ve bu maksatla gelen kervanlar oldukça önemli idi. Kervanların güvenliği için, rahatça konaklayabilmeleri ve mallarını satâbilmeleri için İrtiş, Ob ve diğer nehirlerin etrafında kervansaraylar yapılması ve silahlı askerlerin buraları güvenlik

³⁰⁴ 30 Mayıs 1574 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 339-340.

³⁰⁵ 30 Mayıs 1574 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 339-340.

altında tutması Stroganovlar'a verilen vazifeler arasındaydı. Ayrıca Stroganovlar Rus elçilerinin Moskova'dan ya da Kazak Orda'dan Sibir'e ya da Kazak Orda'dan Moskova'ya seyahat edecekleri zaman yarlık yürürlükte olduğu süreçte elçilere veya ulaklara ulaşımını sağlamak üzere at arabası ve mihmandar vermek zorunda değillerdi. Rus görevliler de diğer sakinler gibi aynı fiyattan alışveriş yapabilecekler ve sadece seyahat edenler için tekne temin edilecek ve teknelerde çalıştırılmak üzere uygun ücret mukabilinde işçi kiralanabilecekti. Stroganovlar, imtiyazların verildiği yirmi yıllık sürenin sona ermesinin akabinde bölgede bulunun Rus görevlilerinin belirleyeceği miktarda Moskova'ya vergi vereceklerdi ³⁰⁶.

Çarın Stroganovlar'a verdiği bu yarlık görüldüğü üzere öncekilerle benzerliği olmakla birlikte daha kapsamlı bir muhtevaya sahipti. Kale ve şehirlerin kurulması, Rus yerleşim yerlerine gelen halklardan vergi alınması dışında önemli bir mesele Sibir Hanlığı idi. Muhammet Kul'un Kama boylarına kadar gelip bir nevi Rusya'ya meydan okuması Rus devletinin Sibir Hanlığı'ndan daha önce görmediği, beklemediği bir tavidir. Çünkü daha önceki Sibir hanları bir şekilde Rusya ile iyi ilişkiler içerisinde olmaya özen göstermişler, Yadigâr han döneminde vergiye tâbi hâle gelmişler, Küçüm'ün iktidarı ele geçirdiği yıllarda da bu ilişki sürdürülmüş idi. Moskova ve Sibir Hanlığı arasındaki ilişkileri bozan Muhammet Kul'un faaliyetleri gibi görülse de aslında huzuru bozan, Sibir Hanlığı topraklarının dibine kadar giren, kale ve şehirler kurarak bölgeyi abluka altına alan ve asırlardır burada özgürce yaşayan halklara yaşam hakkı tanımayan Ruslardı. Bunu da Tatar soylu olup Ruslaşan ve Rusya'nın âdeta ileri karakolu vazifesi yürüten Stroganovlar üzerinden yapıyordu. Bu durumda ilişkilerin bozulmasının temel sebebinin bölgedeki Rus kolonileşmesi, sömürgeciliğinin yayılmacı tavrı olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Ancak IV. İvan, Muhammet Kul'un bu cüretkâr seferine çok sinirlendiği ve misilleme olarak harekete geçtiği 30 Mayıs 1574 Stroganovlar'a verdiği yarlıkta açıkça görülmektedir. Bu defa Stroganovların yanı sıra Kozaklar gibi yeni araçlar da elde ederek Ruslar işgalci ve yayılmacı politikalarını devam ettireceklerdir.

³⁰⁶ 30 Mayıs 1574 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 340-341.

3.4. Kozaklar / Kazaklar

Sibir Hanlığı'nın işgal edilip, hanlığın feshi ve topraklarının Rusya'ya ilhak edilmesinde Kozaklar birinci derecede fiili rol oynamaktadır. Başlarında Yermak Timofeyeviç ve bazı atamanların önderliğinde hareket eden Kozakların Sibir topraklarına zapt etmesi Rusya'nın Türk dünyası ile ilişkilerinin tarihinde Kozak adının belki de ilk defa tarih sayfalarında yer almasına yol açmıştır. Çeremiş ve Başkurların başını çektiği bozkır uluslarının Perm'de Rus tüccarlarına saldırması üzerine IV. İvan 6 Ağustos 1572³⁰⁷ tarihinde Stroganovlar'a bir buyruk göndermişti. Bu buyrukta asilerin üzerlerine gönderilmesi istenen savaşçılar arasında Kozakların ismi de yer alıyordu. Moskova tarafından Stroganovlar'a verilen bir belgede onların isminin ilk defa geçtiği görülmektedir. Daha sonra 30 Mayıs 1574³⁰⁸ tarihli belgede de Kozakların ismi Sibir'e gönderilmesi istenen savaşçılar arasında geçmektedir. Bu tarihten itibaren Kozaklar, Sibir Hanlığı ve Kuzey Türklüğü için Çarlık Rusya'nın her döneminde ileri bir askerî kol olarak kullandığı unsurların başında gelmek suretiyle büyük bir ehemmiyet teşkil eder.

Rusça “Kazak” (Kazak-Kozak), İngilizce “Cossack” (Kossak)³⁰⁹ olarak adlandırılan ‘Kozak’ kelimesine Türkçe özgür, bağımsız ve maceraperest anlamları veriliyor³¹⁰. Eski zamanlardan beri “Kozak” ismi Doğu ve Orta Asya halkları dillerinde de var olan bir kelimedir. Moğolca “Ko-zah” sınırların savunucusu anlamında kullanılmaktadır³¹¹. Rusça “Kazaçestvo” (Kozaklık) genel anlamda askerlik ve diğer hizmetler karşılığında belli haklara sahip bir sınıfın adıdır³¹². Kazak Türkleriyle karıştırmamak için Türk literatürüne Batı dillerinden mülhem Kozak (Cossack) adıyla kullanılmaktadır.

Moskova Knezliği'nin güçlenmeye başladığı dönemde yaşanan hukuki ve ekonomik baskılardan dolayı özgürlüğüne düşkün gruplar Moskova Knezliği'nin iç kesimlerinden ayrılarak sınırlara doğru akın etmişler ve sınırlarda askerî bir kimlik

³⁰⁷ 6 Ağustos 1572 tarihli Çarlık Gramotası bkz, Miller, 1937, 338-339.

³⁰⁸ 30 Mayıs 1574 tarihli Çarlık Gramotası bkz, Miller, 1937, 339-341.

³⁰⁹ Uilyam Kresson, *Kazaki, İstoriya “Volnih ludey” ot Zaporozskoy Seçi do Kommunističeskoj Rossii*, (Perevod.: A. L. Andreeva), Moskva, 2016, s. 17.

³¹⁰ Maks Fasmer, *Etimoloğičeskiy Slovar Russkogo Yazıka v Çetreh Tomah*, Tom II, Moskva, 1986, s. 158.

³¹¹ V.V. Çernikov, *Kazaçestvo v İstorii Rossii*, Ayris Press, Moskva, 2013, s. 4.

³¹² “Kazaki, Kazaçestvo, Kazaçi Voyska”, *Voennaya Entsiklopediya*, Peterburg, 1913, s. 273.

kazanarak Kozak topluluklarının bir kısmını oluşturmuşlardır³¹³. Kozaklar, aynı zamanda Altın Orda Devleti'nin dağılmasının ardından bozkırın değişen dengeleri ve popülasyonunun bir sonucu olarak yaşanan otorite boşluğunda bozkırda zuhur eden başı boş gruplar olarak da düşünülebilir³¹⁴. Zaporaj, Dnyeper, Don, Volga bölgelerinde yaşayanlar için İncılık, Altın Orda Devleti sonrası kurulan hanlıkların otoritesini tanımayan Türk-Moğol kültürüne bağlı olan bu grupların bölgeye gelip burada Kazak “Kaçak” olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Lehistan ve Rusya'dan gelen kimselerin de Türk-Tatar gruplarla karıştığını, Müslüman ve Hıristiyan Kozak grupların bu şekilde ortak bir kimlik oluşturduğunu söylemiştir³¹⁵.

Kozaklar, ilk defa Rus kroniklerinde 1444 yılındaki olaylarda zikredilir. Bu dönemde özel bir birlik olarak Ryazan Knezliği'nin güney sınırlarında görev yapmışlardır. Sınırlardaki başarılarının ardından Moskova ve Polonya-Litvanya devletlerinin güney ve güneydoğu sınırlarının güvenliklerini sağlayan ve yarı özerk bir yapıya sahip bulunan Kozaklar, XVI. asrın ortalarına doğru Karadeniz'in kuzeyinde Don, Volga ve Dnyeper Kozak topluluklarını oluşturmuştur³¹⁶. Don ve Volga nehirleri civarında yaşamaya başlayan Kozaklar otorite boşluğundan da yararlanarak bölgede başta Buhara ve İran elçi kervanlarına olmak üzere birçok ticaret kervanına saldırmaya başlar. Don Kozaklarına ilk defa 1549 yılında Don Nehri civarında Tatar kervanlarını yağmalamalarının ardından Nogay mirzası Yusuf'un, Rus çarı IV. İvan'a şikâyet ettiği mektupta rastlanmaktadır. Daha sonraki yıllarda Kozakların Rus tüccarlara ve hazineye de büyük zararlar vermeye başlamasının ardından IV. İvan tarafından Yüzbaşı Muraşkin iyi teçhizatlandırılmış bir birlikle Don ve Volga boylarına, Kozakları cezalandırmak için gönderilir³¹⁷. Kozaklar bu tarihten sonra Sibir'de anılacaktır. Kozakların Sibir'deki faaliyetleri ileriki bölümlerde detaylı olarak ele alınacak.

Kozaklar özellikle Hıristiyan Zaporajya Kozakları Osmanlı-Rus sınırındaki bozkırlarda ateşli silahlarıyla birlikte bölgede Tatarlara karşı büyük üstünlük sağlamıştır. Moskova Ortodoks Patriği'nin etkisiyle sınırlarda kaçak ve

³¹³ Atlasi, 1993, 49-50.

³¹⁴ Serhii Plokhyy, *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 16.

³¹⁵ Halil İncılık, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara, 12-14 Aralık 1992, 31-32. 25-36

³¹⁶ Çernikov, 2013, 4-5.

³¹⁷ Atlasi, 1993, 49-50.

özgür bir halde yaşayan Ortodoks Kozaklar Moskova'ya tâbi hâle getirilmiştir. XVI. asrın sonlarına doğru Zaporojya Kozakları Şayka adlandırılan nehir tekneleriyle Boğaz içine akınlar yapmış ve buradaki köyleri yağmalamıştır. Karadeniz sahil kentlerinde baskın ve yağma faaliyetleriyle Osmanlı-Rus krizlerine sebep olmuşlardır. Ayrıca Moskova'ya tâbi olan Kozaklar 1637 yılında Azak kalesini ele geçirmiştir. Kozakların bu faaliyetleri iki devlet arasında siyasî bir krizin çıkmasına neden olmuştur. Ancak Rus çarı Mihail Fedoroviç Osmanlı Devleti ile savaşmayı göze alamamış ve Kozakların Azak'ı boşaltmalarını emretmiştir. Bu sırada Kozaklar Osmanlı Devleti için en önemli sorunlardan biri hâline geldiği gibi Rusya ve Lehistan'la yapılan savaşların başlıca müsebbibi olmuştur³¹⁸.

İmparator I. Petro zamanında disiplin altına alınan Kozaklar çarlığın güney ve doğu sınırlarında kullanılan donanımlı bir ordu haline dönüştürülmüştür. Kurulan Kozak alayları başta Kafkaslar olmak üzere Rusya'nın birçok bölgesinde, özellikle sınırlarda görev yapmıştır. Türkistan hanlıklarının işgalinde Rus ordusunun ön saflarında vazifelendirilen Kozak alayları başta 1812 Fransız-Rus, 1877-1878 Osmanlı-Rus ve Birinci Dünya Savaşı olmak üzere birçok savaşta çarlık ordusunun öncü ve vurucu önemli bir parçasını teşkil etmiştir³¹⁹. Rus Ordusu dışında, bilhassa çapul ve yağma faaliyetleri yürüten başıbozuk Kozak grupları “*ataman*” adlandırılan reisleri öncülüğünde, büyük devletlerin uç noktalarında, otoritenin yetersiz kaldığı hudutlarda özgür ruhlarından kaynaklanan güdülerle kanunsuz ve nizamsız yaşam sürmeye meyillidirler.

3.5. Kozak Ataman Yermak Timofeyev ve Onun Stroganovların Yurtlarına Gelişi

3.5.1. Yermak Timofeyev ve Kökeni

Yermak Timofeyev'in soyunun nereden geldiği ve onun nereli olduğu Rus tarihçiler arasında her zaman tartışılan konular arasında olmuştur. Bazı tarihçiler onun Kama Nehri boylarından, bazıları ise Don Nehri boylarından olduğunu söylemektedir³²⁰. Sovyet araştırmacılarından Melnikov'un Donlu tarihçilerden

³¹⁸ İnalçık, 1992, 32-33.

³¹⁹ Çernikov, 2013, 50-86.

³²⁰ Atlasi, 1993, 39.

naklettiğine göre Yermak, Volgograd Oblastı'na bağlı Kaçalinski şehrinde doğmuştur. Orada ataman olan Yermak'ın Livonya Savaşı'nda çarın ordusunda görev aldığı biliniyor. Melnikov bu bilginin ise Polonya Kralı Stefan Batori'nin günlüklerinden doğrulandığını belirtir³²¹. Rus çarı IV. İvan'ın 16 Kasım 1582 tarihli Stroganovlar'a gönderdiği belgede ise Yermak'tan Volga Kozaklarından Yermak Timofeyev olarak bahsedilmektedir³²².

Yermak'ın kökeniyle ilgili en ilginç bilgileri Yesipov Kroniği'nin Buzunov Yazması'nda görmekteyiz. Bu yazmada anlatılan rivayete göre Yermak, Suzdallı bir köylü olan Aleninoğlu Afonasey Grigoreviç'in torunudur. Ancak bazı sebeplerden dolayı dedesi Suzdal'dan Volodemir'e gelmiş burada eşkıyalık ve yağma faaliyetlerinde bulunmuştur. Çok geçmeden bu yağmacı tutuklanmıştır. Bir yolunu bulup hapisten kaçan Afonasey ailesini de yanına alarak Yurevets Povolskiy'e gelmiş ve burada hayatını kaybetmiştir. Aynı kaynağa göre Afonasey'in Rodion ve Timofeyev adında iki oğlu vardır. Babalarının ölümünün ardından hayatta kalmakta güçlük çeken Rodion ve Timofeyev, Çusovaya Nehri'ne yakın olan Stroganov yurtlarına sığınmıştır. Burada evlenip aile kurmuşlar ve Stroganovlar adına çalışmışlardır. Timofeyev'in üç oğlundan biri olan Vasili'nin diğer kardeşlerine ve kuzenlerine göre daha güçlü ve cesur olması onun Stroganovların teknelerinde çalışmak üzere işe alınmasını sağlamıştır. Kama ve Volga nehirlerinde Stroganovlar adına çalışan Vasili belli bir zaman sonra Stroganovların hizmetinden ayrılmış ve kendine küçük bir birlik kurarak eşkıyalık ve yağma faaliyetlerine başlamıştır. Vasili'nin adı zamanla unutulmuş ve adamları arasında "Yermak" adını alarak onların "ataman"ı olmuştur³²³.

Yermak hakkında müstakil bir biyografi çalışması yapan Ruslan Skrinnikov, Yermak isminin bir Ortodoks ismi olan "Yermolay"dan (Ермолай) geldiğini ve Yermak'ın ona verilen takma bir isim olmadığını söyler. Kroniklerde geçen hikâyenin de Yermak'la bir ilgisinin olmadığını belirtir. Vasili adlı birinin Stroganovların yurtlarında yaşamış olabileceğini ancak bunun kesinlikle Yermak olamayacağını iddia eder. Yermak'ın Sibir'e geldiğinde en az 40 ya da 50

³²¹ N. M. Melnikov, *Yermak Timofeyeviç Knyaz Sibirskiy, Ero Spodvijniki i Prodoljateli*, İzdanie "Podimogo Kraya", Asnieres, 1961, s. 11.

³²² Miller, 1937, 347.

³²³ "Yesipovskaya Letopis Po Buzunovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg 1907, s. 305-306; Nebolsin anlatılan bu hikâyenin gerçek dışı olduğunu söyler. Ayrıntılı bilgi için bkz., Nebolsin, 1849, 65-66.

yaşlarında olduğunu belirten Ruslan, onun ne zaman doğduğu ve nerede yaşadığı sorularına kaynak yetersizliğinden cevap verilemeyeceğini söyler. Sadece bilinenin onun on yılı aşkın bir zaman Kozaklarla birlikte olduğunu³²⁴. Yine Yermak'ın yaklaşık yirmi yıl Volga Kozak alaylarından birinin atamanı olabileceği düşünülmektedir³²⁵. Yermak ismi Stroganov ve Yesipov Kroniği'nde "*Yermak Timofeyev*"³²⁶ (Ермак Тимофеев) olarak geçmektedir. Diğer kroniklere göre daha geç tarihte yazılan Remezov Kroniği'nde ise Yermak dışında "*Yerman Timofeyev*" (Ерман Тимофеев), "*German*" (Герман), "*Yermaçko*" (Ермачко), "*Yermoçka*" (Ермочка)³²⁷ gibi farklı şekillerde de bu isim geçmektedir. Remezov Kroniği'nde verilen bilgilere göre Yermak, kıvrıkcık ve kara saçlı, kara sakallı, Orta boylu ve hafifte kamburdu³²⁸.

3.5.2. Yermak ve Kozakların Stroganovların Yurtlarına Gelişi

Yermak'ın Sibir'e Stroganovların yurtlarına gelişi meselesi Yermak'ın kökeni ve ismi konusu kadar karanlık değildir. Ancak Sibir kronikleri Yermak ve Kozakların Sibir'e nasıl ve hangi maksatla geldikleri, geliş güzergâhları, sayılarının ne kadar olduğu ve daha başka meseleleri farklı şekilde anlatmıştır. Bu durum doğal olarak Rus tarihçiler arasında bu konularda bir mutabakatın sağlanamamasına sebep olmuştur. Stroganov Kroniği'ne göre Semen, Maksim ve Nikita Stroganovlar, Yermak ve yoldaşlarının Volga Nehri civarlarında Nogaylar karşısında gösterdikleri başarılarını, oradaki tüccarları nasıl yağmaladıklarını, cesaretlerini ve kahramanlıklarını etraftaki haberciler sayesinde öğrenmiştir. Bunun üzerine başta Sibir Hanlığı olmak üzere bölgede yaşayan diğer halkların saldırı ve tehdidi altında bulunan Stroganovlar, yurtlarını ve kalelerini korumak için adamlarını 6 Nisan 1579 tarihli bir mektup ve kıymetli hediyelerle birlikte Yermak ve çetesine göndermiştir. Bu mektupta Yermak ve Kozaklar Stroganovların yurtlarına davet edilmiştir. Yapılan tekliften ve hediyelerden ziyadesiyle memnun kalan Kozaklar İvan Koltso, Nikita Pan, Yakov Mihaylov, Matfey Meşeryak gibi atamanların da

³²⁴ Ruslan Skrinnikov, *Yermak, Jizn Zameçatelnih Lyudey*, Molodaya Gvardiya, Moskva, 2008, s. 6-8.

³²⁵ *Yermak-Gordost Rossii: Kratkiy İstoriçeskiy Spravoçnik*, Pod Red. G. S. Zaytseva, V. İ. Stapeçenko, İzdatelstvo Tyumenskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Tyumen, 2016, s. 18.

³²⁶ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 9; "Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomü Spisku", 1907, 105.

³²⁷ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevü Spisku", 1907, 312-314.

³²⁸ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevü Spisku", 1907, 344.

aralarında olduğu ileri gelenler kendi aralarında istişare ettikten sonra uzlaşmaya varmış ve Stroganovların yurtlarına gitmeye karar vermiştir³²⁹. Stroganov Kroniği'nin verdiği bilgilerden de görüldüğü üzere Yermak ve Kozakları Stroganovların yurtlarına bizzat kendileri tarafından davet edilmişlerdir.

Remezov Kroniği'nde Yermak ve Kozakların Stroganovların yurtlarına gelişleri farklı şekilde anlatılmaktadır. Bu kroniğe göre Yermak ve adamları Oka ve Volga nehirlerinde önlerine gelen ticaret kervanlarına saldırıyorlar ve yağma faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Rusların henüz işgal ettiği Kazan ve Astarhan hatta bütün Rusya, Yermak ve adamlarının yağma ve çapulculuk faaliyetleriyle çalkalanıyordu. IV. İvan bu maceraperestlerin yağmalarına karşı daha fazla sabredememiş ve 1 Ekim 1578 tarihinde Yüzbaşı İvan Muraşkin'i askerlerle birlikte bu haydutları ölümle cezalandırması için bölgeye göndermiştir. Ancak Muraşkin'in kelle almak için yola çıktığını duyan Yermak ona karşı savaşmaya cesaret edememiş ve Ağustos ayında Kama Nehri üzerinden Sibir'e kaçıp canını kurtarmaya karar vermiştir. Ancak geride kalan Kozaklar onlar kadar şanslı olamamış Muraşkin'in kuvvetleri tarafından öldürülmüştür. Yine bu kronikte onun ve yoldaşlarının tek amaçlarının canlarını kurtarmak olmadığı da vurgulanmaktadır. Remezov onların Sibir'e yağma için gittiklerini ancak yollarını şaşırdıklarını ve kaybolup Silva Nehri boyunca yol alarak oralarda kışladıklarını belirtmektedir³³⁰.

Yesipov Kroniği'nde ise Yermak ve çetesinin Sibir'e gidişlerinin sebebi ne Stroganovların daveti ne de Yüzbaşı Muraşkin'in gazabından kaçıp Sibir'e doğru kaçmalarıydı. Kroniğe göre onların Sibir'e gitmesi Tanrı'nın onlara bir lütfuydu. Tobolsk kiliselerinde hizmetli bir din adamı olan Yesipov tarafından yazılan bu kronikte Yermak ve çetesi, Sibir topraklarını paganlardan ve inançsızlardan kurtarmak için Tanrı tarafından seçilmiş özel görevlendirilmiş, liderleri ve atamanları inanmış Ortodokslar, Tanrı'nın yeryüzündeki askerleri olarak sunulmuştur. Yermak ve adamlarının sefere giderken kronikte ifade edildiği üzere "*Hak dini için ölmeye ve Ortodoks inancı için çile çekmeye ve dindar çara*

³²⁹ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 8.

³³⁰ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 313; ayrıca Remezov kroniğin girişinde Yermak'ı İbranilerin efsanevi kahramanı olan Samson'a benzetmiştir. Tanrı'nın ona "Samson gibi zor işlerin üstesinden gelmek için güç ve kudret verdiğini" söylemiştir. Bkz., Remezov, 1907, 312.

*hizmet etmeye hazırız*³³¹” sözlerinden de bu durum açıkça belli olmaktadır³³². Kronikte yer alan bu bilgilerden onlara manevi bir misyon yüklenerek yağmacı kimliklerinin gizlendiği görülmektedir.

Yermak ve yoldaşlarının Sibir’e Stroganovların yurtlarına geldikleri zaman ki sayıları da Sibir kronikleri arasında farklılık göstermektedir. Yesipov ve Stroganov Kroniği’ne göre Kozakların sayısı atamanlarla birlikte 540’dır³³³. Ancak Remezov Kroniği’nde Kozakların sayısı oldukça fazla gösterilmektedir. Volga’da yağma faaliyetlerinde bulunan Kozakların sayısı Remezov Kroniği’nde 5000 kişi olarak verilmiştir. Hatta onların sayısının bölgede 7000’e kadar ulaştığı da yayılan söylentiler arasındadır³³⁴. Sibir tarihçisi Miller de Tobolsk Kroniği olarak adlandırdığı Remezov Kroniği’nin verilerinin daha geçerli olduğunu söyler. Yermak’ın eşkıyalık yaptığı dönemlerde sayılarının 7000’e kadar ulaştığını ancak Kama Nehri’ne geldikleri zaman 6000’e, Sibir seferine başladıkları zamanda ise sayılarının 5000’e kadar düştüğünü belirtir³³⁵. Miller’in eserini oluştururken Remezov Kroniği’nden etkilendiği bilinmektedir. Bu yüzden diğer kroniklerin verilerini ciddiye almamıştır. Belki de söz konusu kronikleri görmemiştir. Rus tarihçiler Nebolsin ve Karamzin de Yermak ve yoldaşlarının sayısını Yesipov ve Stroganov kroniklerinde olduğu gibi 540 olarak verir³³⁶. Tatar tarihçi Atlasi de Stroganov Kroniği’ne güvenilmemesi gerektiğini söyleyerek Karamzin’den ziyade Miller’in verdiği verilerin daha doğru ve güvenilir olduğunu belirtir³³⁷.

Remezov Kroniği’nde verilen bu sayı şüphesiz büyük bir abartıdır. Remezov’un dayandığı kaynakların genellikle sözlü olması bu yanlışmanın büyük bir sebebi olarak gösterilebilir. Vvedinski, Stroganov Kroniği’nde 540 kişi olarak verilen bu rakamı reddetmek için hiçbir sebep olmadığını ve bunun gerçeğe en yakın sayı olduğunu belirtir. Bu görüşünü de XVI. asırda Güney Amerika’da sayıca

³³¹ “достойни умрети за истинную вѣру и пострадати за православие і благочестивому царю послужити”. Bkz., “Yesipovskaya Letopis Po Siçevskomu Spisku”, 1907, 124.

³³² “Yesipovskaya Letopis Po Siçevskomu Spisku”, 1907, 122-125.

³³³ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 8; “Yesipovskaya Letopis Po Siçevskomu Spisku”, 1907, 123; Yesipov Kroniği’nin Buzunov yazmasında bu sayı 500 kişi yine aynı kroniğin Golovin yazmasında bu sayı 600 kişi olarak verilmiştir. Bkz., “Yesipovskaya Letopis Po Buzunovskomu Spisku”, 1907, 297; “Yesipovskaya Letopis Po Golovinskomu Spisku”, *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheograficeskaya Komissiya, Sankteterburg, 1907, s. 308.

³³⁴ “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 1907, 313.

³³⁵ Miller, 1750, 95-96.

³³⁶ Nebolsin, 1849, 72; Karamzin, 2006, 256.

³³⁷ Atlasi, 1993, 52.

az olan maceraperestlerin devasa yerli ordularının üstesinden geldiklerini örnek göstererek destekler. Yermak'ın da bu maceraperestlerden hiçbir farkının olmadığını söyleyen Vvedenski onu Rusların bir Cortes'i, Pizarro'su olarak gösterir³³⁸. Ancak Vvedinski burada bariz olan bir şeyi atlamıştır. Güney Amerika'daki Cortes de Pizarro da silahlıydı tıpkı Yermak gibi. Oysa yukarı Asya'da henüz tüfeğin bilinmediği bir dönemde silahın karşısında sayının bir önemi yoktu.

Rus çarı IV. İvan'ın Volga boylarında yağma yapan ve bölgenin düzenini, güvenliğini çevre ülkelerle diplomatik ilişkileri bozan ve en önemlisi bölgedeki ticaret akışına büyük zarar veren bu başıbozuk yağmacıları cezalandırması için Yüzbaşı Muraşkin'i bir müfrezeyle peşlerine göndermişti. Bunun üzerine öldürüleceklerini anlayan Yermak ve çetesi Stroganovların bu bonkör davetleri üzerine teknelerine atlayarak onların yurtlarına doğru harekete geçmişti³³⁹. Kama Nehri yukarılarına doğru kürek çeken Kozaklar 28 Haziran'da 1579'da Çusovaya'ya Stroganovların yurtlarına gelmiştir. Stroganov Kroniği'ne göre onları yurtlarına davet eden Semen, Maksim ve Nikita Stroganovlar onları birer kahraman gibi karşılamıştır. Hediyeler sunarak onların şerefine şehirde ziyafetler verilmiştir. Yine aynı kronik Yermak ve çetesinin yaklaşık iki yıl, 1581 yılının Temmuz ayına kadar Stroganovların yurtlarında kaldıklarını söyler³⁴⁰.

Remezov Kroniği'ne göre ise Muraşkin'den kaçan Kozaklar Silva Nehri'ne doğru yelken açarken yollarını kaybetmiştir. Kronikte XVII. asrın başlarında “*Yermakov*” olarak adlandırılan kasabaya geldiklerinden ve kışı burada geçirdiklerinden bahsedilir. Yine Ural ötesinde yaşayan Vogullarla savaştıkları ve onlardan bol miktarda ganimet elde ettikleri de kronikte yer almaktadır. Vogullarla yapılan mücadeleler Remezov Kroniği'nde kısaca bahsedilirken Stroganov Kroniği'nde daha ayrıntılı bir şekilde verilir. Yaşadıkları coğrafyaya gelen bu davetsiz misafirleri daha yerinde bir tâbirle bu yağmacıları Ural ötesinde yaşayan halklar barışçıl bir şekilde karşılamaz. Kroniğe göre Kozaklar karşısında direnişe geçmek üzere toplanan Vogul ve Ostyakların sayısı 680'dir. Vogul beyi Agtakov

³³⁸ Vvedenski, Cortes'in 400 kişi ile Meksika'ya, Pizarro'nun 200 kişi ile Peru'ya, Vascolunye de Balboa'nın ise 200 kişi ile Panama'dan Pasifik Okyanusu'na kadar yürüdüğünü belirtir. Bkz., Vvedenski, 1962, 98.

³³⁹ “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 1907, 313.

³⁴⁰ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 8-9.

ve savaşçuları Çusovaya kasabalarının bulunduğu mevkide olan Silva Kalesi'ne ani bir baskın düzenleyerek kalede bulunan herkesi esir almış ve şehri yakıp yıkmıştır³⁴¹.

Çar tarafından kendilerine verilen en önemli vazifelerinden biri bölge güvenliğini ve huzurunu sağlamak olan Stroganovlar, ani gelişen olaylardan olumsuz etkilenmiştir. Bu durum Stroganov ailesi içinde de bazı tartışmalara sebebiyet vermiş olmalıdır. Nitekim Stroganovların yurtlarında bunların yaşanmasının ardından Semen ve Maksim Stroganov, Nikita Stroganov'u çara şikâyet etmiştir. Onlar, Nikita'nın yurtlarına yardım etmediğini ve adam göndermediğini bildiren bir arzuhal yazmıştır. Bunun üzerine IV. İvan, Nikita Stroganov'a 6 Kasım 1581³⁴² tarihli bir mektup göndermiştir. İvan bu mektupta Nikita'ya bu haberi alır almaz derhal toplayabileceği kadar fazla sayıda askerî Semen ve Maksim'e göndermesini ve onların kendilerini savunmasında yardımcı olmasını istemiştir. Ayrıca Perm voyvodasına Perm'den adam toplaması ve onları Semen ve Maksim'e göndermesi için emir verdiğini de Nikita'ya bildirmiştir. Semen ve Maksim'in yurtlarını korumalarını ve savaştan kaçınmalarını da sözlerine ekleyerek mektubunu tamamlayan³⁴³ çarın isteklerinin Stroganov Kroniği'nde verilen bilgilere göre gerçekleşmediği aşikardır. Stroganovlar kendi adamlarını göndermemiş hatta İvan'ın "*savaştan kaçının*" sözlerinin de tutulmadığı görülmektedir. Çünkü Kozaklar Vogulların bu saldırılarına karşı harekete geçerek onlardan birçoğunu öldürmüştür. Geriye kalanlara ise Rus çarı İvan'a karşı vergi verecekleri ve Rus topraklarına akın yapmayacaklarına dair yemin ettirilmiştir³⁴⁴. Stroganov Kroniği'nde geçen bu husus önemlidir. Zira burada Kozaklar adıyla zikredilen askerler çarlık adına savaşan gruplar olarak gösterilmiştir.

3.6. Stroganovların Yermak ve Çetesini Sibir Hanlığı Üzerine Göndermesi ve Sibir'in İşgali

Yermak ve beraberindeki Kozakların Sibir Hanlığı seferine çıkmaları kroniklerde yine farklı şekillerde anlatılır. Stroganov Kroniği'ne göre Yermak ve

³⁴¹ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 9.

³⁴² 1581 г. ноября 6., Грамота царя Ивана Васильевича Никите Строганову о посылке им против пельымского князя и вогулов своих людей, в помощь Семени и Максиму Строгановым. Bkz., Miller, 1937, 341; 41.

³⁴³ 6 Kasım 1581 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 341-342.

³⁴⁴ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 9-10.

adamları, Stroganovların kasabalarında yaklaşık iki yıl gibi uzun bir süre kalmış ve bu süre zarfı içerisinde Vogullarla savaşmıştır. Geçen bu iki yılın ardından Semen, Maksim ve Nikita Stroganovlar tarafından Sibir'e yani Sibir Hanlığı'na karşı sefer hazırlıklarına başlanmıştır. Kroniğin verdiği bilgilere göre Stroganovlar kendi hizmetlerinde bulunan, aralarında Alman, Tatar, Rus ve Litvanyalı 300 maharetli savaşçıyı da Yermak'ın birliğine takviye kuvvet olarak vermiştir. Böylece başta 540 kişi olan Yermak'ın ordusunun sayısı 840'a ulaşmıştır³⁴⁵. Stroganovların Yermak'ın ordusuna verdiği bu savaşçıların Rusya ile Kuzey ülkeleri arasında yapılan Livonya savaşları sırasında Uralların ötesine geçen ve Rusların eline esir düşen Polonyalı, Alman ve Litvanyalı askerlerin olduğu ve Stroganovların da bu askerleri Nogaylardan satın aldığı sanılmaktadır³⁴⁶. Toplanan bu birlikler 1 Eylül 1582 tarihinde toplar, tüfekler ve birçok mühimmatın yanı sıra bölgeyi iyi tanıyan, Tatarca bilen mihmandarlar eşliğinde dualarla, törenlerle Stroganovlar tarafından Sibir'e gönderilmiştir³⁴⁷. Kronikte verilen bilgilere göre Kozakları sefere hazırlayan ve onlara asker ve mühimmat desteği verenin Stroganovlar olduğu belirgin bir şekilde vurgulanmaktadır. Stroganovların neden böyle bir işe kalkışmıştı? Moskova tarafından onlara böyle bir salahiyyet verilmiş miydi? gibi soruların cevapları ileride verilecek Stroganovların Sibir'i işgalindeki rolleri bahsinde değerlendirilecektir.

Remezov Kroniği'nde Kozakların Sibir seferine çıkmaları Stroganov Kroniği'ne göre daha detaylı ve farklı bir şekilde anlatılmaktadır. Remezov, Aziz Nikolas adına kilise inşa eden Kozakların, Çusovaya'da Maksim Stroganov'dan 5000 kişilik askerî mühimmat ve erzak aldığını belirtir. Ancak Yermak ve çetesinin yurtlarını yağmalamalarından çekindiği için Maksim'in onlara mal ve teçhizat verdiğini söyler. Yani kronikteki bilgilere göre Yermak, tehditle bunları Stroganovlar'dan almıştır. Öyle ki Maksim verdiği malların parasının sefer sonrasında ödenmesi için Yermak'tan kendisine taahhüt vermesini istemiştir. Buna hiddetlenen Yermak'ın seçkin atamanlarından biri olan İvan Kolstso ve diğer atamanlar Semen'i öldürmekle, cesedini parçalamakla tehdit etmiştir. Ona

³⁴⁵ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 10.

³⁴⁶ Yakov Grigoryeviç, Solodkin, “K Pervonaçalnoy İstorii Prisoedineniya Sibiri k Rossii (O Nekotorih Spornih İnterpretatsyah “Yermakova Vzyatiya” “Kuçumova Tsarstva”, *Bylye Gody*. 2014. No: 34 (4), s. 511. 510-518.

³⁴⁷ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 10-11.

bağırarak adam başı 3'er funt³⁴⁸ barut, silah ve kurşun, 3'er pud³⁴⁹ çavdar unu, 2'şer pud yulaf ve hububat, 1'er pud peksimet, tuz ve et, ayrıca üç adet top ve her yüz adam için bir alay sancağı istemiştir. Tehditler karşısında korkan Maksim Stroganov, Kozakların bu isteklerini yerine getirmiştir. İstenilen malların teknelere taşınması bir gün boyunca devam etmiştir. Ancak tekneler ağırlıklara dayanamamıştır. Bu yüzden tekneler güçlendirilmiş, ağırlıkları da hafifletilerek 13 Haziran günü Kozaklar Sibir seferine hazır hâle getirilmiştir³⁵⁰.

Remezov Kroniği'nde abartılı bir biçimde 5000 olarak tekrarlanan Kozakların sayısı meselesi yukarıda bahsedilen erzak ve mühimmat verileri noktasında bakıldığında daha iyi anlaşılır. Şöyle ki Remezov Kroniği'nde verilen bilgilere göre adam başı 10 pud Kozaklara Maksim tarafından yiyecek verilmiştir. 1 pudun 16,38 kg denk geldiği düşünülürse bu da 163,8 kg adam başı yiyecek demektir. Bu aynı zamanda 5000'i 163,8'le çarpma anlamına gelir. Bu sayıların çarpımı da 819000 kg etmektedir. Ortaya çıkan bu devasa rakam bu sayının abartı olduğunu bir kez daha ortaya koyar. Zira o dönemin şartları düşünüldüğünde teknelerin böyle bir yükü, üstelik 5000 kişiyle birlikte taşınması zor görünmektedir.

Perm yıllıklarını yayımlayan Vasili Şişonko, Yermak'ın 840 kişiden oluşan ordusu için Stroganovlar'dan aldığı silah ve yiyeceklerin miktarlarını ayrıntılı bir şekilde verir. 63 pud Barut, 63 pud kurşun, 2520 pud çavdar unu, 1680 pud yulaf ve hububat, 840 pud peksimet, 840 pud tuz, 52 pud yağ, 210 karkaslık domuz eti ve 8 tane de sancak Yermak ve yoldaşlarına verilmiştir. Maksim Stroganov'un Yermak ve Kozaklarına verdiği silah ve yiyeceklerin toplam değerinin yaklaşık 20000 Ruble ettiği de bu listeye birlikte verilmiştir³⁵¹. Bu rakam göz önüne alındığında Stroganovların Sibir seferi için büyük bir yatırım yaptığı görülmektedir. Stroganov Kroniği'ndeki bu bilgiden yola çıkılarak düşünülürse iki yıl Stroganovların yurtlarında kalan 540 adamın onlara maliyeti de oldukça fazla olmalıdır. Bu durum ayrıca onların servetlerinin de nasıl bir safhaya yükseldiğini açık bir şekilde göstermektedir.

³⁴⁸ 1 Funt, 409 gram.

³⁴⁹ 1 Pud, 16,38 kg.

³⁵⁰ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 315.

³⁵¹ Şişonko, *Permskaya Letopis...*, 1881, s. 76.

Yermak ve yoldaşları Sibir'e doğru sefere çıkmaya hazırlanırken Maksim Stroganov'un kendilerine karşı gösterdiği bu cömertliği karşısında ona *"Tanrı bize kazanç ve sağlık verirse, dönüşte bunları ödeyeceğiz ve sizi ödüllendireceğiz. Ama eğer öldürülürsek, senin bize karşı yaptıkların aşkla ve sevgiyle hatırlanacak. Ancak biz baba ve annelerimize geri dönmeyi umut ediyoruz."*³⁵² diyerek söz vermiştir. Yermak ve Kozakların yanı sıra sefere çıkacaklar arasında katipler, din adamları, davulcular ve fifreciler gibi birçok görevli bulunuyordu. Seferde yer alacak din adamları tarafından Hristiyan geleneklerine göre yemekler pişirilmiş ve dualar edilmiştir³⁵³. Onların Sibir seferi büyük bir törenle başlamıştır. Onlar sefere çıkan bir ordu edasıyla harekete geçmiştir³⁵⁴. Remezov Kroniği'nde verilen bu bilgilerden Yermak ve çetesinin yağmacı, çapulcu değil de alay sancağına sahip, kutsal bir dava uğruna sefere çıkan düzenli bir ordu gibi gösterilmeye çalışıldığı görülmektedir.

3.6.1. Pelim Knezi'nin Perm'e Saldırması ve IV. İvan'ın Stroganovlar'a Gönderdiği Belge

Rus kroniklerinin verdiği bilgiye göre Stroganovlar çarın bilgisi ve onayı olmadan kendi imtiyazlarıyla Yermak ve yoldaşlarını Sibir Hanlığı üzerine göndermiştir. Daha önce Sibir Hanlığı ve bölgede yaşayan diğer uluslara karşı askerî müdahaleler mutlaka çarın bilgisi dahilinde yapılmaktaydı. Stroganovlar ilk defa çardan izin almadan böylesi büyük bir harekete girişmiştir. Ancak Stroganovların Yermak'ı Sibir Hanlığı'na karşı sefere gönderdiği zaman Pelim Knezi yanına Tatarları, Vogulları, Ostyakları, Başkurtları ve bölgede yaşayan diğer halkları da alarak 700 kişilik bir orduyla Perm şehrine saldırmıştır. Çerdin'e kadar gelip tüm bölgeyi yakıp yıkmışlardır. Oradan Kankor ve Kergedan şehirlerine, Çusovaya kasabalarına kadar baskın düzenlemişler, önlerine gelen ne varsa ezip geçmişlerdir. Buralarda yaşayan Ortodoksları esir almışlardır. Kasabaları saldırıya uğrayınca Stroganovlar kendi adamlarıyla birlikte çetin bir savaşa girişmiş ve düşmanlarını mağlup etmeyi başarmıştır. Pelim knezi ve beraberindekiler ellerindeki Ortodoksları teslim ederek kendi ülkelerine kaçırmaktan

³⁵² "Аще Богъ управить путь намъ в добыче и здравіи іматы быти, заплатимъ і наградимъ по возвращеніи нашемъ; аще ли же избіени будемъ, да помянетъ насъ любовь твоя в вѣчномъ успѣнїи, а чаемъ возвращенія ко отцамъ своимъ і матерямъ". Bkz., "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 315.

³⁵³ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 315.

³⁵⁴ Miller, 1750, 100.

kurtulamamıştır³⁵⁵. Hâl böyle olsa da bu gelişmeler en fazla Moskova’da infial uyandırmıştır. Çar İvan en hassas olduğu yerden vurulmuştu. Perm bölgesinin güvenliği onun için son derece önemliydi. Ayrıca her ne kadar Sibir Hanlığı’na karşı bölgedeki uzantılarını teyakkuza geçirmiş ve birtakım önlemler alınmasını istemişse de bu aşamada Sibir Hanlığı’nı karşısına almak, hanlığa karşı bir askerî teşebbüste bulunmak niyeti henüz yoktu. Kazan, Astarhan gibi yeni işgal sahalarında henüz emniyet ve güvenliği sağlamamışken bir de Sibir’le sorun çıkmasını arzu etmiyordu.

Perm bölgesinde cereyan eden bu saldırıların ardından Çerdin kasabasında bulunan Voyvoda Vasili Pelepilitsin, Perm topraklarına yapılan saldırıları, yapılan bu saldırılar karşısında Stroganovların çarın topraklarının savunulmasına yardım etmediklerini, kendi adamlarının yanı sıra Yermak ve Kozakları da yardım için göndermediklerini Çar IV. İvan’a ivedilikle rapor etmiştir. Bunun üzerine İvan, Maksim ve Nikita Stroganovlar’a Volga Kozakları Yermak Timofeyev’in ve beraberindeki Kozakların derhal Çerdin’e gönderilmesi konusunda 16 Kasım 1582 tarihinde bir emir vermiştir³⁵⁶. Bu emirname muhtevası, üslubu itibariyle şimdiye kadar Stroganovlar’a verilen belgelerden çok farklıydı. Çünkü bu emirnamede İvan, Stroganovlar’a âdeta ateş püskürüyordu.

IV. İvan’a gelen haberlere göre Nikita ve Maksim Stroganovlar kendi kalelerinden Yermak ve Kozakları Ostyak ve Vogulların üzerine göndermiş, bunun üzerine harekete geçen Pelim knezi de Sibir halklarını ve Vogulları toplayarak Perm topraklarına saldırmış, Çerdin kalesindeki askerleri öldürmüştü ve çok sayıda insana zarar vermişti. İvan, bu duruma hiddetlenerek Stroganovların Kozakları kışkırtıp Ostyak ve Vogulların üzerine göndermesinin kendilerine tâbi olan Pelim knezini, Ostyakları ve Vogulları Moskova yönetiminden uzaklaştırdığını söylemiştir. İvan mektubunda Stroganovları Moskova’ya karşı ihanetle suçlamış, bu olaylar neticesine Sibir Han’ı Küçüm’le olan ilişkilerine de zarar verdiklerini açıkça belirtmiştir. Yine kendi izni olmadan yağmacı olarak nitelediği Volga atamanlarının davet edilerek Sibir Hanlığı topraklarına sevk edilmelerine sitem etmiştir. Kozakların kirli geçmişi de çar tarafından hatırlatılmıştır. Volga’da

³⁵⁵ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 11-13.

³⁵⁶ 1582 г. ноября 16., Грамота царя Ивана Васильевича на Чусовую Максиму и Никите Строгановым о посылке в Чердынь волжских казаков Ермака Тимофеева с товарищами. Вкз., Miller, 1937, s. 342-343; Andreyev, 2002, 42.

Nogaylı elçilerini öldürdükleri, Ardobazarlıları yağmaladıkları, yine Moskova'ya tâbi olan birçok insanın canına ve malına kastettikleri onlarla iş birliği içinde olan Stroganovların yüzüne vurulmuştur. Perm'deki Rus topraklarını korumaları, Kozakların kendilerini affettirmek için bir şans olduğunu, ayrıca yapabileceklerini ve Volga'da işledikleri suçları örtmeye bir fırsat olduğu da belirtilmiştir. İşledikleri suçların aynısını Stroganovların desteğini alarak yaptıklarını da sözlerine eklemiştir³⁵⁷. Çarın, Yermak ve adamları hakkında söylediği sözler, onların yağmacı, başıbozuk, suçlu oldukları ifadeleri, Yesipov'un onlar hakkında çizdiği seçilmişlik, kutsallık, dava adamlığı, cesur, kahraman sıfatlarının tamamen müellifin bir kurgusu, kendi tasarrufu olduğunu ortaya koyar.

İvan Stroganovlar'a gönderdiği bu mektupta Yermak ve yoldaşlarının Stroganovların kalesinden çıkıp Vogullara karşı savaşmak için gittiklerinde Perm kasabalarına hiçbir faydaları olmadığını belirtmiştir. Bu durumun Stroganovların vatanlarına karşı dürüst davranmadıklarından kaynaklandığını söylemiştir. İvan kendi gönderdiği bu belgeye göre seferden dönecek olan Kozakların hiç bekletilmeden Çerdin'e gönderilmelerini, bu emre itaat etmeyenlerin derhal öldürülmelerini emretmiştir. Stroganovları ihanet etmekle itham etmiştir. Bu ihanetlerinden dolayı topraklarının savunmasız kalması, Kozakların saldırılarından dolayı Vogullar, Ostyaklar, Pelimliler ve Sibir Hanlığı'nın Perm topraklarına herhangi bir zarar vermesi hâlinde bunun sorumlusunun bizzat kendileri olacağını belirtmiştir. Bu saldırıların tekrar etmesi hâlinde Rus devleti gözündeki itibarlarının biteceğini sert bir dille ifade etmiştir³⁵⁸.

Remezov Kroniği'ne göre IV. İvan, Stroganovların Yermak ve Kozaklarına silah ve yiyecek verip onları Sibir'e göndermesinden dolayı bu ağır mektubu göndermiştir. Stroganov Kroniği'nde Stroganovları zor durumda bırakacak ya da onları aşağılayacak kısımların yer almadığı görülmektedir. Remezov Kroniği'ne göre Maksim Stroganov mektubu sevinçle almış ancak İvan'ın kendilerine karşı sert ithamlarını görünce gözyaşları içinde okumuştur. Maksim, çarın bu mektubundan Yermak'a bahsetmeye cesaret edememiştir. Zira Yermak ve yoldaşlarının zafer haberleri geliyordu³⁵⁹. Tehditle de olsa küçük bir

³⁵⁷ 6 Kasım 1582 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 342.

³⁵⁸ 6 Kasım 1582 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 342-343.

³⁵⁹ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 314-315.

servet değerinde silah ve yiyecek verdiği Kozakların, Sibiry'a'nın zenginlikleriyle dönmelerini ve taahhütlerini yerine getirmelerini beklemekteydi. Bu gayri ihtiyari ittifakın meyvelerini vermesi, Kozakların Sibir seferinden zaferle dönmesi Stroganovlar için de bir kurtuluş vesilesi olacaktı.

Bu gelişmeler bölgede Rus devletini temsilen bulunan voyvodalarla Stroganovlar arasında ciddi bir rekabetin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Daha önceki yarlıklarda Stroganovlar'a verilen imtiyazlar onları bölgede Moskova temsilcilerine karşı hukuki ve siyasî açıdan güçlü kılmıştı. Bölgede Stroganovlarla Rus devletinin askerî ve idarî uzantısı olan voyvodalar arasında belirgin bir çekişmenin, rekabetin yaşandığını bu olayın özelinden yola çıkarak görmek mümkündür.

3.6.2. Çuvaş Burnu Savaşı Öncesi Bölgede Yaşanan Gelişmeler

Yermak ve çetesi Stroganovların kasabalarından aldıkları yüklü silah ve erzakla birlikte teknelerinin yönünü düzenli, nizamî bir ordu havası ile Sibir yurtlarına doğru çevirmiştir. Ancak daha önce Volga ve Oka nehirlerinde korsanlık yapan bu yağmacılar için “*Don kanunları*” cari idi. Bu kanunlara göre seferden kaçmak isteyenler cezalandırılırdı. Koynuna toprak doldurulur bir çuvalın içine konulup nehre atılırdı. Bu kanunlar Sibir seferi için de geçerli kanunlardı. Remezov'a göre suç işleyen onlarca kişi bu şekilde cezalandırılmıştır. Zina veya başka sapkın hareketlerde bulunanlar üç gün zincire vurulmuştur³⁶⁰. Kanun tanımaz Yermak'ın kanunlarının sert ve caydırıcı olduğu ve onun diğer Kozaklar üzerinde, onların anladığı dilde takip ettiği yöntemlerle tam otorite kurduğu görülmektedir.

Ural dağlarının arasından tehlikeli kayaların gölgesi eşliğinde bir bilinmeze doğru yelken açan Kozaklar, Çusovaya Nehri'nden Tagil'e oradan Tura Nehri kıyısına kadar tekneleriyle gelmiştir³⁶¹. Burada Yapançı³⁶² adlı bir Tatar knez bulunuyordu. Onun emrinde olan Tatarlar ve Vogullar aniden Kozaklara saldırmaya başlamıştır. Günlerce süren bu savaşlarda Kozaklara fazla zarar

³⁶⁰ “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 1907, 316.

³⁶¹ Karamzin, 2006, 257.

³⁶² Tura, Sibir Hanlığı'nın topraklarının başladığı yer olarak kabul edilir. Burada aynı zamanda dönemde Yapançı isimli bir kasaba vardır. Knez Yapançı'nın kasabası Yermak ve adamlarının Sibir Hanlığı topraklarında ilk zapt ettiği yer olarak bilinir. Tatarlar ve Vogullar tarafından gösterilen direniş Kozaklar karşısında başarısız olmuştur. Karamzin, şehirden geriye hiçbirşey kalmadığını belirtir. Bkz., Nikolay Mihayloviç Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, IX, Sanktpeterburg, 1843, s. 227.

verememişlerdir. Ancak Yermak karşı atağa geçerek Yapançi'nin şehrine saldırmıştır. Şehri yakıp yıkmıştır. Daha sonra Tura boyunca ilerleyen Kozaklar günümüzde Tümen şehrinin bulunduğu ve öncesinde Sibir Hanlığı'na başkentlik yapmış olan Çingi- Tura'yı ele geçirmiştir. Burada baharın gelmesini, buzların çözülmesini beklemişlerdir. Bu sırada avlanmak için Tümen'den ayrılan bir grup Kozak askerî Küçüm Han'ın idaresinde bulunan ve Tarhankale adlandırılan şehri zapt etmiştir³⁶³.

Kozaklar, Tarhankale'de Küçüm Han'ın bölgeye vergi toplamak üzere gönderdiği mirzalarından Tatar Tazak'ı ele geçirmiştir. Ona iyi şekilde muamele eden Kozaklar, Tazak'ı topladığı vergilerle birlikte Yermak'ın huzuruna getirmiştir. Yermak ona Sibir Hanlığı, Küçüm Han ve onun tâbiyetinde olan halklar hakkında bilmek istediği her şeyi sormuştur³⁶⁴. Kozakları ve onların ateşli silahlarını gören Tazak şaşkınlık ve korku içinde bildiği ne varsa Yermak'a bir bir anlatmıştır. Tazak'ı dikkatle dinleyen Yermak, Küçüm'e saygısını sunup, Küçüm'e, ailesine ve mirzalarına götürmesi için hediyeler vermiştir. Rusya'ya geri döneceğini özellikle belirtmiştir. Yermak'ın hediyeleri arasında bir tanesi dikkat çekici idi. Bu hediye yakın, dişe diş gerçekleşen muharebelerde kullanılan "Trezubets" olarak adlandırılan ve barışı simgeleyen bir silahtı³⁶⁵. Bu aslında Yermak'ın Küçüm'e düşmanca beslediği hislerini gizleyen bir maskeydi. Yermak, Tazak'ı hediyelerle birlikte Kozakların Sibir'e geldiğini ve onların silahlarını, türlü kahramanlıklarını anlatması için serbest bırakmıştır³⁶⁶.

Kozaklar tarafından serbest bırakılan Tazak, Küçüm Han'a ait yurtlarda Yermak ve adamlarının gelişini duyurarak soluğu Küçüm Han'ın yanında almıştır. Ona Rus savaşçıların bölgeye geldiklerini, silahlarını ve cesaretlerini anlatmıştır. Daha önce top, tüfek gibi ateşli silahlar görmemiş olan Tazak silahları şimşek gibi ses ve ardından duman çıkaran bir ok gibi anlatmıştır. Ayrıca, görünmeyen bu oklar karşısında demirden örme zırhların bile hiçbir şekilde dayanamayacağını ve onlara karşı konulamayacağını Küçüm Han'a bildirmiştir. Tazak'ın anlattıklarını

³⁶³ Miller, 1750, 107-111. Tobolsk Kroniği'ni referans alan Miller'e göre Kozakların Tarhankale'ye geldiklerinde sayıları 1060'a kadar düşmüştür.

³⁶⁴ "Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku", 1907, 126; s. Miller, 1750, 113.

³⁶⁵ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 321. Tazak isimli Tatar'ın buradaki rolü Remezov Kroniği'nde bir başka isimle ortaya çıkar. Bu isim 'Kutugay'dır. Remezov halk anlatımlarını dikkate aldığından birçok kronikte Tazak geçerken burada Kutugay şeklinde geçer.

³⁶⁶ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, s. 16.

şaşkınlıkla ve dikkatle dinleyen Küçüm Han, Yermak ve çetesinin Sibir'e yağma yapmak için geldiklerini çok geçmeden anlamıştır. Küçüm bunun üzerine kendisine tâbi olan bütün beylere topraklarına gelen bu yağmacılar karşısında derhal toplanmalarını emretmiştir. Küçüm'ün çağrısına karşılık veren birçok Tatar, Ostyak, Vogul ve diğer halklardan oluşan kalabalık bir ordu silahlanarak Sibir şehrinde hazır hâle getirilmiştir. Küçüm Han, toplanan bu kalabalık ordunun komutasını Muhammet Kul'a vermiştir. Onu Kozakların üzerine göndermiştir. Küçüm Han'ın amacı başkent Sibir şehrine yaklaştırmadan Kozakları şiddetli bir şekilde cezalandırmaktı. Kendisi de hiç vakit kaybetmeden İrtiş Nehri kıyısında yer alan Çuvaş mevkiinde çeşitli yapılarla tahkim edilmiş savunma hatlarının oluşturulmasını istemiştir. Muhammet Kul ve Yermak'ın askerleri Babasan Nehri³⁶⁷ adı verilen yerde kıran kırana bir savaşa tutuşmuştur. Ancak Kozaklar, Muhammet Kul'un ordusuna büyük zayıat vermiştir. Bunun üzerine Muhammet Kul askerlerini geri çekmek zorunda kalmıştır. Kozaklar hiç vakit kaybetmeden Tobol Nehri'nden harekete geçmiştir. Geri çekilen Muhammet Kul, Kozakları çekildikleri tepenin ardından ok yağmuruna tutsa da muvaffak olamamıştır³⁶⁸.

Tobol Nehri üzerinden yollarına devam eden Kozaklar, "*Karaçi Ulusuna*" gelmiştir. Rus kroniklerinde "*Karaçi*", "*Karaçi Ulusu*", "*Karaçin Gorod*" şeklinde geçen terimler, Küçüm Han'ın "*Karaçi*" unvanı taşıyan yegâne müşavirinin isminden kaynaklanıyordu. Kozaklar burada yaptıkları ikinci savaşta da galip gelmeyi başarmış ve Karaçi ulusunu zapt etmiştir. Ancak buranın fazla güvenilir bir yer olmadığını düşünerek topladıkları ganimetlerle birlikte İrtiş Nehri'nin yukarılarına doğru yola koyulmuşlardır³⁶⁹. Bu sırada askerlerinin yenildiğini gören Küçüm ise beraberindeki çok sayıda savaşçısıyla birlikte Çuvaş tepesinde bulunan yüksek bir mevkie çıkmıştır. Muhammet Kul da adamlarıyla birlikte mevzilerde kalmaya devam etmiştir³⁷⁰.

³⁶⁷ Miller o dönemde buranın beyinin "Babazan Mirza" adında biri olduğunu ve bundan dolayı buranın "Babazan yurtları" olarak tanındığını belirtir. Bkz. Miller, 1750, 114.

³⁶⁸ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 10-11; "Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku", 1907, 126-127.

³⁶⁹ Miller, 1750, 117.

³⁷⁰ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 21-23.

3.6.3. Çuvaş Burnu Savaşı ve Başkent Sibir'in İşgali

Atik Mirza³⁷¹ kasabasına gelen Kozaklar burayı ele geçirmiştir. Ancak çatışmaların ilerleyen safhalarında mevzilerde sağlam bir şekilde direniş gösteren çok sayıda Tatarı görünce Kozaklar endişelenmeye başlamıştır. Bu endişeler kendi aralarında fikir ayrılıkları yaşanmasına yol açmıştır. Atamanlar ve askerler arasında istişareler yapılmıştır. Bazıları geri dönmeleri gerektiğini burada hepsinin öldürüleceğini ileri sürmüştür. Ancak içlerindeki atamanlar ateşli konuşmalar yaparak Kozakları savaşa devam etmek üzere ikna etmeyi başarmıştır. Bunun üzerine hep bir ağızdan sonuna kadar savaşmaya yemin etmişlerdir. Gün ağarmaya başladığında “*Tanrı bizimle! Ulu Tanrım, biz kullarına yardım et*”³⁷² nidaları atarak 23 Ekim günü kasabadan çıkmışlardır. Artık savaş için her şey hazır. Göğüs göğüse yapılan savaşta Kozaklar, Küçüm’ün ordusuna yine büyük zayıt vermiştir. Yaşanan çarpışmalarda Muhammet Kul yaralanmıştır. Ancak askerleri onu savaş alanından uzaklaştırmayı başarmıştır. Yesipov, yaşanan bu muharebeyi eserinde anlatırken Truva savaşına benzetir ve Komander Nehri’nde (Karamenderes) olduğu gibi nehrin kan olup aktığını söyler. Kozakların başındaki Yermak ise bu haddinden fazla abartılı benzetmede Truva savaşının kahramanı Aşil’le özdeşleştirilir³⁷³.

Kozaklar ve Tatarlar arasındaki bu savaşlarda asıl belirleyici unsur şüphesiz tarafların sahip oldukları silahlardı. Kozaklar top, tüfek gibi henüz Sibir Tatarları’nın yabancı olduğu ateşli silahlara sahipti. Tatarlar ise geleneksel silahları olan ok, yay, mızrak, kılıç kalkan gibi silahlarla savaşan hafif süvari birliklerinden oluşuyordu. Remezov Kroniği’nde Küçüm’ün askerlerinin ateşli silahlarının olmadığı ok, mızrak ve kılıçlarla savaştıkları bilgisi yer alır. Yine aynı müellif Tatarların iki adet toplarının olduğunu ancak onların bu topları kullanmalarına fırsatları olmadığını ve Küçüm’ün emriyle söz konusu topların Çuvaş tepesinden nehre atıldıklarını belirtir³⁷⁴. Miller bu topların ağırlıklarının 40 funt olduğunu ve Kozakların atılan bu toplardan bir tanesini sonraları sudan çıkardığı ve Tobolsk’ta

³⁷¹ Miller, Atik Mirza’nın küçük bir kasaba olduğunu ve burada “*Atik*” adında bir Tatar mirzasının yaşadığını söyler. Miller araştırmalarını yaptığı dönemde Tatarların burada yaşadığını ve buranın “*Zaostrovnıya Yurtı*” adını taşıdığını belirtir. Bkz. Miller, 1750, 126.

³⁷² “С нами Бог!» и паки: «Господи, помози нам, рабой своим!”, Bkz., “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 23.

³⁷³ “Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku”, 1907, 129-130.

³⁷⁴ “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 1907, 330.

olduğu bilgisini aktarır. Ancak bu bilgiyi şüpheli bulur. Bu toprakların büyük ihtimalle Ruslardan ganimet olarak ele geçirildiği ve Sibir hanlarının Kazan hanlarıyla ilişki kurdukları zamanlarda Kazan hanlarından aldıkları sanılıyor³⁷⁵.

Çuvaşburnu'nda bu çatışmaların yaşandığı sırada müstahkem bir tepede askerlerin çarpışmasını izleyen Küçüm ve beraberindekiler ordusunun yenildiğini ve Muhammet Kul'un yaralandığını görünce derin bir üzüntü içine girmiştir. Stroganov Kroniği'nde bu savaş sonunda Küçüm Han'ın hanlığını ve zenginliğini kaybettiği söylenir ve adamlarına şu konuşmayı yaptığı nakledilir: *“Ey Mirzalar, Ulanlar! hemen kaçalım. Topraklarımızı kaybettiğimizi görüyoruz. Gücümüz tükendi ve bütün kahraman cengâverlerimizi kaybettik. Beni kim mağlup etti, kim hanlığımı ortadan kaldırdı? Stroganovlar kendi kalelerinden sıradan insanlardan oluşan adamlarını intikam almak için bana karşı gönderdiler. Atamanlar, Kozaklar, Yermak ve yoldaşları az sayıda birlikleriyle gelerek bizimle savaştılar. Rus topraklarında çok sayıda savaşlar yaparak Ulu Perm'i ve Stroganovların kalelerini hâkimiyetim altına almıştım. Şimdi ise sahip olduğum her şeyden mahrum kaldım ve kendi sonumu hazırladım. Çünkü yeryüzünde acı çekmeden mutluluk yoktur”*³⁷⁶.

Çuvaş mevkiindeki bu savaşın Sibir Hanlığı'nın akıbetini belirleyen en kritik mağlubiyet olduğu konusunda kaynaklar, hem fikirdir. Stroganov Kroniği müellifi yukarıda Küçüm Han'a atfen naklettiği sözlerde, onun Ulu Perm ve Stroganov topraklarında güç ve nüfuzunu itiraf ettiği gibi sıradan insanlar dediği Yermak'ı ve adamlarını Sibir'e gönderenlerin Stroganovlar olduğunu da vurgulamak istemiştir. Ayrıca daha uzun yıllar devam edecek olan Küçüm'le mücadelede Çuvaş mevkiindeki bu savaşın ehemmiyetine dikkat çekmeyi amaçlamıştır.

³⁷⁵ Miller, 1750, 129-130.

³⁷⁶ “О мурзы и уланове, побежим, не медлим, сами бо видим своего царства лишение, силнии наши изнемогаша, и храбрии воини вси побьени быша. ... кто мя победи и царства моего лишии? Простых бо людей послаша на мя Строгановы из своих острожков свои мне мстити обиды, атаманов и казаков Ермака с товарищи, не со многими своими людми, и той нас нашед победи и толика нам зла сотвори. ... Русскую землю воевах, пермь Великую и Строгановых острожки, а ныне всего своего лишен бых и сам побежден бых; несть бо тоя радости на земли иже не пременится на жалость”. Вкз., “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 25.

Savaşın bitmesiyle birlikte Küçüm Han başkenti Sibir'e dönmüştür. Derhal bütün hazinesi toplamıştır. Adamlarıyla birlikte şehirden ayrılmıştır³⁷⁷. Ancak Stroganov ve Yesipov kroniklerinin aksine Remezov Kroniği'nde hanın 23 Ekim tarihine kadar Sibir şehrinde kaldığı ve orada gökyüzünde gelecek bir felaketin habercisi mucizevi bir olayın gerçekleştiğini görünce ancak şehri terk ettiği ve eski yurtları olan Kazak Ordası'na gittiği yazılıdır. Küçüm'ün Sibir şehrinde ayrılmasının ardından Çuvaş, Kaşlık, Abalak, Suzgun ve daha başka şehirlerde yaşayan Tatarlar'ın da evlerini terk ederek Küçüm'le birlikte mücadeleye bozkırdan devam etmek üzere yola çıktıkları biliniyor³⁷⁸.

Yermak ve adamları 26 Ekim günü, Tatarlar tarafından terk edilmiş kadim Türk yurdu olan Sibir şehrine girmiştir³⁷⁹. Kozaklar şehre girer girmez şehri yağmalamıştır. Kıymetli birçok samur, sansar, tilki kürklerini, değerli kumaşları, altın, gümüş değerli ne varsa her şeyi kendi aralarında paylaşmışlardır. Yermak'ın başkenti işgal etmesinden henüz 4 gün geçmeden bölgedeki halklar biat etmek için Yermak'ın huzuruna gelmeye başlamıştır. İlk olarak Boyar adında bir Ostyak knezi beraberindekilerle ve ellerinde kıymetli hediyeler olduğu halde Sibir şehrine gelmiştir. Yermak'a bağlılıklarını bildirmişler ve aileleriyle birlikte önceden yaşadıkları yurtlarına geri dönmüşlerdir³⁸⁰. Ayrıca civar bölgelerde yaşayan birçok Tatar gelip Yermak'a boyun eğmiştir. O, Tatarlara eskisi gibi topraklarında kendisine itaat etmeleri şartıyla yaşama izni vermiştir³⁸¹. Çapulcu, yağmacı bir eşkıya olan Yermak, Sibir'e girdiği, Küçüm'ün tahtına yerleştiği andan itibaren artık bir han gibi, hükümdar gibi davranmaya ve tâbiyeti altındakilere, itaat ve sadakat gösterenlere bağışlayıcı, lütuf ve merhamet sahibi bir yönetici edasına büründüğü görülmektedir. Diğer taraftan Küçüm Han ve Tatarlar artık bozkırda yürütecekleri uzun soluklu, çetin bir muharebenin içerisindeydiler.

³⁷⁷ Miller, 1750, 131.

³⁷⁸ “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 1907, 331-332.

³⁷⁹ Miller Sibirya'da araştırmaları yaptığı dönemde başkent Sibir'in kalıntılarının halen görüldüğünü söylemektedir. Burada küçük bir akarsu olduğunu, bu akarsuyun Rus dilinde başkent Sibir'le aynı adı taşıyan ‘Sibirka’ adını taşıdığını ve Tatarların bu nehre herhangi bir ad vermediğini belirtir. Miller başkent Sibir'in bulunduğu konumu detaylı bir şekilde tasvir eder. Rusların işgal dönemlerinde temellerini attığı Tobol şehrinde bakıldığı zaman kalıntılarının görüldüğünü söyler. Şehrin içinin yuvarlak olduğu, burada hanların ve hizmetkarlarının dışında Tatar ileri gelenlerinin yaşadığını aktarır ve Sibir sarayının bilinen kale tipinde olduğunu ve Buhara'daki gibi ahşap ve kerpiçten yapıldığını belirtir. Ancak saraydan belirgin izler kalmadığını sözlerine ekler. Miller, 1750, 134-136.

³⁸⁰ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 25-26.

³⁸¹ Miller, 1750, 138.

3.6.4. Tatarların Yebalak Gölü Baskını

Başkent Sibir'in işgal edilmesinden sonra Küçüm Han ve Tatar birlikleri şehirlerin dışında, bozkırda karargâh kurarak her an teyakkuz altında, elde edilecek istihbarı bilgilere göre baskın, vur-kaç yöntemleriyle Kozakları yıpratmaya ve onları işgal ettikleri köy ve kasabalardan uzaklaştırmaya matuf hareketlere giriştiler. 5 Aralık tarihinde Sibir'den çıkan yirmi Kozak tekneleriyle birlikte Yebalak Gölü'ne³⁸² balık avlamaya gitmiştir. Kozaklar gece burada kalmak için kamp kurmuştur. Ancak Çuvaş burnundaki savaşta yaralanan Muhammet Kul yaralarını çok geçmeden sarmış ve mücadeleye hazır hale gelmiştir. Sibir şehrinde çıkan Kozakları takip ettirmiştir. Onların kamp yaptığı yere bir gece gizlice gelerek onlara ansızın baskın vermiştir. Tümünü uykuda kılıçtan geçirmiştir. Ancak bu baskından geriye bir Kozak sağ kurtulabilmiştir. Hiç vakit geçirmeden Sibir şehrinde bulunan Yermak'ın yanına gitmiştir. Muhammet Kul'un onlara uykudayken saldırdığını ve herkesi öldürdüğünü Yermak'a anlatmıştır. Duydukları karşısında öfkelenen Yermak adamlarına hemen silahlanmalarını ve karşı saldırıya geçmelerini emretmiştir³⁸³. Alınan istihbaratın ardından Şamşinsk adlı bir Tatar yurduna yakın bir yerde onlara ulaşmışlardır. Ani bir baskına uğrayan Muhammet Kul bu baskında birçok askerini kaybetmiştir. Ancak o canını kurtarıp bir grup askerıyla birlikte savaş alanından ayrılmayı başarmıştır. Bu baskında Kozaklardan da hayatlarını kaybedenler olmuştu. Dönüşte Yermak, Yebalak Gölü'nde Tatarlar tarafından öldürülen yoldaşlarının cesetlerini toplayarak Sibir'den birkaç verst uzaklıkta olan ve İrtiş Nehri'nin doğu kıyısında bulunan Sauskan adlı yerde cesetlerini gömmüştür. Miller bu mezarlığın çok eskilerden beri var olduğunu ve Tatar hanlarının gömüldüğü bir hanedan mezarlığı olduğunu belirtir³⁸⁴.

Yermak yoldaşlarını gömdükten sonra Sibir şehrine geri dönmüştür. Onun şöhret ve itibarı günden güne yörede artmıştır. Küçüm'den ümidini kesen çevredeki topluluklar kendisine bağımlılıklarını bildirmişlerdir. 6 Aralık'ta yiyecek- içeceklerle ve değerli samur kürkleriyle birlikte iki knez Yermak'ın huzuruna

³⁸² Miller, Rusça "Abalak" telaffuz edilen kelimenin Tatar dilinde karşılığının "Yebalak" ya da "Yebalak- Byuren" olduğunu ifade etmektedir. Bu gölün başkent Sibir şehrinde 5 verst mesafede İrtiş Nehri doğusunda yüksek bir mevki olduğunu, sonraları burada yine aynı isimle büyük bir Rus köyünün kurulduğunu belirtmektedir. Bkz. Miller, 1750, 132-133, 138.

³⁸³ "Yesipovskaya Letopis Po Şıçevskomü Spisku", 1907, 135-136; "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 26-27.

³⁸⁴ Miller, 1750, 139.

gelmiştir. Bunlardan birisi Yeskalbinsk bataklıklarından gelen İşberde adında biri idi. Diğeri ise Tobol Nehri'ne dökülen Süklem Irmağı civarından gelen Süklem adında biridir. Yermak onların yaşamlarına, inançlarına ve geleneklerine karışmayacağını bildirmiştir. İtaatlerini kabul etmiştir. Onları iyi ağırladıktan sonra geldikleri yurtlarına geri göndermiştir. Miller bu örneklerden yola çıkarak Yermak'ın küçük bir devletin hükümdarı hâline dönüştüğünü belirtmiştir³⁸⁵. Yermak'ın Sibir'i işgal edip kendini bey gibi görüp ona göre davrandığı bu dönemde Stroganovlarla ilişkileri bakımından kaynaklar sessiz kalmaktadır. Yermak'ın onları bu noktada ikinci plana attığı ve onlarla herhangi bir ilişki kurmadığı görülmektedir.

3.6.5. Başkent Sibir'in İşgal Edilmesi Üzerine Kozakların Moskova'ya Gönderilmesi

Yermak başkent Sibir'i ele geçirmesinin ve otoritesini Sibir'de yavaş yavaş tesis etmesinin ardından atamanlarından İvan Koltso'yu 50 Kozak askerî eşliğinde 22 Aralık 1582 yılında Moskova'ya göndermiştir. Koltso ve diğer Kozaklar çetin kış şartlarında yolculuklarını köpeklerle ve geyiklerle çekilen kızaklarla yapmıştır. Onlara Tatar asıllı İşberde Perm'e kadar rehberlik etmiştir. Uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından Kozaklar Moskova'ya ulaşmıştır. Çarın huzuruna varan Kozaklar Yermak'ın gönderdiği ve Sibir'in zaptını müjdeleyen mektubu ve çok sayıda kıymetli hediye Çar İvan'a takdim etmiştir³⁸⁶. Çara sunulan bu hediyeler arasında 60 samur, 50 kunduz ve 20 siyah tilki kürkü bulunuyordu³⁸⁷.

Söz konusu mektupta Kozaklar Tanrı'nın yardımıyla Sibir Hanlığı'nın başkenti olan Sibir'i ele geçirdiklerini, Küçüm Han'ın Sibir'den uzaklaştırıldığını, onun hâkimiyeti altında bulunan Ostyak, Tatar, Vogul ve daha birçok halkın tâbiyet altına alındığı ve kendilerine Moskova idaresi altında özgürce yaşama ve ibadet etme hakları verildiğini, Rus devletine düzenli olarak vergi vereceklerine yemin edip biat ettiklerini ihtiva ediyordu. Çar İvan duydukları karşısında çok memnun olmuştur. Çar İvan Vasilyeviç kaderin cilvesidir ki bir zamanlar ölüm fermanını yazdığı Yermak'a ve Kozaklara şimdi kıymetli hediyeler göndermiştir.

³⁸⁵ Miller, 1750, 139-140.

³⁸⁶ “Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku”, 1907, 136-137; Miller, 1750, 141-142.

³⁸⁷ Witsen, 1705, 739.

Yermak'a gönderdiği bu hediyeler arasında kendi giydiği bir kürk, iki örme zırh ve bir kadeh vardı. Diğer atamanlara ise para, kumaş ve başka hediyeler verilmiştir. Kozaklar çarın mektubu ve hediyelerle birlikte geldikleri güzergâh üzerinden Sibir'e geri gönderilmiştir³⁸⁸. Witsen'e göre Yermak gönderdiği Kozaklar vasıtasıyla çardan eski suçlarının affedilmesi ve Sibir'in yönetilmesi için bir voyvoda tayin edilmesini istemiştir³⁸⁹. Buzunov Yazması'nda Yermak'a gönderilen hediyelerin arasında çarın onların eski suçlarını affettiğine dair bir fermanın da bulunduğu belirtilir³⁹⁰.

Stroganov Kroniği'nde diğer kroniklerde yer almayan önemli bazı detaylar yer alır. Kroniğe göre Yermak, Semen, Maksim ve Anika Stroganov'a hanlığın başkenti Sibir'in ele geçirildiğine ve Küçüm Han'ın hanlık topraklarını terk ettiğine dair bir rapor vermiştir. Bunun üzerine Stroganovlar da Kozakların raporları doğrultusunda Moskova'ya adamlarını göndererek Sibir topraklarının Kozaklar tarafından zapt edildiğini bildirmiştir. Ayrıca kroniğe göre, Stroganovlar İvan'a Sibir hanı Küçüm'e karşı Yermak ve Kozaklarını kendilerinin gönderdiğini rapor ederek bu zaferde pay sahibi oldukları imasında bulunmuşlardır. Bunun üzerine İvan'ın Stroganovların Sibir'in ele geçirilmesinde gösterdikleri gayret ve başarılarından dolayı Volga'da bulunan Büyük ve Küçük Sol şehirlerini ihsan ettiğine dair yarlık verdiği kronikte yer alan bilgiler arasındadır³⁹¹. Ancak 16 Kasım 1582 ve 7 Ocak 1584 tarihli çarlık belgeleri arasında İvan tarafından Stroganovlar'a verilen bir mektup ya da yarlığa rastlanmamaktadır. Ayrıca kronikte verilen bu yarlığın tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bu durum söz konusu bilginin Sibir'in işgalinde Stroganovların rolünü güçlendirilmek için kroniğe konulduğu söylenebilir. Çarın Stroganovlar'a gönderdiği 16 Kasım 1582 tarihli ağır ithamlar yüklü mektup hatırlandığında Stroganovlar adına bu işgal girişiminin hem kendileri hem de Yermak ve Kozakların çarın gazabından kurtuluşları için Sibir seferi mutlak zaferle sonuçlanmak zorundaydı.

Moskova'dan memnun ayrılan Ataman Koltsov ve beraberindekiler geldikleri güzergahı takip ederek uzun bir yolculuğun ardından Mart ayının başında Sibir'e dönmüştür. Yermak, Sibir'in ele geçirilmesinden dolayı çarın ziyadesiyle

³⁸⁸ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 337-338.

³⁸⁹ Witsen, 1705, 739.

³⁹⁰ "Yesipovskaya Letopis Po Buzunovskomu Spisku", 1907, 300.

³⁹¹ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 29-30.

memnun olduğunu duyunca ve kendisine de kıymetli hediyeler göndermesinden dolayı Tanrı'ya şükretmiştir. Zira çok değil birkaç sene öncesine kadar çarlık askerleri tarafından aranan azılı bir suçluydu. Yermak'ın yanı sıra diğer Kozaklar da aldıkları hediyeler karşısında büyük bir mutluluk duydular³⁹².

3.7. Stroganovların Sibir'in İşgalinde Oynadıkları Rol Hakkında Görüşler

Rus tarihçiler arasında tartışılan ve cevabı kesin olarak bilinmeyen en önemli soruların başında Sibir Hanlığı'na karşı Yermak ve yoldaşlarının bölgeye kendi inisiyatifleriyle mi geldikleri yoksa Stroganovlar tarafından mı davet edildikleri hususu idi. Bu soruların cevabı Stroganovların Sibir'in işgalindeki rolünü de doğal olarak ortaya koymaktadır. Başta Yesipov Kroniği³⁹³ olmak üzere bazı kroniklerde Stroganovlar Sibir'in işgalinde hiçbir rol oynamamıştır. Yermak ve Kozakları Tanrı tarafından kutsal bir dava uğruna seçilmiş savaşçılar olarak gösterilmiştir. Remezov Kroniği³⁹⁴ 'ne göre Yermak ve çetesi Yüzbaşı İvan Muraşkin'in tedip ve tenkil harekâtından kaçıp Sibir'e gelmiştir. Burada Stroganovları tehditle ya da karşılıklı taahhülle Yermak ve yoldaşlarına silah ve mühimmat desteği vermiştir. Stroganov Kroniği³⁹⁵ 'ne göre ise Yermak ve adamlarını 6 Nisan 1579 tarihli bir mektupla Stroganovlar tarafından davet edilmiş, bir süre burada kaldıktan sonra kendilerine askerî mühimmat ve lojistik destek sağlanarak Sibir Hanlığı'nı işgal etmek üzere hanlık topraklarına gönderilmişlerdir. Bu kroniklerde verilen bilgilerin farklılık göstermesinden dolayı mesele, Rus tarihçiler arasında uzun yıllar münakaşa konusu olmuştur. Hatta tarihçiler arasında gruplaşmalara yol açmıştır.

Remezov Kroniği XVIII. asırda Rus tarihçiler tarafından büyük bir güvenle kullanılmıştır. Bu tarihçilerin başında Miller³⁹⁶ ve Fişer³⁹⁷ gelmektedir.

³⁹² “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 1907, 338.

³⁹³ “Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku”, *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankteterburg, 1907, s. 105-170.

³⁹⁴ “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankteterburg, 1907, s. 312-366.

³⁹⁵ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 1-46.

³⁹⁶ Gerard Friderik Miller, *Opisanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena*, Akademi Nauk, Sanktpeterburg, 1750.

³⁹⁷ İogann Ebergard Fişer, *Sibirskaya İstoriya s Samago Otkrıtya Sibiri do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujiyem*, Sanktpeterburg, 1774.

XIX. asırda onları Slovtsov³⁹⁸ ve İlovayski³⁹⁹ gibi Rus ilim adamları takip etmiştir. Onların görüşüne göre Volga boylarında yağma faaliyetlerinde bulunan Kozaklar, Stroganovların yurtlarına davetsiz geldiler. Stroganovlar ise bu davetsiz misafirlerin kendi şehirlerini, kasabalarını yağmalamasından korktukları için yurtlarında kabul ettiler; belli bir süre sonra da Sibir'e gönderdiler. Bu tarihçilerden Fişer, Stroganovların topraklarına 1570'li yıllardan beri Muhammet Kul'un sık sık baskınlar yaptığını ve Stroganovların kendi topraklarını korumak için yurtlarına gelen Yermak ve Kozaklarını onlara karşı kullanmış olabileceğini söyler. Yani tüccar sıfatıyla şöhretli Stroganovlar bu hamleyle Yermak ve çetesinin hem mali külfetinden kurtulmak hem de kendine sıkıntı çıkararak Sibir Hanlığı'nın üzerlerindeki baskısını kırmak istemiştir⁴⁰⁰.

XIX. asra gelindiğinde Remezov Kroniği'ni güvenilir bir kaynak olarak görmeyenlerin oluşturduğu yeni nesil bir tarihçi grubu ortaya çıkmıştır. Bunların başını Pogodin⁴⁰¹ ve Nebolsin gibi tarihçiler çekmiştir. Onlar, Yesipov Kroniği'nden ilham alarak Yermak ve Kozaklarının Tanrı tarafından ulvî bir gaye uğruna Sibir'e gönderilen savaşçılar olduğu fikrini benimsemiştir. Nebolsin, Stroganov Kroniği'nde yer alan bilgileri eleştirir. Zira kronikte yer alan bilgilere göre coğrafya ve iklim şartları, teknelerin durumu göz önüne alındığında Volga'dan Çusovaya'ya kronikte verilen süre zarfında gitmeleri mümkün değildir. Ayrıca onların iki yıl gibi uzun bir süre Stroganov yurtlarında yaşamalarının çok zor olduğunu söyler. Bununla birlikte eğer Stroganovlar Yermak ve yoldaşlarını Sibir'e gönderseydi bunun sonbaharda değil ilk baharda olabileceğini belirtir. Nebolsin'e göre Yermak'ın geliş amacı Sibir Hanlığı topraklarını zapt etmek değildir. Onların tek gayesinin cezalandırılmaktan uzaklaşmak yani idam edilmekten kurtulmak ve hayatlarını idame ettirmeye çalışmalarıydı. Daha sonra ateşli silahlardan bihaber olan Küçüm'ün topraklarına gidip oranın zenginliklerini yağmalama fikrinin oluşmuş olabileceğini söyler⁴⁰².

Remezov ve Yesipov Kroniklerini destekleyenlerin karşısında yer alan üçüncü grup ise Stroganov Kroniği'ni savunanlardır. Bu grubun başlıca öncüleri

³⁹⁸ P. A. Slovtsov, *İstoričeskoe Obozrenie Sibiri*, I-II, Sanktpeterburg, 1886.

³⁹⁹ Dimitri İlovayski, *İstorii Rossii*, III, Vek XVI-y, Moskva, 1890, s. 372-407.

⁴⁰⁰ Fişer, 1774, 115.

⁴⁰¹ "Yesipovskaya Letopis Po Pogodinskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi, İmperatorskaya Arheografičeskaya Komissiya*, Sanktpeterburg, 1907, s. 271-295.

⁴⁰² Nebolsin, 1849, 67-72.

nl Rus tarihçiler Solovyev⁴⁰³ ve Karamzin'dir. Karamzin, Yermak ve adamlarını Strojanovların kendi kasabalarına davet ettiğini işaret eder. Semen, Maksim, Nikita Strojanovları ve Yermak Timofeyeviç'i kastederek " tüccar ve Volga eşkiyalarından kaçak bir ataman, arlığın talimatı olmaksızın İvan adına Sibir'i ele geçirmeye cesaret ettiler" diyerek Sibir'in nasıl ele geçirildiğini aıklar⁴⁰⁴. Onların dışında ailenin müstakil tarihinin yazarı olan ve aile arşivlerini inceleyen Ustrialov⁴⁰⁵, Bahruřin⁴⁰⁶ ve Aleksandr Dimitriyev gibi tarihçiler gelmektedir. Bu noktada vereceğimiz Dimitriyev'in tespitleri ve çıkarımları önemlidir. Çünkü Dimitriyev IV. İvan'ın 30 Mayıs 1574 tarihli⁴⁰⁷ Strojanovlar'a verdiği yarlıktan sonra Sibir Hanlığı ile ilişkilerde Ruslar için yeni bir dönemin başladığını belirtmektedir. Çünkü Strojanovlar bu yarlığa kadar bölgedeki topraklarını silahla değil sulh ile elde etmişti. Ancak Muhammet Kul'un sıklasın saldırılarının ardından ar, Yakov ve Grigori Strojanovlar'a Ostyak, Vogul, Samoyed ve Kozaklardan müteşekkil bir silahlı grup oluşturmalarını ve kuvvetlerin Sibir Hanlığı'na karşı savaşmak üzere Sibir'e göndermelerini emretmiřtir⁴⁰⁸.

Dimitriyev'e göre Strojanovlar, 1574 tarihinde ar IV. İvan tarafından kendilerine verilen emre istinaden Yermak ve Volga Kozaklarını kendi yurtlarına davet etmeyi düşünmüştür. Ardından 6 Nisan 1579 tarihinde onları bir mektup yazarak kasabalarına davet ettiğini belirtir. Daha sonra bu davet zerine Yermak ve Kozaklarının Strojanovların kasabalarına geldiğini ve gerekli mühimmatı alıp Sibir'e gönderildiğini söyler. Nitekim Strojanov Kroniği müellifinin görüşleri de bu minval üzeredir. Yine Dimitriyev'e göre IV. İvan'ın 16 Kasım 1582⁴⁰⁹ tarihli yarlığı da bunu tasdikler mahiyettedir. Dimitriyev, Strojanovların böyle bir inisiyatif alarak kendi ikballeri için riske girdiklerini ancak bu konuda hata yapmadıklarını ileri sürer. Strojanov Kroniği'nde anlatılanların doğru olduğunu ve sonraki aşamalarda meydana gelen olaylarla ilgili detaylar için de Remezov Kroniği'nin takip edilmesi gerektiğini nerir⁴¹⁰. Burada Strojanov Kroniği'nden

⁴⁰³ S. M., Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen*, Kniga Vtoraya, Tom VI-X., Vtoroye İzdaniye, Sanktpeterburg, 1896.

⁴⁰⁴ Karamzin, IX, 1843, s. 219, 223-224.

⁴⁰⁵ Nikola Gerasimoviç Ustrialov, *İmenitie Liyudi Strojanovi*, Sanktpeterburg, 1842.

⁴⁰⁶ S. V. Bahruşin, *Oçerki Po İstorii Kolonizatsii Sibiri v XVI. i XVII. vv.*, I, Naune Trudi, Moskva, 1955.

⁴⁰⁷ 30 Mayıs 1574 tarihli arlık Gramotası bkz, Miller, 1937, 339-341.

⁴⁰⁸ Miller, 1937, 339-340.

⁴⁰⁹ 16 Kasım 1582 tarihli arlık Gramotası bkz, Miller, 1937, 342-343.

⁴¹⁰ Dimitriyev, 1892, 61-63.

yola çıkılarak aslında onların çarın talimatları doğrultusunda harekete geçtiklerini ve Sibir'i ele geçirmelerinde Stroganovların büyük rol oynadığı açıktır. Yani kroniğe göre Sibir Hanlığı'nın zapt edilmesiyle elde edilen zaferin asıl sahibi Stroganovlar'dır. Dimitriyev'e göre Stroganovlar bu seferi bilinçli şekilde planlamış ve bu plan çerçevesinde önceden harekete geçmiştir. Buna kanıt olarak da Stroganovların Yermak'ın Sibir seferi öncesinde Perm'deki yurtlarında silah üretmesini göstermektedir⁴¹¹. Ayrıca Stroganovların XVIII. asra ait armalarında Sibir'in işgal edilmesindeki rollerine vurgu yapan motifler konulmuştur⁴¹².

Vvedinski bu üç görüşün dışında zayıf bir ihtimal de olsa dördüncü bir görüşe yer verir. Bu görüşe göre Yermak ve Kozakların Perm ülkesine gönderilmesini ve oradan Sibir Hanlığı'nı işgal etmesini planlayan bizzat IV. İvan'ın kendisidir. Ancak Vvedenski araştırmacı Şlyakov'un desteklediği bu görüşün diğer ilim adamları tarafından ciddiye alınmadığını ve üzerinde tartışma dahi yapılmadığını belirtir⁴¹³.

Bu görüşlere baktığımız zaman en kuvvetli görüşün Stroganov Kroniği'ni savunan gruba ait olduğunu söyleyebiliriz. Yazılış amacı olarak ya da ağırlıklı olarak bu kroniğin Stroganovları övmek onların Sibir Hanlığı'nın zaptı ve Moskova'ya yeni, zengin, bereketli toprakların kazandırılmasının ardındaki asıl güç olduğunu ortaya koymak gayesiyle yazıldığı anlaşılrsa da kullandığı kaynaklar başta olmak üzere Rus tarihçilerinin kutbu olarak bilinen Karamzinin de bu kroniği destekleyenler arasında olduğu göz önüne alınırsa en güvenilir kaynak olduğu açıkça görülebilir. Tarih yazımında tarihçilerin ana kaynağı belgedir. Bu kronikte de belgelerin fazlaca yer alması tarihçilerin güvenini sağlaması bakımından önemlidir. Ancak Remezov Kroniği'ni de diğer hiçbir kaynaklarda yer almayan ve karanlıkta kalan bazı noktaları anlatması bakımından son derece kıymetlidir. Çünkü Stroganovlar o dönemin en zengin tüccar ailelerinden biridir. Tüccar kimlikleriyle tanınan Stroganovların, Stroganov Kroniği'ne göre yiyecek ve silahları karşılıksız olarak Yermak ve adamlarına vermesinden ziyade Remezov Kroniği'nde yer alan Kozakların tehditle aldığı ifadelerinin daha doğru olabileceğini söyleyebiliriz.

⁴¹¹ A. A. Dimitriyev, "Rol Stroganovih v Pokoreni Sibirii" *Jurnal Ministerstva Norodnago Proşveşeniya*, Sedmoe Desyatiletie, Çast CCXCI, Sankteterburg, 1894, s. 32.

⁴¹² Sergey Kuznetsov, "Stroganovi: Dva Vajneyşih Şaga, Çtobı Ctat Dinastiey", *Vklad. Hudojestvennoe Nasledie Stroganovih XVI-XVII Vekov v Muzeyah Solviçegodska i Permskogo Kraya*, Permskaya Gosudarstvennaya Hudojestvennaya Galereya, 2017, s. 33.

⁴¹³ Vvedenski, s. 1962, 62.

Tehditle ya da kendi istekleriyle de olsa Stroganovların Kozakların her türlü ihtiyaçlarını karşıladığı tartışılmaz bir gerçektir.

Tüm bu kroniklerin verdiği bilgiler incelendiğinde Stroganovların Kozakları Sibir Hanlığı üzerine göndermesinin iki nedeni olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi siyasî diğeri ise ekonomik nedenlerdir. Siyasî nedenler olarak bölgede henüz yeni şehir ve kale kuran Stroganovların Sibir Hanlığı ve diğer halkların tehdidi altında olması gösterilebilir. Güvenliği sağlamak için Stroganovların Yermak ve Kozaklarını yurtlarına çağırması mümkündür. Ancak hem Kozakların onlara ağır maliyetinden hem de IV. İvan'dan aldıkları 1558 ve 1568 tarihli yarlıklarda yer alan 1578 yılına kadar vergi muafiyetlerinin dolmasından dolayı ekonomik olarak sıkıntıya girmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle hem Yermak'tan kurtulmak hem de yeni zenginliklere ulaşmak amacıyla böyle bir riski göze aldıklarını söylemek mümkündür.

3.8. Kozakların Sibir'deki Faaliyetleri ve Sibir'de Rus Hâkimiyetinin Tesisi

3.8.1. Voyvodalar Semen Dimitrieviç Bolhovski ve İvan Gluhov'un

Moskova'dan Sibir'e Gönderilişi

Yermak'ın Sibir'in işgalini Moskova'ya müjdelemek için oluşturduğu bir heyetle birlikte Moskova'ya gönderdiği mektupta çardan Sibir'i yönetmesi için bir voyvoda tayin etmesini istemiştir⁴¹⁴. Bunun üzerine IV. İvan, gelen Kozakları Sibir'e geri gönderdikten bir süre sonra Bolhovski ve Gluhov'u 500 asker eşliğinde 1583 yılının baharında Sibir'e göndermiştir⁴¹⁵. Voyvodaları Sibir'e gönderen çar, Semen, Maksim ve Nikita Stroganovlar'a Moskova'dan gelen askerleri için erzak ve 15 kayık hazırlamaları hakkında 7 Ocak 1584 tarihinde bir mektup göndermiştir⁴¹⁶. İvan bu mektubunda Stroganovlar'a Bulhovski ve beraberindeki askerlerin misafir edilmesini, yolculuğun devamında yardımcı olunması için hizmetlerine 50 silahlı adam vermesini Ayrıca Stroganov yurtlarından itibaren Sibir'e kadar zor şartlarda at sırtında ulaşmalarının güçlüğüne temas ederek en az yirmi kişiyi taşıyabilecek kapasitede 15 adet kayık yapmalarını bildirmiştir. Sibir

⁴¹⁴ Witsen, 1705, 739.

⁴¹⁵ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 339.

⁴¹⁶ 1584 г. Января 7, Грамота царя Ивана Васильевича Семену, Максиму и Никите Строгановым о приготовлении к весне 15 стругов для людей и запасов, направляемых в Сибирь. Bkz., Miller, 1937, 343; Andreyev, 2002, 43.

seferinde gecikme yaşanmaması için Voyvodalar henüz gelmeden derhal harekete geçmeleri ve kayıkları hazır hale getirmeleri istenmiştir⁴¹⁷.

Stroganovların yurtlarına ulaşan Bolhovski ve Gluhov buradaki hazırlıklarını tamamladıktan sonra Kama ve Çusovaya nehri boyunca yola koyulup Sibir şehrine varmıştır. Yermak ve Kozaklar, Moskova'dan gelen voyvodaları ve beraberlerindeki askerleri görkemli bir şekilde karşılamıştır. Karşılamanın ardından karşılıklı olarak hediyeler takdim edilmiştir. Önce voyvodalar ellerinde hazır bulunan listeye göre çarın gönderdiği hediyeleri Yermak ve Kozaklara sunmuştur. Daha sonra Kozaklar kıymetli samur ve tilki kürklerinden oluşan hediyelerini voyvodalara takdim etmiştir⁴¹⁸.

Sibir'e gelen voyvodaları ve Kozakları o kış hiç hesaba katmadıkları bir musibet bekliyordu. Voyvoda ve askerlerinin Stroganovlardan takviye aldıkları erzaklar kış çıkmadan tükenmişti. Sibir şehrindeki Kozaklar ise kış için sadece kendilerine yetecek kadar erzak hazırlamış, voyvodalarla gelen 500 askerî hesap etmemişlerdi⁴¹⁹. Bu yüzden yiyecek erzakları bitince Sibir'de büyük bir kıtlık çıkmıştır. Kıtlık bütün kış boyunca devam etmiştir. Hatta şehirde yaşayanlar erzakları bitince açlıktan ölen insanların cesetlerine yemeye başlamışlardır. Çoğu iskorbüt hastalığına yakalanmıştır. Bu hastalık çok sayıda kişinin ölmesine neden olmuştur. Ölenler arasında Bolhovski de bulunuyordu. Bolhovski yapılan törenle birlikte Sibir'de defnedilmiştir. Voyvodalardan hayatta kalmış olan İvan Gluhov ise Yermak ve Sibir halkı tarafından tam olarak kabul görmese de Sibir'i yönetmeye devam etmiştir⁴²⁰. Kış mevsiminin etkisinin azalmasıyla birlikte ava çıkan Kozaklar geyik başta olmak üzere birçok hayvan avlayarak bir nebze olsa kıtlığı azaltmaya çalışmıştır. Baharın gelişi ve tâbiatın canlanmasıyla bolluk ve bereket arttığı gibi civarda yaşayan Tatarlar başta olmak üzere diğer yerli unsurlar Sibir şehrine yiyecekler ve hediyeler getirmiştir⁴²¹. Ne var ki birçok kişi Sibir şartlarını tanımadıklarından ve tedbirsiz hareket ettiklerinden dolayı hayatını kaybetmiştir.

⁴¹⁷ 7 Ocak 1584 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 343-344.

⁴¹⁸ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 31.

⁴¹⁹ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 31.

⁴²⁰ Miller, 1750, 173-174.

⁴²¹ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 31-33.

3.8.2. Muhammet Kul'un Kozaklar Tarafından Esir Alınması ve Moskova'ya Gönderilmesi

Muhammet Kul'un Yabalak Gölü'nde Kozaklar'a yaptığı baskının ardından peşine düşen Yermak, onu yakalayamadan Sibir şehrine geri dönmüştür. Ancak Yermak'ın güvendiği Senbahta isimli hain bir Tatar gizli bir şekilde Sibir şehrine gelerek Muhammet Kul'un yüz verst uzaklıktaki Vagay Nehri kenarında karargâh kurduğu haberini Yermak'a getirmiştir. Yermak kendisini fazlasıyla memnun eden bu haberi alır almaz derhal adamlarından 60 kişilik iyi donanımlı seçkin bir birlik oluşturarak Vagay Nehri civarına göndermiştir. Vagay'a gelen Kozaklar, pusuya yatarak geceyi beklemiştir. Saat gece yarısını geçtiği zaman Muhammet Kul ve adamları uykuya daldıkları anda baskın yapan Kozaklar nöbetçileri ve birçok askerî öldürdükten sonra Muhammet Kul'un kaldığı otağı sarmış ve bütün değerli eşyalarıyla birlikte onu sağ şekilde ele geçirmiştir. Küçüm Han ise bu sırada Muhammet Kul'dan haber beklemekteydi. Ulaklar çok geçmeden onun Kozaklar tarafından esir alındığı bilgisini Küçüm Han'a getirmiştir⁴²².

Muhammet Kul, Kozakların Sibir Hanlığı tarafından esir aldıkları ilk önemli şahsiyetti. Yaklaşık on yıl boyunca Ruslara ve Kozaklara karşı kılıcını kınına sokmadan savaşan Muhammet Kul'un esir alınması Kozaklara ve Stroganovlar'a müthiş bir moral gücü kazandırmıştır. Muhammet Kul, 28 Şubat'ta Kozaklar tarafından zafer nidaları eşliğinde Sibir şehrine getirilmiştir. Yermak tarafından devlet adamına yakışır şekilde, onurlu bir biçimde karşılanan Muhammet Kul, Sibir şehrinde kendisine özel tahsis edilen bir evde tutsak edilmiştir. Evin etrafı Kozaklar tarafından sağlam bir güvenlik çemberiyle sarılmıştır⁴²³. Moskova'dan Sibir'e gönderilen voyvodaların çar tarafından kendilerine verilen talimatlar arasında esir alınan Muhammet Kul'un Moskova'ya, çarın huzuruna getirilmesi de bulunuyordu⁴²⁴. 21 Kasım'a kadar Sibir şehrinde tutsak hâlde yaşayan Muhammet Kul, Yermak tarafından toplanan vergilerle birlikte Moskova'ya, çarın huzuruna gönderilmiştir. Bu sırada Moskova'da taht değişikliği olmuştu. IV. İvan'ın yerine yönetimi devralan Çar Fedor İvanoviç⁴²⁵ (1584-1598) tarafından Muhammet Kul

⁴²² “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 1907, s. 338; “Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku”, 1907, 138-139; Miller, 1750, 150.

⁴²³ Miller, 1750, 150.

⁴²⁴ Miller, 1750, 172.

⁴²⁵ Muhamed Kul'un Moskova'ya geldiği zaman Moskova tahtında Fedor İvanoviç bulunuyordu.

tören yapılarak soylular gibi karşılanmıştır⁴²⁶. Miller, Muhammet Kul'un yaklaşık 9 ay kadar Sibir'de bekletilmesinin Küçüm'le mücadele hâlindeyken ona karşı bir koz olarak kullanmak isteyebileceğinden kaynaklandığını söyler. Ancak Küçüm, çar ile bir anlaşmaya yanaşmamış ve mücadelesine devam etmiştir⁴²⁷.

Sultan Muhammet Kul'un esir alınıp Moskova'ya gönderilmesinin ardından Küçüm Han, derin bir üzüntüye kapılmıştır. Bu sıralarda, yıllar önce babasını öldürüp Sibir tahtına çıktığı Bekbulat oğlu Seydak'ın Buhara'dan Sibir'e doğru atalarının intikamını almak ve Sibir tahtını ele geçirmek üzere yola çıktığı haberleri onu daha da sarsmıştır⁴²⁸. Küçüm henüz bu kötü haberlerin etkisini üzerinden atamamışken müşaviri Karaçi'nin onun tâbiliğinden ayrıldığı haberini de almıştır. Küçüm'den ayrılan Karaçi adamlarını da alarak İrtiş Nehri'nin yukarılarına Yulmisk Gölü civarına göç etmiştir⁴²⁹. Karaçi gibi ordusu, itibarı, saygınlığı bakımından hanlıkta söz sahibi bulunan güçlü bir parçasını kaybetmek Küçüm Han'ı derin kedere boğduğu gibi, düşmanları nezdinde de itibarının sarsılmasına neden olmuştur. Artık hanlığını, tahtını yeniden ele geçirmek için yürüttüğü istikbal ve vatan mücadelesinde, bozkırda yapa yalnız kalmıştır⁴³⁰.

3.8.3. Kozaklar ve Karaçi Arasındaki Mücadeleler

Küçüm Han'ın yanından ayrılan Karaçi, Yermak ve Kozaklarla mücadelesini terk etmemiş; taarruzlarda bulunmak için uygun zaman ve fırsatları kollamıştır. Küçüm Han'dan ayrıldığı haberlerinin yankılandığı bir sırada Yermak ve Kozaklara karşı bir tuzak kurmuştur. Yermak nezdine elçi göndererek Kazak Ordaları'ndan baskı gördüğünü ileri sürmüştür. Kendisini koruması için yardım istemiştir. Bunun üzerine Yermak, Karaçi gibi güçlü bir mirzayı kendi tarafına çekebileceği düşüncesiyle Ataman İvan Koltso ve beraberinde kırk Kozak'ı,

⁴²⁶ Miller'in naklettiğine göre Muhammet Kul Rus ordusunda önemli bir rütbe ile taltif edilmiş ve 1590 yılında İsveç seferine katılmıştır. 1598 yılında ise Çar Boris Godunov ile birlikte Kırım Tatarlarına karşı yapılan sefere katılmıştı. Bkz. Miller, 1750, 173-174; Velyaminov-Zernov, *İzledovanie o Kasimovskih Tsaryah i Tsareviçah*, C. II, Sanktpeterburg, 1864. s. 103, 106.

⁴²⁷ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 338; Miller, 1750, 150; Nebolsin, 1849, 92.

⁴²⁸ Miller'in rivayetlerden yola çıkarak naklettiğine göre Seydak gençlik çağında az sayıda askerle birlikte Buhara'dan İrtiş Nehri civarlarına gelmişti. İsker'in aşağısında bulunan ve bir Tatar köyü olan Sauskan'a yerleşmişti. Kısa sürede çok sayıda Tatar, tahtın gerçek sahibinin Seydak olduğunu düşünerek ona tâbi olmuştu. Küçüm Han'ın ise ilk başlarda bu durumu bildiği ve önemsemediği ancak daha sonra onun gittikçe güçlendiğini göremek endişelendiği biliniyor. Bkz., Miller, 1750, 56.

⁴²⁹ "Yesipovskaya Letopis Po Siçevskomu Spisku", 1907, 140-141.

⁴³⁰ Miller, 1750, 151-152.

Karaçi'ye yardım için göndermiştir. Ancak bunun bir tuzak olduğu akıllara gelmemiştir. Karaçi'nin yanına gelir gelmez Ataman İvan Koltso'da dahil olmak üzere Kozakların hepsi Karaçi'nin adamları tarafından kılıçtan geçirilmiştir. Yine bu sırada ele geçirilen Ataman Yakov Mihaylov da Tatarlar tarafından öldürülmüştür. Karaçi'nin Kozaklar'a büyük bir darbe vurması Kozaklar'a karşı yeni bir isyan hareketinin başlamasına neden olmuştur⁴³¹.

Karaçi, Kozaklara karşı kurduğu bu tuzağın ardından başlattığı bu isyan hareketi sayesinde birçok kişiyi yanına toplamayı başarmıştır. Topladığı iyi teçhizatlı orduyla birlikte Sibir şehrini muhasara etmiştir. Şehrin yakınlarında otağlar kurmuş, getirdiği katarlarla şehrin etrafına erzak ve mühimmat yığımıştır. Amacı Kozakların Sibir şehrinde açlığa mahkûm etmektir. Kendisi Sibir'den 3 verst uzaklıkta bulunan Sauskan mevkiinde bulunuyordu. Sibir uzunca bir süre muhasara altında tutulmuştur. Bahar geldiğinde Ataman Matfey Meşeryak ve yanındaki bir grup Kozak şehirden gizlice çıkmıştır. Sinsice Karaçi'nin karargâhına yaklaşmışlardır. Gece herkesin uykuda olduğu bir anda yaptıkları ani baskınla Karaçi'nin iki oğlunu ve çok sayıda Tatar'ı öldürmüşlerdir. Karaçi ise beraberinde az sayıda adamıyla kaçmayı başarmıştır. Şehrin etrafında bekleyen Tatarlar ise baskın haberini alınca kuşatmayı kaldırarak geri dönmüştür. Ancak yolda onları bekleyen Kozaklar tarafından çoğu öldürülmüştür. Rus kroniklerinin aktardığı bu bilgilere göre Karaçi aldığı bu mağlubiyetin ardından Kozaklar'a karşı zafer kazanamayacağını anlamış ve yurduna geri dönmek zorunda kalmıştır⁴³².

3.8.4. Ataman Yermak'ın Küçüm Han Tarafından Öldürmesi

Çuvaş geçidinde Yermak'a karşı büyük bir hezimete uğrayan Küçüm Han başkent Sibir şehrini düşmanlarına bırakarak terk etmişti. Sultan Muhammet Kul'u Kozaklara esir düşmüş, bu da yetmezmiş gibi müşaviri Karaçi'de ondan ayrılıp gitmişti. Kendine sadık az sayıda askerîyle bozkıra çekilen, orada konup-göçen Küçüm Han yaşanan tüm bu olumsuz durumlara rağmen mücadelesinden yılmamış, bağımsızlık davasından bir adım dahi geri atmamıştır. Küçüm Han'ın 1 Ağustos 1584 tarihinde Miller'in de ifade ettiği gibi Kozakları tuzağa düşürmek için bir

⁴³¹ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 33-34.

⁴³² “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 35-36; “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 1907, 340; Miller, 1750, 176-177.

Tatarı, Yermak'ın yanına göndermiştir⁴³³. Gelen bu ulak Yermak'a Buhara'dan Sibir'e gelecek olan tüccarların bulunduğu kervana Küçüm Han'ın saldırdığı ve onların yüklü kervanlarla Sibir'e gelmesini engellediği haberini getirmiştir. Yermak, bu haberi alır almaz adamlarının hemen hazırlanmasını emretmiştir. Yanına aldığı seçkin bir kuvvetle⁴³⁴ teknelere atlayan Yermak ve askerleri İrtiş Nehri boyunca yelken açarak Vagay Nehri'ne kadar çıkmıştır. Ancak buralarda Buharalı tüccarlara ve Küçüm Han'a ait hiçbir ize rastlamamıştır. Orada Atbaş mevkiine⁴³⁵ kadar giden Kozaklar yine onlara ait bir emareye rastlamayınca geri dönmek zorunda kalmışlardır. Geri dönüş yolunda yorulan Kozaklar, güvenli gördükleri bir kanalda karargâh kurmaya karar vermiştir⁴³⁶. Karargâh kurulan bu mevki, nehrin kolları tarafından kanallarla bölünmüş bir ada hâlinde idi. Rus tarihinin önemli figürlerinden biri olan Yermak ve adamlarına mezar olan ve Rusça "*Perekop*" addedilen bu tahkimli noktanın o dönemde Yermak ve Kozakları tarafından mı yapıldığı yoksa doğal bir oluşum mu olduğu Rus araştırmacılar tarafından tartışma mevzu olmuştur⁴³⁷.

Yermak, Kozakları ile birlikte Buharalı tüccarları ararken Küçüm Han'ın adamları tarafından adım adım takip edildiğinin farkında olmamıştır. Küçüm Han, Yermak ve adamlarının kamp kurduğu bu noktaya 3 verst mesafede düşmanlarının göremeyecekleri sık ağaçlıklarla kaplı bir ormanda karargâh kurmuştur. Ulaklar tarafından Yermak'ın bir adada karargâh kurduğu haberi tez ulaşmıştır. Bunun üzerine Küçüm Han bir Tatarı göndererek nehrin adaya çıkan en sığ yerini araştırmasını, kendisini düşmanlara fark ettirmeden öğrenip derhal dönmesini söylemiştir. Nehri kontrol edip gelen Tatar, Yermak ve adamlarının burada derin bir uykuya dalmış olduklarını söylemiştir. Ancak Küçüm Han, Tatar habercinin bu söylediklerine hemen inanmamıştır. Ondan sağlam bir delil getirmesi için tekrar

⁴³³ Miller, 1750, 177-178.

⁴³⁴ Yermak'ın birliğinin kaç kişi olduğu kesin değildir. Kaynaklar onların sayısını 50 ile 300 kişiye kadar olduklarını verir. Bkz., Miller, 1750, 181.

⁴³⁵ Miller, buranın çok eski dönemlerden beri bir Tatar yerleşimi olduğunu belirtir. Yine araştırma yaptığı dönemlerde burada yakın zamanlarda "*Atbaşsk*" adında bir kale kurulduğunu söyler. Bkz. Miller, 1750, 188.

⁴³⁶ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 37; "Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku", 1907, 147-148.

⁴³⁷ Nebolsin, 'Kadim Rus Kanalı' olarak adlandırdığı bu adanın doğal olarak oluşmadığı, Yermak tarafından bu sıralarda kamp kurulmak için yaptırıldığı görüşündedir. Bkz., Nebolsin, 1849, 97; Kanalı yerinde görme fırsatı bulan Miller, buranın doğal bir alan olmasının zor olduğunu, insan elinin değdiğinin belli olduğunu söyler. Yermak ve adamlarının öldürüldüğü bu mevkiin özellikleri hakkında detaylı bilgi için bkz., Miller, 1750, 179-180.

göndermiştir. Bu sefer Tatar haberci beraberinde Yermak ve Kozakları uykudayken onlardan elde ettiği üç tüfek ve barut keseleriyle birlikte Küçüm Han'ın yanına gelmiştir. Onların uyuduğuna tam olarak ikna olan Küçüm, yoğun şekilde sağanak yağmurun yağdığı o gece askerleriyle birlikte gizlice kanalın olduğu yere yaklaşmış ve ani bir baskınla Kozaklar'a saldırmıştır. Hepsini kılıçtan geçirmiştir. Yermak ise adamlarının öldürüldüğünü görünce kendi canını kurtarmak için teknesine doğru harekete geçmiştir. Ancak nehrin sığ yerini Tatarlar tuttuğu için derin yerden gitmek zorunda kalmıştır. Üzerindeki zırhlar onun nehirde ilerlemesine engel olmuş, tekneye ulaşamamıştır. 6 Ağustos 1584 yılında nehirde boğularak can vermiştir⁴³⁸.

Küçüm Han'ın bu baskınında bir Kozak kaçarak canını kurtarmayı başarmıştır. Sibir şehrine gelerek atamanlara Yermak'ın boğularak öldüğünü diğerlerinin ise Tatarlar tarafından öldürüldüğünü anlatmıştır. Sibir şehrinde bulunan Kozaklar ise artık şehrin güvenli olmadığını, burada yaşamayacaklarını, kalırlarsa da açlıktan tekrar kırılacaklarını ve atamanları Yermak'ın ve seçkin adamlarının ölümünün ardından tehlike ve taarruzlara açık olduklarını düşünerek Sibir'i terk etmeye ve Rusya'ya dönmeye karar vermiştir. Bir zamanlar zafer nidalarıyla girdikleri Sibir şehrinde bu sefer gizlice ayrılmak zorunda kalmışlardır. Moskova'dan gönderilen Voyvoda İvan Gluhov'un başında olduğu 150 kişilik birlik Küçüm Han'ın saldırı tehlikesine karşın 15 Ağustos 1584 tarihinde bilinmedik bir yol takip ederek İrtiş Nehri üzerinden Ural ötesine, oradan da Rus topraklarına geri dönmek zorunda kalmıştır⁴³⁹. Böylece başkent Sibir şehri tümüyle tahliye edilmiş oldu.

3.8.5. Yermak'ın Cesedinin ve Zırhlarının Akıbeti

Rus tarihinde adı Sibir'le anılan Yermak ve onun ölümü, bu ölümdaki sebeplerden biri olan üzerindeki ağır zırhları, çar tarafından hediye edilmiş olan ve Yermak'ta bir hatıra olarak halk arasında türlü hikayelere konu olan zırhları hakkında birçok şey yazılıp çizilmiştir. Yermak'ın cesedinin akıbeti hakkındaki detaylı bilgilere Remezov Kroniği'nden ulaşmaktayız. Kroniğe göre Yermak'ın cesedi 13 Ağustos günü İrtiş sularında yalpalaya yalpalaya yüzdüğü sırada Yapançı

⁴³⁸ “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 1907, 343-344.

⁴³⁹ “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 1907, 344; Miller, 1750, 197.

yurtlarına yakın bir yerde kıyıya sürüklenmiştir. Bu sırada saygın Tatarlardan Begiş'in torunu Yanış, nehirde balık avlarken suda yüzen bir ayak gördü ve bunun insan olduğunu anlamıştır. Hemen balık tuttuğu ağını atmıştır. Cesedi kendine doğru çekmeye başlamıştır. Kaynakların halk anlatımlarından yola çıkarak aktardıkları bilgilere göre ceset halen canlı imiş gibi kan akmaya devam ediyordu. Yanış cesedin üzerinde gördüğü zırhlardan bunun sıradan bir kişi olmadığını anlamıştır. Derhal yurtlarına doğru giderek bulduğu cesedi anlatmıştır. Herkesi cesedi görmeye çağırmıştır. Gelen kişiler üzerindeki zırhlardan dolayı bu kişinin Yermak olduğunu hemen anlamıştır. Çünkü Yermak'a çar tarafından gönderilen zırhların namı bütün Sibir'de biliniyordu. Gelenler arasında bulunan Tatar mirzalarından Kaydaul, Yermak'ın üzerinden zırhları çıkarmıştır. Onun cesedinin bir sandık üzerine konulmasını istemiştir. Sonra bütün civar kasabalara haberciler salınarak Yermak'ın cesedini teşhis etmeleri ve Sibir Hanlığı'na bir kâbus gibi çöken bu zalimin acı akıbetini seyretmelerini istemiştir⁴⁴⁰.

Kaydaul'un haberi üzerine toplanan mirzalara cesede ok atmaları emredilmiştir. Gelenler sanduka üzerinde teşhir edilen cesede ok atmıştır. Öyle ki yaklaşık altı hafta boyunca bu durum devam etmiştir. Kroniğe göre ok atıldıkça cesetten kanlar akmaya devam etmiştir. Bu sırada Rusların çekilmesinin ardından Sibir tahtını ele geçirmiş bulunan Sultan Seydak'ın cesedi gelip görmesi için ceset bekletilmiştir. Ancak kroniğin anlatisına göre Yermak'ın cesedine yapılan bu muameleden sonra cesetten kan akmaya devam etmesi, ölümsüz bir kişi olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir. Tatarlardan bazıları bu durum karşısında akıllarını kaybetmiştir. Âdeta üzerlerine bir musibet bulutu çökmüştür. Bunun üzerine korkuya kapılan Tatarlar onu Begişev Mezarlığı'na gömmüşlerdir⁴⁴¹.

Yermak gömüldükten sonra onun eşyaları hemen paylaştırılmıştır. Yermak'ın iki zırhından birini Ostyak beyi Alaça, diğerini ise Kaydaul Mirza almıştır. Yermak'ın kaftanını Seydak, kılıcını ise Karaçi almıştır. Ancak Yermak'ın zırhlarının hikayesi burada bitmemiştir. Kronikte verilen bilgilere göre on yılların ardından 1650 yılında Kalmuk elçileri Tobolsk şehrine gelerek zırhların peşine düşmüştür. Hatta çar bir emir göndererek zırhların Kalmuk hanına verilmesini istemiştir. Ancak Alaça'nın geride bıraktığı mirasçıları zırhı vermemiştir. Sadece

⁴⁴⁰ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 345; Miller, 1750, 192.

⁴⁴¹ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 345-346; Miller, 1750, 192-193.

Kaydaul'un aldığı zırh onun mirasçıları üzerinde baskı kurularak alınabilmiştir. Bu zırh Tobolsk'ta görevli olan Remezov'un babası Ulyan Remezov tarafından Kalmuk hanına götürülmüştür. Uzun yıllardır zırhların peşinde olan Kalmuk hanı zırhı görünce çok mutlu olmuştur. Ulyan Remezov'dan Yermak'ın bütün hikâyesini detaylarıyla birlikte anlatmasını istemiştir⁴⁴².

3.8.6. Sibir'de İktidar Mücadelesi ve Moskova'dan Voyvoda İvan Mansurov'un Sibir'e Gönderilmesi

Yermak'ın Küçüm Han tarafından öldürülmesinin ardından Gluhov'un da aralarında olduğu 150 kişilik birlik kendilerini güvende hissetmedikleri için Sibir şehrini terk etmişti. Kozakların Sibir şehrinden ayrıldığı haberini duyan Küçüm Han oğlu Sultan Ali'yi derhal tahta çıkması için askerî bir kuvvetle başkente göndermiştir. Sultan Ali, Sibir'de yönetimi ele almıştır. Ancak onun saltanatı Sibir'de kısa sürmüştür. Buhara'dan gelen ya da başka bir rivayete göre Tatar kabileleri arasında kendini gizleyen Sultan Seydak bu çalkantılı dönemi fırsat bilerek harekete geçmiştir. Büyük bir birlikle Sibir'e yönelmiştir. Küçüm'ün oğlu Sultan Ali, Seydak'ı engelleyecek bir güce sahip değildi. Sibir'e giren Seydak, Ali'yi şehirden kovdu ve tahta çıkmıştır⁴⁴³.

Sibir'de baş döndürücü bir hızla yaşanan tüm olaylardan Moskova henüz habersizdi. Bir süre önce Moskova'dan Sibir'i yönetmesi için gönderilen Voyvoda Bolhovski'nin Sibir'de yaşanan kıtlıkta hayatını kaybetmesinin ardından Çar Fedor İvanoviç bu sefer 1585 tarihinde, Yermak'ın öldürülmesinin ikinci yılında Sibir'de yaşanan bu gelişmelerden habersiz bir halde Sibir'i yönetmesi için bu defa Voyvoda İvan Mansurov'u iyi teçhizatlandırılmış yüz adamlı birlikte Sibir'e göndermiştir. Ancak Mansurov Sibir'de yaşananları yolda öğrenmiştir. Tura Nehri'ne yakın mevkie geldiğinde burada Ataman Matfey Meşeryak ve diğer Kozaklarla karşılaşmıştır. Kozaklar, Moskova'dan gelen askerleri görünce cesarete gelerek geri dönüp tekrardan Sibir için savaşmak istemiştir. Hep beraber harekete geçen birlik İrtiş Nehri üzerinden Tobol'a kadar gelmiştir. Ancak İrtiş Nehri kıyısında onların geleceklerinden haberdar olan kalabalık bir ordu görmüşlerdir. Paniğe

⁴⁴² "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 346-348; Aleksey Nikolayeviç Olenin'in Spasski'ye yazdığı Yermak'ın üzerindeki zırhla ilgili değerlendirmeler için bkz., Spasski, *Letopis Sibirskaya*, 1821, (Ek, s. 1-8).

⁴⁴³ "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", 1907, 39; Miller, 1750, 197.

kapılan İvan Mansurov ve beraberindekiler bu ordunun karşısına çıkmaya cesaret edemediğinden onlara hiç görünmeden İrtiş Nehri'nden Ob Nehri'ne doğru inmiştir. Bu sırada kış şartları ağırlaşmaya başlamıştı. Bu yüzden Ob Nehri üzerinde tahkimli bir noktada ahşaptan küçük bir şehir inşa etmişlerdir. Bu şehir Rusların Sibir'de inşa ettikleri ilk şehirdi. Mansurov ve adamları bu şehirde kışladılar. Miller yıllar sonra bölgede araştırmaları yaptığı dönemde bu şehrin “Eski Şehir” (Старое Городище) olarak adlandırıldığını söyler. Burayı Ostyaklar ise Rus şehri manasına gelen “Ruş-Paş” (Рушъ Пашъ) olarak adlandırmıştır⁴⁴⁴.

İrtiş ve Ob nehri kıyılarında yaşayan Ostyaklar, belli bir zaman sonra, kurulan bu yeni şehri kendi varlıkları için tehlike görerek her taraftan sarmaya ve taciz saldırılarına başlamıştır. Ostyaklar gündüz saldırıp gece kendi yurtlarına çekiliyordu. Ancak, ne yapsalar da şehrin surlarını aşamamışlardır. Daha sonra kendi inançları gereği çok büyük saygı duydukları ve medet umdukları putlarını⁴⁴⁵ şehrin önüne getirerek onun sayesinde Hıristiyanları alt edeceklerini düşünmüşlerdir. Burada dua edip kurban kesmişlerdir. Getirdikleri putu ağacın altına yerleştirip önünde ibadet ettikleri bir sırada Mansurov ateş emri vermiştir. Şehirden yapılan top atışları ağaçla birlikte putu da paramparça etmiştir. Rus kronikleri bu olayı anlatırken bölge yerel unsurlarının ilkel topluluklar olarak tasvir eder ve top atışlarının ses, gürültü ve etkisinin Ostyaklar üzerinde büyük bir şaşkınlığa yol açtığını belirtir. Kronik anlatımlarına göre toptan, tüfekten bihaber Ostyaklar topu, ses çıkaran çok etkili bir ok olarak düşünmüşler, çok önem verdikleri idollerinin onlara yardım etmediğini hatta kendisini bile koruyamadığını görünce şehrin etrafından ayrılıp yurtlarına geri dönmüşlerdi. Daha sonra yakın yerlerde yaşayan Ostyaklar bilmedikleri, tahayyül edemedikleri bu güç karşısında boyun eğerek ellerinde hediyelerle birlikte Mansurov'un huzuruna gelip ona itaat etmişlerdir⁴⁴⁶.

3.8.7. Voyvodaların Sibir'e Gelişi ve Sultan Seydak'la Mücadeleler

Çar Fedor Vasilyeviç, Voyvoda İvan Gluhov ve Kozakların Sibiry'a'dan kaçtığını ve Rusya'ya geri döndüklerini öğrendikten sonra onları tekrar Sibir'e geri

⁴⁴⁴ “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, 1907, 39-41; Miller, 1750, 198.

⁴⁴⁵ Nebolsin kaynakların bu idolü ‘Slavutey’ ya da ‘Slavuten’ olarak adlandırdığını belirtir. Bkz., Nebolsin, 1849, 103.

⁴⁴⁶ “Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku”, 1907, 153; Miller, 1750, 199-200.

göndermiştir. Ayrıca bu defa Voyvoda Vasili Sukin ve İvan Myasnov'u 1586 yılında Mansurov'un kışlağının tahkimi için, içlerinde nişancı birliği ve Kozakların da bulunduğu 300 adamla birlikte Sibir'e göndermiştir. Moskova'nın bu seferki amacı Sibir'de Rus hâkimiyetini kalıcı kılmaktı. Tura Nehri üzerinden gelen bu birlik, daha önce Tatar şehri olan Çimki'nin⁴⁴⁷ bulunduğu yerde Tümen olarak adlandırılan şehri kurmuştur. Tümen'de çok sayıda ev ve kilise inşa edilmiştir⁴⁴⁸.

Bölgede bu gelişmeler yaşanırken Sibir'de tahtta Sultan Seydak bulunuyordu. Kazak Ordası'ndan bir Sultan ile beraberinde bir Karaçi, Seydak'ın hüküm sürdüğü Sibir'e gelmiştir. Bundan sonraki yıllarda Kasım Hanlığı'na tayin edilen Oraz Muhammet ile Kasım'da onun hizmetinde yer alan dört karaçisinden biri olan Kadir Ali Beg⁴⁴⁹ idi. Küçüm hanedanlığının Sibir'den uzaklaşmasının ardından Taybuga neslinden olup Sibir'in eski hanlarına mensup olması dolayısıyla Sultan Seydak kısa sürede Sibir'de kabul görmüştür. Ancak Seydak'ın Sibir'de gündün güne güçlenmesi Tümen'deki Rus voyvodalarını rahatsız etmiştir. Derhal Moskova'ya Sibir'de yaşanan gelişmeleri rapor etmişlerdir. Bunun üzerine çar, Voyvoda Danil Çulkov'u 1587 yılında 500 kişilik yeni bir orduyla Tümen'e göndermiştir. Tümen'e gelen Çulkov, ulaşım ve güvenlik bakımından daha iyi bir noktada bulunan ve Sibir'den gelebilecek tehlikelere karşı korunaklı olan, üç nehre birden hükmedebileceği muhkem bir mevkiye Tobolsk şehrini kurmuştur⁴⁵⁰. Burada "*Svyatie Troitsı*" ve "*Vsemilostivago Spasa*" adına iki kilise inşa edilmiştir⁴⁵¹.

Moskova'dan gelen voyvodaların Tobolsk şehrinin inşasını tamamladıktan sonra, 1588 yılına gelindiğinde Sultan Seydak, Kazak Ordası sultanlarından Oraz Muhammet ve Kadir Ali Begberaberlerindeki 500 kişilik bir kuvvetle Sibir şehrinden çıkmıştır. Görünen amaçları İrtiş Nehri kıyısında avlanmaktı. Tobolsk şehrine yakın Aşağı Luga adlandırılan bir mevkiye gelmişlerdir.

⁴⁴⁷ Eskiden Tatar şehrinin kalıntılarının yer aldığı Tümen şehrinin tarihi ve coğrafi özellikleri için bkz., Miller, 1750, 212.

⁴⁴⁸ Miller, 1750, 212; Nebolsin, 1849, 103-104.

⁴⁴⁹ Kroniklerde ve diğer kaynaklarda 'Karaçi' olarak geçen kişi Küçüm Han'ın Karaçisi ile karıştırılmıştır. Sultan Seydak'ın Sibir'i ele geçirdiği dönemde Sibir'e gelip Seydak'ın yanında yer alan kişi *Câmiü't-Tevârih*'in müellifi Kadir Ali Bek'dir. Bkz. Fatih Ünal, "Türk Tarihinin Kaynaklarından Câmiü't-Tevârih ve Müellifi Kadir Ali Beg Hakkında", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.37, Erzurum, 2008, 231-239.

⁴⁵⁰ Miller, 1750, 216-217; Nebolsin, 1849, 104-105.

⁴⁵¹ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 349.

Voyvoda Danil Çulkov ve adamları kaleden bu manzarayı izlemeye başlamıştır. Bu sırada Çulkov'un aklına sinsice bir plan gelmiştir. Kaleden birisini elçi olarak avlanmakta olan Seydak'ın yanına göndermiştir. Gelen haberci Seydak'a Çulkov'un Sibir'de barış tesis etmek istediğini ve komşularıyla iyi ilişkiler kurmak arzusunda olduğunu söylemiştir. Barış görüşmeleri için kendisini şehre, onuruna verilecek bir ziyafete davet etmiştir. Ulağın yanlarından ayrılmasına müteakip Sultan Seydak beraberindekilerle bu durumu müzakere etmiştir. Neticede Çulkov'un kötü niyetlerinden habersiz davete gitmeye karar vermiştir. Onları kalenin girişinde Çulkov karşılamıştır. Silahlarının içeri alınmaması yönünde talimat vermiştir. Çulkov saygın konuklarının beraberindeki ancak yüz kişiyi şehre kabul etmiştir. Diğerleri kalenin etrafında beklemeye başlamıştır. Ziyafet sofrasına geçildiğinde Çulkov müzakere etmekten ziyade elindeki kadehten içmeye başlamıştır. Bu sırada Seydak bir tuzağın olduğunu hissederek derin düşüncelere dalmıştır. Çulkov, Seydak'ın düşüncelere daldığını görünce misafirlerine neden içmediklerini sormuştur. Seydak içmeye başlamış fakat yutkunamamıştır. Diğerlerinin de aynı şekilde içki yudumları boğazlarına dizilmiştir. Tam bu sırada Çulkov sudan bahaneler bularak askerlerine verdiği emirle saygın konukların derhal derdest edilip bağlanmasını istemiştir. Beraberlerindeki yüz asker ise oracıkta öldürülmüştür. Dışarıda olanlardan habersiz bekleyen askerler ise içeride olanlardan haberdar olunca artık her şeyin geç olduğu düşüncesiyle kendi canlarını kurtarmak için hızla kale çevresinden uzaklaşmıştır. Kaçan bu askerler Sibir şehrine bile dönmeden dağılmıştır. Sibir'de yaşayan halk da şehri terk etmek zorunda kalmıştır⁴⁵². Miller'e göre bu olayın yaşanmasının ardından hanlığın başkenti olan Sibir'de ne Tatarlar ne de Ruslar yaşamıştır. Tarihi başkent ebediyen terkedilmiştir. Artık bölgede Sibir'in yerini Tobolsk şehri almıştır⁴⁵³.

Voyvoda Danilo Çulkov hile ele geçirdiği bu kıymetli esirleri Tobolsk'ta uzun süre tutmamıştır. 1588 yılının Eylül ayında Moskova'ya, Çar Fedor Vasilyeviç'e göndermiştir. Çar, onları Moskova'da soylarına yakışır bir şekilde Moskova'da karşılamıştır. Daha önce Muhammet Kul'a verdiği gibi onlara da önemli görevler vererek taltif etmiştir⁴⁵⁴. Onların Moskova'daki yaşantıları hakkında kaynaklarda kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Oraz Muhammet, Muhammet

⁴⁵² "Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku", 1907, 155-156; Miller, 1750, 219.

⁴⁵³ Miller, 1750, 220.

⁴⁵⁴ Miller, 1750, 220.

Kul gibi 1590 yılında çarın ordusunda İsveç'e karşı düzenlenen sefere katılmıştır. Daha sonraki yıllarda Moskova ve Kazak Hanlığı arasında krize sebep olmuştur. 1594 yılında Tevekkel Han Oraz Muhammet'in serbest kalmasını Çar Fedor İvanoviç'ten istesede çar bu teklifi kabul etmemiştir⁴⁵⁵. Remezov da kroniğini kaleme alırken bu esirlerin soyunun halen Moskova'da devam ettiğini söyler. Ancak Remezov'un tam olarak kimi kastettiği belli değildir⁴⁵⁶.

3.8.8. Sibir'de Rus Tahakkümü, Küçüm Han'ın Mücadelesi ve Ölümü

1590 yılına gelindiğinde Moskova tarafından Sibir'e Voyvoda Çulkov'un yerine Knez Volodimer Vasilyeviç Masalskoy-Koltsov gönderilmiştir. Koltsov'un Tobolsk'a gelişinin ardından Tobolsk şehri Tümen'in idaresinden ayrılmıştır. Tüm Sibir'de Rusya'nın idarî, askerî merkezi haline getirilmiştir. Ruslar Sibir'de hızlı bir şekilde iskân hareketlerini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Sibir'de tüm bunlar yaşanırken bozkırda konup göçen Küçüm Han mücadelesinden vazgeçmemiştir. Tobolsk'a saldırma gücünü kendinde bulduktan sonra Küçüm Han, Rusları Sibir'den kovmak için ordusunu toparlayarak 1591 yılında Tobolsk önlerine gelmiştir. Burada ilk olarak Ruslara itaat eden Tatarlara saldırmıştır. Ancak Tobolsk üzerine yürüyemeden geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu sırada olup biteni şehirde takip eden Koltsov, yanına aldığı Tatarlarla birlikte Küçüm'ü takibe çıkmıştır. Birlikler onu İşim Nehri yakınlarında bulunan Çili Kul Gölü'nde yakalamıştır. Göğüs göğüse yapılan savaşta Küçüm'ün ordusu perişan edilmiş ve birçok askerî öldürülmüştür. Ruslar, Küçüm'ün iki karısını ve oğlu Ebulhayr'ı esir almayı başarmıştır. Küçüm ise yara almadan az sayıda askerî ve yakınlarıyla birlikte savaş alanından uzaklaşmayı başarmıştır. Rusların saldırılarına karşı uzak bir bölgeye Kalmık sınırlarına çekilmiştir⁴⁵⁷.

Ruslar, Küçüm Han'la mücadele ederken bir taraftan da İrtiş Nehri boylarında yaşayan halkları da tâbiyeti altına almaya başlamıştır. Tobol'dan Ob Nehri'ne kadar bölgedeki halklar vergiye bağlanmıştır. Buralarda kalıcı olmak isteyen Ruslar bir taraftan da Rusların yaşayacağı kale ve şehirlerin inşasına hız vermiştir. Moskova öncelikle Tara, Pelim, Surgut ve Berezov şehirlerini inşa etmek

⁴⁵⁵ Bkz. Aleksey Levşin, *Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, 2. Kısım, Sankteterburg, 1832, s. 50-51.

⁴⁵⁶ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 350.

⁴⁵⁷ "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", 1907, 350-351; Miller, 1750, 224.

için harekete geçmiştir. Ruslar, Sibir'deki hâkimiyetini gittikçe genişletmeye başlamıştır. Ancak Pelim Nehri boylarında, yönetim altına alabilmek bir hayli uzak olan bölgelerde yaşayan Vogullar ve Ostyaklar Ruslara tâbi olmamıştır. Vogul knezi Ebulkerim, Küçüm Han gibi Ruslara tâbi olmamış ve onlara karşı zorluk çıkararak biri olmuştur⁴⁵⁸.

Çar Fedor İvanoviç, Maksim ve Nikita Stroganovlar'a Perm'i korumak üzere 50 adam göndermesi hususunda 5 Temmuz 1592 tarihli bir belge göndermiştir⁴⁵⁹. Bu belgede Stroganovlar'dan iyi ok atan yüz maharetli savaşıyı hazırlamasını istenmiştir. Hazırlanan bu savaşıçılardan 50 tanesini Perm'de bulunan Voyvoda Mikifor Trahaniotov'a göndermesini emretmiştir. Diğer hazırlanan 50 kişinin ise ihtiyaç duyulması hâlinde gönderilmek üzere hazır tutulmasını istemiştir⁴⁶⁰. Çar, voyvodalara da talimatlar göndererek itaat etmekte direnen ve bir tehdit hâline gelen Vogul Knezi Ebulkerim'e saldırmalarını ve onu cezalandırmalarını istemiştir. Ruslar hem kendilerine asi olanları cezalandırmış⁴⁶¹ hem de Sibir'deki kolonizasyon çalışmalarına hız kesmeden devam etmiştir. Daha önce inşasına başlanan şehirlerin inşası tamamlanmıştır⁴⁶².

Sibir'de Rus hâkimiyeti genişledikçe Küçüm'ün hareket alanı da sürekli olarak daralıyordu. Ancak o Ruslara karşı amansız mücadelesine devam etmiştir. Hanlığını, yakınlarını eşini dostunu kaybetse de o asla Sibir'den vazgeçmeyi kendisine yakıştıramamıştır. Fırsat buldukça Ruslara saldırmıştır. Bölge halkından vergi toplamaya devam etmiştir. Ruslar da karşı saldırıya geçseler de bir türlü Küçüm'ü ele geçirmeyi başaramamıştır. Ayrıca Ruslar Küçüm'ü kendi idarelerine almak için çeşitli vaatlerde bulunsalar da o kendisine sunulan tüm teklifleri kabul etmemiştir. Mücadelesine yılmadan devam etmiştir⁴⁶³.

⁴⁵⁸ Atlasi, 1993, 114-115; Miller, 1750, 276.

⁴⁵⁹ Грамота царя Федора Ивановича на Орел и Чусовую Максиму и Никите Строгановым о посылке ими 50 человек для защиты Перми от нападений сибирских татар от 5 июля 1592 года. Bkz., Miller, 1937, 345; Andreyev, 2002, 43-44.

⁴⁶⁰ 5 Temmuz 1592 tarihli Çarlık Gramotası bkz., Miller, 1937, 345.

⁴⁶¹ Ruslara karşı gösterdiği mücadele sonuçsuz kalan Ebulkerim, ailesiyle birlikte esir olmaktan kurtulamamıştır. Ruslar daha önce ele geçirdiği şöhretli esirlerde olduğu gibi onu ve ailesini Moskova'ya göndermiştir. Bkz. İlyas Topsakal, "Batı ve Orta Sibiry'a'nın İşgali", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 191, Mart-Nisan 2011, s. 48.

⁴⁶² Sibiry'a'da Rus şehirlerin kuruluşu için bkz., Nebolsin, 1849, 113; Atlasi, 1993, 115-117.

⁴⁶³ Atlasi, 1993, 115-121.

1597 yılına kadar bozkırda konup göçmeye devam ederken Tara Voyvodası, Küçüm'ün otağını, konup-göçtüğü yerleri, vergi aldığı halklardan öğrenmiştir. Derhal Çar Boris Fedoroviç'e haber göndererek Küçüm'e saldırmak için izin istemiştir. Çarın emriyle birlikte Tara Voyvodası Knez İvan Masalski Küçüm'ün üzerine harekete geçmiştir. Hanın çok sayıda adamını kırmışlar, üç oğlunu, altı karısını, iki kızını ve beraberindeki birçok kişiyi de esir almışlardır. Büyük ganimetler ele geçirmişlerdir. Ele geçirilen esirler Tara'ya getirildikten sonra oradan Moskova'ya gönderilmiştir. Küçüm ise yine Rusların eline düşmekten kurtulmuştu. Ancak bu defa gidecek bir yurt bulmakta zorlanmıştı. Az sayıda adamıyla birlikte İrtiş Nehri yukarısına Zaysan Nor Gölü civarına gelmiştir. Burada Kalmıklara ait birçok atı ele geçirerek adamlarıyla birlikte yeni yurtlar aramaya çıkmıştır. Ancak bu sefer de Küçüm'ün peşine Kalmıklar takılmıştır. Onu Kurgalçin Gölü yakınlarında yakalamışlardır. Atlarını geri alan Kalmıklar, Küçüm'ün çok sayıda adamını da öldürmüştür. Yine canını kurtaran Küçüm beraberinde kalan az sayıda adamıyla birlikte Nogay topraklarına yönelmiştir⁴⁶⁴.

Nogay yurtları Küçüm Han'ın bozkırda yürüttüğü amansız mücadelesinin sonu olmuştur. Nogaylar, daha önce Küçüm Han'ın babası Murtazaali'nin kendilerine kötülük ettiğini ve kendisinin de zarar vereceğini düşündüklerinden ele geçirdikleri Küçüm Han'ı öldürmüştür. Böylece Küçüm Han'ın yaklaşık olarak kırk yıl süren mücadelesi son bulmuştur. Küçüm'ün ölmesinin ardından ona tâbi olanlar Tobolsk şehrine gelerek Ruslara tâbi olduklarını ilan edip vergi ödemeyi kabul etmiştir. Bir kısmı vaftiz edilerek Hıristiyan edilmiştir. Küçüm Han'ın öldürülmesinin ardından Rusların Sibir'de yayılması daha da kolaylaşmıştır. Bu tarihten sonra kadim Türk topraklarında yeni şehirler ve kiliseler hızla yükselmeye devam etmiştir⁴⁶⁵.

XVII. asrın ilk çeyreğinin ardından Rusların Batı Sibirya'yı istilası tamamlanmıştır. Ruslar, Uralların doğusundan Yenisey vadisine, Kuzey Denizi'nden güneyde bulunan Altay dağlarına kadar olan devasa bir alanı hâkimiyeti altına almıştır. Ele geçirilen bu bölgelerde sınır kasabaları ve kaleler kurulmaya devam etmiştir. Bölgede kalıcı olarak Rus hâkimiyetinin tesisi için bölgeye sadece askerler gönderilmemiştir. Askerlerin dışında vergi memurları,

⁴⁶⁴ “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 1907, 352-353.

⁴⁶⁵ “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, 1907, 352-353.

zanaatkarlar, işçiler, avcılar, tucçarlar ve din adamları gibi toplumun farklı kesiminden insanlar yeni kurulan Rus yerleşimlerine gönderilenler arasında olmuřtur⁴⁶⁶.

⁴⁶⁶ Topsakal, “17. Yüzyılda Rus Yönetimi ve Kürk Yönetimi”, 2011, 53.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ERKEN MODERN DÖNEMDEN MODERN ÇAĞ'A RUSYA TARİHİNDE STROGANOV AİLESİ (ONYEDİNCİ ASIRDAN YİRMİNCİ ASIRA)

4.1. Rusya'da Kaos Yılları ve Stroganovlar

Sibir'in Ruslar tarafından işgalinin tamamlanmasının hemen akabinde Çar Fedor İvanoviç'in ölümüyle birlikte Rusya'da kaos yılları başlamıştır. Çar Fedor İvanoviç'in 1598'de ölümüyle başlayıp 1613 yılında Çar Mihail Fedoroviç Romanov'un tahta çıktığı zamana kadar süren bu sıkıntılarla dolu dönemi Ruslar "*Smutnoe Vremya*" (Смутное время) olarak adlandırmıştır. Bu yıllarda Rusya'da kaos, karışıklık, kıtlık ve anarşi kol gezmiştir⁴⁶⁷. Bu dönem Çar Fedor İvanoviç'in 1598 yılında ölümünün ardından Moskova'da tahta Boris Godunov'un çıkmasıyla birlikte başlamıştır. Godunov tahta çıktığı zaman Moskova'da IV. İvan ve Fedor zamanından kalan ekonomik ve siyasî sıkıntılar devam ediyordu. Godunov bu sorunların üzerine gitse de bazı tedbirler almaya çalışsa da bunda muvaffak olamamıştır. Üstelik 1601 yılında yaşanan kuraklık ve hemen akabinde gelen doğal afetler Rusya'da büyük bir kıtlığın çıkmasına sebep olmuştur. Ülkede büyük bir iktisadî bunalım yaşanmıştır. Hububat ve tahıl ürünlerinin fiyatları fahiş bedellere ulaşmıştır. Bunu fırsata çevirmek isteyen bazı çiftlik sahipleri ise ambarlarını doldurmakta ve fiyatların yükselmesini beklemekteydi. Moskova hem kıtlıkla hem de bu simsarlarla baş etmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Kıtlığa ve açlığa daha fazla dayanamayan halk sonunda isyan etmeye başlamıştır⁴⁶⁸.

Stroganovlar ülkede patlak veren bu kıtlıktan etkilenmediği gibi bu krizi fırsata çevirmede tüccarlık tecrübelerini sonuna kadar kullanmıştır. Hasat zamanı ucuza aldıkları tahıl ürünlerini depolarında saklı tutmuşlardır. Stroganovlar, türlü spekülâtif oyunlarla ucuza elde ettikleri bu ürünlere kat kat fazla fiyatlarla alıcı bulmuştur. Kriz arttıkça ürünlerinin fiyatını artırmaya devam etmiştir. Godunov hükümeti kıtlığın önüne almaya çalışsa da devletin Urallardaki temsilcisi olan Stroganovlar spekülâtif eylemlerine devam etmiştir⁴⁶⁹. Her koşulda kendi

⁴⁶⁷ D. E. Letnyakov, "Smutnoe Vremya v Rossii: ot Revolyutsii k Restavratsii", *Vestnik RUDN*, No: 1, 2010, s. 13-23.

⁴⁶⁸ Kurat, 2014, 195-197.

⁴⁶⁹ Vvedenski, 1962, 118-120.

çıkarlarını ön planda tutan Stroganovlar böylece bu kıtlık zamanını zarar görmeden atlattıkları gibi daha kazançlı çıktılar.

1605 yılına gelindiğinde Çar Boris Godunov ölmüş yerine Lehlerin'de desteğini alan Dimitri Moskova'da tahta çıkmıştır. Rus devletinin ekonomik ve politik durumunu yakından takip eden Stroganovların sahte Dimitri döneminde de ticari faaliyetleri zarar görmeden normal sürecinde ilerlemiştir. 1 Aralık 1605 yılında Nikita, Maksim ve Semen'in⁴⁷⁰ çocukları Andre ve Petr tahtta bulunan Dimitri'den yeni imtiyazlar içeren bir belge almıştır. Stroganovlar şimdiye kadar birçok imtiyazlara sahipti; ancak sahip oldukları imtiyazları tasdik eden bir belge ellerinde yoktu. Çar Dimitri'den aldıkları bu yeni belge ile o güne kadar elde ettikleri tüm hak ve kazanımları süresiz kullanma hakkına sahip olmuşlardır⁴⁷¹.

Bu asrın ilk çeyreği Rusya'da âdeta istikrarsızlığın ve karışıklığın kol gezdiği bir dönem olmuştur. Dimitri tahta çıktığından beri Moskova'da bütün çevrelerde kabul görmemiştir. Bunların başında Knez Vasili Şuyski ve Golitsın geliyordu. Her ikisi de Rusya'da güçlü ve saygın kişilerdi. Arkasına büyük destek alan Şuyski, Moskova'ya gelerek Dimitri'nin birliklerini mağlup etmiştir. 'sahtekâr' olduğunu ilan ettiği Dimitri'yi öldürmüştür. Bunun akabinde 1606 yılında kendisini çar ilan etmiştir. Ancak Rusya'da kol gezen kara bulutlar onun devrinde de dağılmadığı gibi kaotik durum aksine daha da derinleşmiştir. Henüz yönetimi yeni devralmışken bu defa asker kökenli olan Bolotnikov idaresindeki köylülerin başlattığı bir isyan patlak vermiştir⁴⁷².

Bu isyanın çıkmasıyla ve giderek bütün Rusya'ya yayılmasıyla birlikte Stroganovlar, Perm'deki topraklarından ayrılarak ata yurtları olan Solviçegodsk'a dönmüştür. Ancak Moskova'yla sürekli olarak istişare hâlinde olmuşlardır. Hükümetin daveti üzerine Nikita Stroganov malî konuları konuşmak üzere Moskova'ya gelmiştir. Daha önce Dimitri'den aldıkları imtiyazların peşine düşen Nikita, bu belgeyi yeni çara da onaylatmak için epey uğraşmıştır. Çabaları karşılık gören Nikita 2 Mart 1607 tarihli yeni bir belge ile elde ettikleri imtiyazlara yeniden

⁴⁷⁰ Semen Stroganov yaklaşık 1608 yılında ölmüştür. Andre ve Petr adında iki oğlu vardı. Onlar babalarının mirasını devraldılar ve kuzenleri Maksim ve Nikita'yla birlikte faaliyetlerine devam ettiler. Bkz., Ustrialov, 1842, 20.

⁴⁷¹ Vvedenski, 1962, 121.

⁴⁷² Vvedenski, 1962, 123.

kavuşmuştur⁴⁷³. Stroganovların her zaman ve her koşulda şartlar ne olursa olsun kendi çıkarlarını korudukları ve bunun için iktidarda kim varsa yanında yer aldıkları görülmektedir. Bu da onların sınır tanımaz tüccar sıfatlarını ve çıkarları uğruna otoritenin şartsız yanında yer aldıklarını gösterir. Bu tavır tüm imparatorluk toplumlarında asli unsurun dışındaki çıkarıcı unsurların ortak refleksleriyle paralellik gösterdiğinden Stroganovların Rus/Slav olmadıklarına bir delil sayılabilir.

Bolotnikov idaresindeki isyan döneminde Solviçegodsk'a gelen Stroganovlar yurtlarında herhangi bir tehlikeyle karşılaşmamıştır. Yine Perm'deki topraklarında da sükûnet hâkimdi. Ancak kısa bir süre sonra isyan henüz bastırılmışken bu sefer de 1607 yılında ikinci Sahte Dimitri vakası ortaya çıkmıştır. Ardından Polonya-İsveç mücadeleleri zamanında ve sonrasında Stroganovların ticari faaliyetleri ve bazı yurtları zarar görmeye başladığı gibi bazı önemli pazarlarını da kaybetmeye başlamışlardır. Yaşanan bu gelişmeler onların isyancıların karşısında aktif şekilde yer almalarına neden olmuştur. 1608 yılından başlayarak 1613 yılına yani Mihail Fedoroviç Romanov'un tahta çıktığı tarihe kadar beş yıl boyunca Solviçegodsk'ta isyancılarla çatışma hâlinde olmuşlardır. Stroganovlar ayrıca sağladıkları para, asker ve askerî teçhizatla Moskova'nın yanında yer alarak yaşanan bu mücadelenin öncüleri olmuşlardır. Perm'de ve Solviçegodsk'ta halkı örgütlemeyi başarmışlardır. Yaşanan bu siyasî gelişmeler karşısına Moskova ekonomik olarak dar boğaza düşmüştür. Devleti finanse edecek durumu kalmamıştır. Ekonomik olarak çağın zengin tüccarları yine Rus devletinin yanında yer alarak Çar Şuyski'ye binlerce Ruble yardımda bulunmuşlardır⁴⁷⁴. Ayrıca onlar Moskova'nın savunulması için iyi donatılmış bir silahlı müfrezeyi de Moskova'ya göndermiştir⁴⁷⁵. 1610 yılında Stroganovlar, Rus devletine karşı yaptıkları hizmetlerinden dolayı Çar Şuyski'den “*İmenitie Lyudi*” (ИМЕНИТЫЕ ЛЮДИ) “*Seçkin İnsanlar*” unvanını almıştır⁴⁷⁶. Stroganovlar âdeta bu dönemde devleti finanse etmişler ve bir nevi kurumların sağlıklı olarak işlemesini sağlamıştır.

⁴⁷³ Vvedenski, 1962, 123.

⁴⁷⁴ Vvedenski, 1962, 123-129.

⁴⁷⁵ Stroganovlar ayrıca Vasili Şuyski'ye inci takılar, değerli gümüş kaplar ve birçok erzak da göndermiştir. Bkz., Sergey Oleroviç Kuznetsov, *Gosudarstvennaya i Metsenatskaya Deyatelnost Roda Stroganovih v Imperskiy Period*, Doktora İstoriçeski Nauk, Sankt-Petersburgskiy Gosudarstvenniy Politehniçeskiy Universitet, Sanktpeterburg, 2008, s. 98.

⁴⁷⁶ Kuznetsov, 2008, 99.

Rusya’da “*Karışıklık dönemi*” (Смутное время) olarak adlandırılan bu dönemde askerî, siyasî ve ekonomik olarak Stroganovlar kilit rol oynamıştır.

Moskova’da yaşanan karışıklıklar ve siyasî iktidarsızlık dönemi Nijniy Novgorod’dan hareket eden tüccar Kuzma Minin ve Knez Dimitri Pojarski’nin Lehlilere karşı gösterdikleri mukavemetle son bulmuştur. Moskova’dan Lehlilerin atılmasının ardından Mihail Fedoroviç (1613-1645) çar seçilmiştir. Böylece Romanovların Rusya’da hüküm süreceği üç asırlık dönem başlamıştır⁴⁷⁷. Stroganovların Mihail Fedoroviç’in tahta çıkmasından sonra Moskova’ya finansal desteği devam etmiştir. Bu dönemde yaklaşık bütün Rusya’da 200 bin Ruble vergi toplanmıştır. Stroganovlar 40 bin Ruble gibi devasa bir vergi ödemiştir. Bu tüm Rusya’da toplanan verginin beşte birine denk geliyordu. Bu rakamlar onların Rus devlet ekonomisi içindeki gücünü de açıkça göstermektedir. Yine o dönemde faaliyetleri devam eden Totmalı Stroganovların da Moskova’ya vergi verdikleri kayıtlarda yer alır⁴⁷⁸. Moskova ve Stroganovlar arasındaki finansal ilişkilere ait veriler 25 Temmuz 1692 tarihinde Rus çarları İvan Aleksiyeviç ve I. Petro tarafından Grigori Dimitriyeviç Stroganov (1656-1715)’a verilen bir belgede detaylı olarak yer almaktadır⁴⁷⁹.

4.2. XIX. Asra Kadar Stroganovlar ve Faaliyetleri

4.2.1. Grigori Dimitriyeviç Stroganov ve Faaliyetleri

Anika Stroganov’un (1497-1570) aileye gerçek hüviyetini, güç, şöhret ve itibarını kazandıran kişi olduğunu ve onun aileye önderlik ettiği yıllarda Stroganovların ikinci döneminin başladığını belirtmiştik. Grigori Dimitriyeviç Stroganov’la başlayıp XX. asrın başına kadar sürecek olan bu yeni dönemi, ailenin üçüncü dönemi olarak tanımlayabiliriz. Grigori Dimitriyeviç Stroganov, Semen Stroganov’un torunu, Dimitri Andreyeviç’in ise oğludur. 1656 yılında dünyaya gelmiştir⁴⁸⁰.

Grigori Dimitriyeviç henüz yirmili yaşlarına gelmeden bir ayağı sürekli Moskova’da olmuştur. Moskova’ya sık sık giderek ailenin oradaki ilişkilerini her

⁴⁷⁷ Montefiore, 2016, 11.

⁴⁷⁸ Vvedenski, 1962, 130.

⁴⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz., Жалованная грамота именитому человеку Григорию Дмитриевичу Строганову от 25 июля 1692 (1692) года, Ustrialov, 1842, 29-120; Andreyev, 2002, 45-81.

⁴⁸⁰ Dimitri Andreyeviç’in tek oğludur. Bkz., Sergey Oleroviç Kuznetsov, *Stroganovi. 500 Let Roda. Vişe Tolko Tsari*. Tsentrpoligraf, Moskva, 2012, s. 11.

daim diri tutmaya çalışmıştır. 1672 yılında Çar Aleksey Mihayloviç'in oğlu Petr (I. Petro) doğunca kıymetli hediyelerle birlikte Moskova'ya gitmiştir. Moskova ile ilişkilerine büyük önem veren Grigori Dimitriyeviç 1674 yılında Moskova'da tertip edilen ve başkentin seçkin insanlarının yer aldığı yıl başı ziyafetine, onun akabinde ise kiliselerde düzenlenen anma ve dini törenlere katılmıştır. Gençliğinden beri Moskova çevrelerinde boy gösteren Grigori neredeyse her fırsatta soluğu Moskova'da almıştır. Çarla da ilişkilerini sıklaştıran Grigori Dimitriyeviç 1675 yılında diğer tüccarların da aralarında olduğu bir heyetle çarın huzuruna çıkmıştır. 1686 yılına gelindiğinde Semen Stroganov'un soyundan gelen Anna Nikitiçna Stroganova'nın, daha önce de Yakov Stroganov'un mirasçılarının ölmesiyle birlikte 30 yaşındayken ailenin bütün serveti Grigori Dimitriyeviç'e kalmıştır⁴⁸¹.

Ailenin tek hâkimi olduktan sonra Moskova ile ilişkilerini daha sıkı bir şekilde yürüten Grigori Dimitriyeviç ülke içerisindeki konumunu ve statüsünü daha da belirgin hâle getirmek için Rus donanmasının gelişmesine katkı sunmuştur. Bunun için Arhangelsk ve diğer limanlarda olmak üzere 4 gemi inşa ettirmiştir. Moskova'ya parasal yardımlarda bulunmuştur. Ayrıca ülke genelindeki tuz işletmelerini ve diğer ticarî faaliyetlerini hareketlendirmiştir. Anika'nın kurduğu ve bir asrı aşkın bir süre devam eden bu faaliyetlere XVII. asrın sonuna gelindiğinde yeni bir ruh ve ivme kazandırmıştır. I. Petro'dan ticarî ayrıcalıklar ve yeni topraklar almayı başaran Grigori Dimitriyeviç tuz işletmeleri sayısını katlayarak artırmıştır. Ayrıca Moskova'ya ücretsiz olarak 100 bin pud tuz göndermiştir. Anika Stroganov'dan itibaren elde ettikleri araziler yaklaşık 10 milyon dönüme denk geliyordu. Ancak 1517 yılından beri elde ettikleri bu devasa arazilerin geçici kullanımları Stroganovlar'a aitti. Tahta çıkan her yeni çara elde ettikleri imtiyazları onaylatmak zorunluluğu bulunuyordu. Grigori Dimitriyeviç, şahsî girişimleriyle ve gençliğinden itibaren Moskova'yla kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Rus çarları İvan Aleksiyeviç ve I. Petro'dan 25 Temmuz 1692⁴⁸² tarihli bir belge alarak bu toprakları ailenin ebedi mülkleri haline getirmiştir. Böylece Stroganovlar XVIII. asrın başlarına gelindiğinde Rusya'nın en zenginleri arasında yerini almıştır⁴⁸³.

⁴⁸¹ Kuznetsov, 2008, 99.

⁴⁸² 25 Temmuz 1692 Çarlık Gramotası için bkz, Ustrialov, 1842, 29-119.

⁴⁸³ Kuznetsov, 2008, 99-100.

Grigori Dimitriyeviç ataları gibi kültürel, sanatsal faaliyetlere ve kilise inşasına büyük önem vermiştir. Ailenin gerçek anlamda temellerinin atıldığı Solviçegodsk şehrinde 1693 yılında inşasının tamamlandığı görkemli “*Vvedenski Katedral*” (Введенский собор)’ini inşa ettirmiştir. Onun bir diğer kilise inşa ettirdiği yer ise ticaretlerinde önemli bir yer işgal eden, konumu Rus kültürünün Rus medeniyetinin köşe başlarından olması itibariyle önemli bir şehir olan Nijniy Novgorod idi. 1680’lerin sonunda Oka ve Volga nehirlerinin birleştiği yerde yeni bir kilise inşasını başlatmıştır. Ayrıca Stroganovlar burada zaman zaman ikamet ettikleri bir de ev inşa etmiştir. Grigori Dimitriyeviç’in ilk oğlu Aleksandr bu şehirde dünyaya gelmiştir⁴⁸⁴. XVI. asırda ailenin simgesi olarak kurulan “*İkon Sanat Okulu*” onun döneminde yeni bir kimlik kazanmıştır. Rivayete göre de Vvedenski Katedrali’nin oluşturulmasında İtalyan sanatçı Stefan Nedkov’un katkısı olmuştur. Yine Batı tarzı müziğe önem veren Grigori, kiliselerde de korolar oluşturmuştur⁴⁸⁵. Ancak Grigori Dimitriyeviç zamanında Rusya’nın savaş hâlinde olması onun mimari çalışmalarına ara vererek zamanının çoğunu devlet hizmetine harcadığını söyleyebiliriz.

Stroganovlar XVIII. asrın başında Grigori Dimitriyeviç zamanında Moskova’ya taşınmıştır. En son XV. asırda aileden Fedor zamanında Moskova’da oldukları bilinen Stroganovlar, bundan yaklaşık iki buçuk asır sonra Rusya’nın en zengin ve seçkin insanları olarak tekrardan Moskova’ya geri dönmüşlerdir. Fedor’un Moskova’dan ayrılıp Novgorod’a gidiş nedenlerinin kesin olarak bilinmediği gibi Grigori Dimitriyeviç’in de Moskova’ya göç etme nedeni de kesin olarak bilinmemektedir. Muhtemelen gençliğinden beri Moskova düşkünlüğü ve saraya, devlet işlerine daha yakın olma düşüncesi etkilemiş olabilir. Stroganovlar Moskova’ya geldikleri zaman İmparator I. Petro ,1702 yılında sadık hizmetleri ve gözbebeği olarak sakındığı Rus filosuna yaptıkları katkılardan ötürü çok sevdiği Grigori Dimitriyeviç’i mükafatlandırmıştır. Ona Simonov Manastırı’nı ve bir değirmenin de içerisinde yer aldığı büyük ve kıymetli bir araziye ihsan etmiştir. Yine Petro’nun kendi göğsünde takılı olan elmaslarla süslenmiş bir portreyi de ona hediye ettiği bilinmektedir. Bu dönemde Moskova’da Stroganovlarla rekabet

⁴⁸⁴ Grigori Dimitriyeviç’in iki oğlu daha vardı. Nikolay Stroganovların tersanelerinin olduğu Voronej’de doğdu. Üçüncü oğlu Andre ise Moskova’da dünyaya geldi. Bkz., Kuznetsov, 2008, 100-101.

⁴⁸⁵ Kuznetsov, 2008, 101.

hâlinde olan bir başka seçkin zümre Menşikovlar idi. Onlar arasındaki rekabet İsveç ile gerçekleşen Kuzey Savaşı'nda elde edilen Poltava zaferinin nişanı olarak yapılan Zafer Kapısı'nın inşasında (Триумфальные ворота) da ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak bu kapının finansmanını Grigori Dimitriyeviç ve Menşikov birlikte karşılamıştır. Stroganovlar'a âdeta yeni bir kimlik kazandıran ve onları Rusya'nın sayılı ailelerinden bir hâline getirmeyi başaran Grigori Dimitriyeviç Stroganov 1715 yılında ölmüştür⁴⁸⁶.

4.2.2. Mariya Yakovlevna Stroganova ve Stroganovların Baron Unvanı

Alması

Stroganov ailesinin bütün servetini elinde bulunduran Grigori Dimitriyeviç ölünce tüm serveti karısı Mariya Yakovlena Stroganova'ya kalmıştır⁴⁸⁷. Grigori'nin ölümünün ardından İmparator Petro, Stroganovları Petersburg'un seçkin sınıflarından biri yapmak istemiştir. Avrupa'nın kültür ve medeniyetine, bilim, sanat ve teknolojisine kapı aralayan bir şehir olarak henüz kurulmuş olan Petersburg, Petro'nun yeni İmparatorluk Rusyası'nın hayalinin mihenk taşıydı. Bu hayal zengin ve seçkin aile ve çevrelerin desteğiyle hayat bulacaktı. Petro'nun nazarında Stroganovlar bu ailelerden biriydi. Ailenin Petersburg bağlantısı için bazı adımlar atılmıştır. 1716 yılında Kuzey Savaşı devam ederken Stroganovların Petersburg'da üç katlı devasa bir sarayın yapılması planı kabul edilmiştir. Petersburg'da saray inşası devam ederken Stroganovlar Moskova'da yaşamaya devam etmiştir⁴⁸⁸. O güne kadar Rus devletine sundukları büyük hizmetlerin ve 1721'de Kuzey Savaşı'nın zaferle sonuçlanması anısına Grigori Dimitriyeviç'in üç oğlu Aleksandr, Nikolay, Andrey ve eşi Mariya Yakovlevna 6 Mart 1722 tarihinde İmparator I. Petro tarafından "Baron" unvanıyla

⁴⁸⁶ Kuznetsov, 2008, 101-102.

⁴⁸⁷ A. A. Dimitriyev, *Materialı k İstorii Roda Stroganovuh za Poslednie Dva Stoletiya*, Perm, 1883, s. 1.

⁴⁸⁸ Kuznetsov, 2008, 103.

taltif edilmiştir⁴⁸⁹. 1610 yılından itibaren 112 yıl boyunca taşıdıkları “*İmenitie Lyudi*” (Seçkin İnsanlar) unvanı yerini artık baron unvanına bırakmıştır⁴⁹⁰.

Hayırsever kimliğiyle tanınan Mariya Stroganova yaklaşık yirmi yıl ailenin başındaki tek isim olmuştur. Yetim kalan çocukları, özellikle kız çocuklarını küçük yaşta alarak yetiştirip kendi elleriyle evlendirmiştir. Ayrıca kilise ve manastırlara da cömertçe bağışlarda bulunduğu bilinmektedir. Mariya Stroganova 1733 yılında 56 yaşındayken Moskova’da ölmüştür. Kocasını Grigori Dimitriyeviç’in yanına gömülmüştür⁴⁹¹. Onun ölümünün ardından Stroganovların sahip olduğu tüm servet Grigori Dimitriyeviç’in oğulları Aleksandr, Nikolay ve Sergey’e kalmıştır. Stroganov kardeşler sorunsuz bir şekilde mirası yönetmeye başlamıştır. Kendi aralarındaki ilişkilerin iyi olmasına, bir sıkıntı yaşamamalarına rağmen yedi yıl süren bu birliktelik 1740 yılına gelindiğinde son bulmuştur. Stroganov kardeşler her biri kendi faaliyetlerini özgürce sürdürmek istediği için kendi istek ve arzularıyla mirası paylaşmak istemiştir. Bunun üzerine Moskova da dahil olmak üzere diğer şehirlerdeki bütün mülklerini eşit olarak kendi aralarında paylaşmışlardır⁴⁹².

Rusya’da İmparator I. Petro öldükten sonra “*İmparatoriçeler Çağı*” denilen yeni bir dönem başlamıştır. Ancak tahta kim otursun Stroganovlar her zaman gözde ve seçkin insanlar olmayı başarmıştır. 1741 yılında tahta I. Petro ve I. Yekaterina’nın kızı Yelizeveta Petrovna çıkmıştır. Yelizeveta zamanında aile her alanda yükselişine hız kesmeden devam etmiştir. Bu dönemde Grigori Dimitriyeviç’in oğullarından Sergey Grigoryeviç diğer kardeşlerinin arasından sıyrılarak ailenin en önde gelen temsilcisi haline gelmiştir⁴⁹³. Bunda Sergey’in 1732 yılında Moskova valisi K. A. Narişkin’in kızı Sofia Kirilovna ile evlenmiş olması da etkili olmuş olabilir. Sergey, 1740 yılında kardeşler arasındaki mirasın

⁴⁸⁹ *Vklad. Hudojestvennoe Nasledie Stroganovih XVI-XVII Vekov v Muzeyah Solviçegodskaya i Permskogo Kraya*, Permskaya Hudojestvennaya Galeriya, 2017; Rusya’da yüksek asalet derecelerinden biri olarak “Baron” unvanı ilk defa 30 Mayıs 1710 yılında I. Petro tarafından Petr Pavloviç Meller’e verilmiştir. Bkz., L. L. Sardak, “Pokolennaya Rospis Baronov Rossiyskoy İmperii Meller Zakomelskih (Rodonaçalnik Johan Diederich Müller)”, *Nemtsı v Sankt Peterburge: Biografiçeskiy Aspekt*, Sanktpeterburg, 2014, s. 315.

⁴⁹⁰ Dimitriyev, 1883, s. 2; Catherine ve Stites’ e göre soyluluk statüsünü amaç edinen Stroganovların çok zengin olmalarından dolayı toplumsal bir statüye eriştiklerini söyler. Bkz., Catherine-Stites, 2018, s. 81.

⁴⁹¹ “Mariya Yakovlevna Stroganova”, *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 476-477.

⁴⁹² Dimitriyev, 1883, 2-3.

⁴⁹³ Kuznetsov, 2008, 111-113.

bölünmesinin ardından yeni çiftlikler alarak faaliyetlerine devam etmiştir. 1750 yılına gelindiğinde Sergey'in binlerce köyü ve hizmetinde binlerce çalışanı vardı. 1754 yılında Petersburg'daki görkemli saraylarının yapımını tamamlamıştır. Sanata ve sanatçıya büyük önem veren Sergey, kendi resim galerilerini oluştururken büyük paralar harcamıştır. Tek oğlu Aleksandr'ın eğitimine oldukça özen göstermiştir. Nihayetinde Sergey Grigoryeviç Stroganov, 1756 yılında ölmüştür⁴⁹⁴.

4.2.3. Aleksandr Sergeyeviç Stroganov ve Faaliyetleri

Sergey Grigoryeviç'in ölümünün ardından onun soyunu oğlu Aleksandr Sergeyeviç Stroganov sürdürmüştür. 1733 yılında Moskova'da doğmuş olan Aleksandr evin tek oğlu olarak küçük yaşlardan itibaren iyi bir eğitim almıştır. Gençlik çağına geldiği zaman Avrupa'da eğitim alması için amcası Andrey Grigoryeviç tarafından hazırlanan ve o dönem Rus Bilimler Akademisi'nin önde gelen tarihçilerinden olan G. F. Miller'in onayladığı bir eğitim planı yapılmıştır. Daha önce Sibir tarihçisi Miller, *Sibir Tarihi* adlı eserini oluştururken Stroganovlarla iyi ilişkiler kurmuş ve kütüphanelerinde bulunan zengin materyaller için aileyi sık sık ziyaret etmişti. Bu yüzden Sergey Grigoryeviç'in oğlu Aleksandr Sergeyeviç'i küçük yaşlarından itibaren tanıyordu⁴⁹⁵.

Aleksandr Sergeyeviç 1752 yılında planlı bir şekilde hazırlanan eğitim için Avrupa'ya gitmiştir. 1752-1757 yılları arasında Avrupa'nın önde gelen şehirlerinde bulunan Cenevre, Bologna ve Paris üniversitelerinde eğitim almıştır. Ayrıca Berlin başta olmak üzere Avrupa'nın birçok şehrinde bulunma fırsatı yakalayan Aleksandr, bu şehirlerde sanat galerilerini, kütüphaneleri mesken tutmuş, eğitim, sanat ve bilimin her dalıyla ilgilenmiştir. Yine bu dönemde Avrupa'daki fabrikaları incelemiştir. Teknolojik yenilikleri takip etmeye çalışmıştır. Bu süre zarfında Avrupa dillerine son derece hâkim olan Aleksandr elindeki muazzam sermaye ve imkânları değerlendirmek için Avrupa ile sıkı bağlantılar tesis etmiştir⁴⁹⁶.

Babası Sergey Grigoryeviç'in ölümünün ardından Avrupa'daki faaliyetlerini noktalayan Aleksandr, 1757 yılında Petersburg'a geri dönmüştür. Kısa bir süre sonra Kont M. İ. Vorontsov'un kızı Anna Mihaylovna ile hayatını

⁴⁹⁴ "Sergey Grigoryeviç Stroganov", *Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 523.

⁴⁹⁵ Kuznetsov, 2008, 137, 149.

⁴⁹⁶ "Aleksandr Sergeyeviç Stroganov", *Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 485.

birleştirmiştir. Evlilik törenine İmparatoriçe de teşrif etmiştir. Bu evliliğin ardından Aleksandr saray hizmetine de girmiştir⁴⁹⁷. Artık Aleksandr Sergeyeviç’le birlikte Stroganovların Rus aristokrasisine geçiş süreci tamamlanmış oldu. İmparatoriçe onu 1760 yılında bazı faaliyetler için Viyana’ya göndermiştir. Bunun akabinde Aleksandr, Habsburg İmparatoriçesi’nden Roma İmparatorluğu Kontu unvanını almıştır⁴⁹⁸.

Rusya’da kısa süre içerisinde cereyan eden siyasî olaylar Stroganovların aile saadetini de yok etmiştir. Çarlık tahtını III. Petro’nun I. Yelizevata’dan devralmasıyla birlikte kayınpederi Kont Vorontsov siyaseten düşmüştür. Karısı babasının yanında III. Petro’ya destek vermeye devam ederken Aleksandr Sergeyeviç II. Yekaterina’yı desteklemiştir. Bu durum ailenin dağılmasına neden olmuştur. 1764’de açılan boşanma davası Anna’nın 1769’daki ölümüne kadar devam etmiştir. İmparatoriçe II. Yekaterina’nın tahta çıktığı andan itibaren Aleksandr sürekli onun yanında yer almıştır. Daima yurt dışı gezilerinde yanında bulunmuştur. İmparatoriçe de her zaman onun zekâsını ve fikirlerini takdir etmiştir. Yekaterina onu özellikle köylerde okulların açılması ve endüstriyel tesislerin kurulması için görevlendirmiştir⁴⁹⁹.

Aleksandr Stroganov 1771 yılında güzelliği tüm Petersburg’da nam salmış olan Yekaterina Petrovna ile evlenmiştir. Düğünden sonra karısı ile Paris’e yerleşme kararı almıştır. Tek oğulları olan Pavel 1772 yılında Paris’te dünyaya gelmiştir. Paris’te oldukları dönemde sanata ve sanatsal faaliyetlere önem veren Stroganov ailesi kıymetli, nadir tablolar satın almıştır. 1779 yılında Paris’ten ayrılarak Petersburg’a geri dönen çift, Rusya’da yaşamaya devam etmiştir. Aleksandr Stroganov’un ikinci karısıyla da ilişkisi iyi devam etmemiştir. O kendini devlet işlerine, sanata ve oğlunun eğitimine adanmıştır. Ayrıca bu dönemde Masonik ve Martinist⁵⁰⁰ localarda yer alan Aleksandr, onların öğretisi etkisi altında kalmıştır⁵⁰¹.

⁴⁹⁷ “Aleksandr Sergeyeviç Stroganov”, 1909, 485-486.

⁴⁹⁸ Kuznetsov, 2008, 152-153.

⁴⁹⁹ “Aleksandr Sergeyeviç Stroganov”, 1909, 486.

⁵⁰⁰ Martinizm, XVIII. asırda Fransa’da Louis-Claude de Saint-Martin tarafından başlatılan mistik bir harekettir.

⁵⁰¹ “Aleksandr Sergeyeviç Stroganov”, 1909, 486.

Aleksandr'ın tüm hayatı özellikle resim, heykel ve edebiyat alanında seçkin eserleri ve eşyaları toplamakla geçmiştir. Henüz 1793 yılında onun galerisinde Avrupa'nın ünlü ressamlarına ait onlarca tablo vardı. Daha sonra derlediği koleksiyonunu sergilemiştir⁵⁰². Bu koleksiyonda on binlerce değerli eser bulunuyordu. Rusya'da benzersiz olan bu koleksiyon o dönem ülkenin en iyi koleksiyonu olarak ün salmıştır. Çağın meşhur tarihçileri, ressamları, edebiyatçıları ve diğer alanlara mensup birçok sanatçı, bu koleksiyonu ilgiyle karşılamıştır. Sanatçılar faaliyetlerinde ve eserlerinde bu koleksiyondan fazlasıyla istifade etmiştir⁵⁰³.

II. Yekaterina döneminde imparatoriçeyle iyi ilişkiler kurduğu gibi I. Pavel'in tahta çıkmasıyla birlikte onunla da iyi ilişkiler kurmuştur. Hayatta olduğu dönemde Rusya'da sürekli taht değişikliği olsa da o hiçbir zaman ikinci planda yer almamıştır. Bütün imparatorlar ve imparatoriçeler zamanında kendisini bir şekilde ataları gibi saray çevresinde ve statükonun içerisinde tutmayı başarmıştır. I. Pavel, Aleksandr Stroganov'u mecliste terfi ettirmiş ve onu sanat akademisinin başkanı yapmıştır. Yine başka vazifeler üstlenen Aleksandr, I. Pavel tarafından Rus İmparatorluğu "*Kont*" rütbesine yükseltilmiştir. Böylece Stroganovlar baron unvanından sonra artık kont unvanı da almış oluyordu. Kültür ve sanat işlerine kendini adanmış olan Aleksandr'a, çar tarafından "*Kazan Katedrali*" (Казанский собор)'nin inşasının sorumluluğu da verilmiştir⁵⁰⁴.

Yaşanan bir saray darbesinin ardından I. Pavel tahtan indirilip yerine I. Aleksandr tahta çıkınca da Aleksandr Stroganov, devlet kademesi içerisinde kendine yer bulmayı başarmıştır. İmparator, Petersburg'un bütün eğitim işlerinin yönetimini ona vermiştir. İmparatorla iyi ilişkiler kurmuş ve devlet içerisinde üst düzey görevler üstlenmeye devam etmiştir. Ayrıca yaklaşmakta olan Rus-Fransız savaşı için 40 bin Ruble devlete bağış yapmıştır. Hayatının neredeyse on yılını Kazan Katedrali'nin inşasına harcamıştır. Yaşlanmasına rağmen katedralin bütün

⁵⁰² Aleksandr tarafınan sergilenen koleksiyonun ismi: "Catalogue raisonné des tableaux, qui composent la collection du comte A. de Stroganoff" dur.

⁵⁰³ "Aleksandr Sergeyeviç Stroganov", 1909, 486-487.

⁵⁰⁴ "Aleksandr Sergeyeviç Stroganov", 1909, 487-488. Aleksandr Sergeyiç Stroganov, atası Anika'nın Solviçegodsk'ta başlattığı görkemli kilise yapma geleneğini Kazan Katedrali'nin inşasıyla taçlandırmış oluyordu. Bkz, Kuznetsov, 2008, 234; bu katedral Roma'da bulunan "San Pietro Bazilikası" örnek alınarak yapılmıştır. Katedral hakkında detaylı bilgi için bkz., Tatyana Eyriyan, *İz Roda Stroganovih İstorii XVI-XIX Vekah v Litsah*, Uralskiy Raboçiy, Yekaterinburg, 2003, s. 12-14.

işleriyle yakından ilgilenmeye devam etmiştir. Nihayet A. N. Voronih'in mimarlığını üstlendiği Kazan Katedrali'nin inşaatı bitmiştir. Katedral için 15 Eylül 1811 tarihinde bütün devlet erkanının hazır bulunduğu görkemli bir açılış gerçekleştirilmiştir. Katedralin açılmasından hemen sonra ağır bir hastalığa yakalanan Aleksandr Stroganov 27 Ekim 1811 tarihinde 78 yaşında iken ölmüştür. A. S. Stroganov bu meşhur aile içerisinde hayatını ve servetini eğitime, kültüre, bilime harcayan bir şahsiyet olarak ön plana çıkmıştır. Hayatı boyunca lüks bir yaşam sürmüş ve hayırseverliğiyle tanınmıştır. Çağının en iyi sanat galerisini Rusya'da kurmuştur. Arkasında atalarından devraldığı muazzam bir servet bırakarak bu hayattan ayrılmıştır⁵⁰⁵.

4.2.4. Pavel Aleksandroviç Stroganov ve Faaliyetleri

Pavel Aleksandroviç, 7 Haziran 1772'de Paris'te doğmuştur. Ailesinin Petersburg'a geri dönmesi üzerine o da ailesiyle birlikte Rusya'ya gelmiştir. Gençlik çağında kuzeni Grigori Aleksandroviç ile birlikte eğitim almak üzere tekrar Avrupa'ya gitmiştir. Gençliğinde yapmış olduğu seyahatler onun eğitiminde ve politik fikirlerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1787'de Cenevre'ye yerleşmiştir. Burada eğitimine devam eden Pavel aynı zamanda fabrikaları, madenleri ve diğer endüstriyel işletmeleri yerinde incelemiştir. Fransız İhtilali'nin çıktığı sırada Paris'te olan Pavel, patlak veren olaylar üzerine Perm yurtlarının adlarından biri olan "Oçer" takma adını kullanmıştır. "Pavel Oçer" ismiyle Fransa'da devrimci hareketin temsilcileriyle bir araya gelmiş ve onları fikirleriyle etkilemeyi başarmıştır. Akabinde "Jakaben Kulübü" nün⁵⁰⁶ üyesi olmuştur. Ancak onun Paris'teki bu faaliyetleri Rusya'nın Paris büyükelçisi tarafından Petersburg'a rapor edilmiştir. Bu gelişmelerden rahatsız olan İmparatoriçe II. Yekaterina derhal Pavel'in Rusya'ya geri dönmesini istemiştir. Rusya'ya gelen Pavel, imparatoriçenin emriyle Moskova yakınlarındaki bir bölgeye gönderilmiştir. 1796 yılına kadar orada kalmıştır. Bu sırada Moskova'da bulunduğu zaman Sofya Vladimirovna ile evlenmiştir. Çiftin ilk çocukları Aleksandr burada dünyaya gelmiştir. Ancak II. Yekaterina'nın son dönemlerinde Petersburg'a geri dönmesine izin verilmiştir⁵⁰⁷.

⁵⁰⁵ "Aleksandr Sergeyeviç Stroganov", 1909, 487-488.

⁵⁰⁶ Fransız Devrimi'nden (1789) hemen sonra kurulmuş, bir yıl süre egemen olmuş siyasi parti.

⁵⁰⁷ Romanov Nikolay Mihayloviç, *Graf Pavel Aleksandroviç Stroganov (1774-1817)*, Tom Perviy, Tip. Ekspeditsii Zagotovleniya Gosudarstvennih Bumag, Peterburg, 1903, s. 37-83; "Gr. Pavel

Pavel Stroganov'un İmparator I. Aleksandr ile gençliğinden beri iyi ilişkileri vardı. Aleksandr yönetimi ele aldıktan sonra yanında yer almaya devam etmiştir. Daha sonra gayri resmî gizli bir danışma organı olan “*Neglasniy Komitet*”i (Gizli/Sessiz Komite) kurmuştur. İmparatorun yakın arkadaşlarının oluşturduğu komitede dört kişi yer alıyordu. Siyasî ve askerî meselelerin görüşüldüğü bu komite tarafından bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Devlet kurumları yeniden şekillendirilmiştir. Ayrıca Pavel, Rus bürokrasisi içerisinde etkin bir rol üstlenmiş ve birçok yeni reforma imza atmıştır. Bu komite 1803 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir⁵⁰⁸.

Pavel, 1805 yılında Rusya ve Fransa arasında cereyan eden siyasî gelişmelerde etkin rol oynamaya başlamıştır. Napolyon'a karşı yürütülen bir kampanyayı yönetmiştir. Viyana, Berlin ve Londra saraylarında diplomatik görüşmeler yapmıştır. Bu sırada Fransa'ya karşı yaşanan Austerlitz yenilgisi onun Napolyon'a karşı duyduğu nefreti iyice artırmıştır. 1806 yılında tekrar diplomatik bir görevle Londra'ya gitmiştir. Rusya ve İngiltere'nin yakınlaşmasına katkı sağlamıştır. Pavel diplomatik faaliyetlerin ardından Rus ordusuna katılma kararı almıştır. 1807 yılında bir Kozak alayını komuta etmeye başlamıştır. Alay komutanı olarak İsveç'e karşı savaşmıştır. Daha sonra 1806-1812 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşında Tuna'da görev almıştır. 1812 yılından sonra Napolyon'la yapılan savaşlarda general rütbesiyle Rus ordusunda hizmet etmiştir. Yoğun geçen bir savaş döneminin ardından hasta düşen Pavel, 1817 yılında tedavi için gittiği Avrupa'da ölmüştür. Cenazesi Petersburg'a getirilmiş ve naaşı orada gömülmüştür. Oğlu erken yaşta öldüğü için bütün serveti karısı Sofya Vladimirovna'ya kalmıştır. Ayrıca Pavel'in dört tane de kızı vardır⁵⁰⁹.

4.3. XIX. Asırdan Sovyet Dönemi'ne Kadar Stroganov Ailesinin Temsilcileri ve Faaliyetleri

XIX. asırda Rusya'da Stroganov ailesine mensup şöhretli birçok sanayici, diplomat ve asker dikkat çekmektedir. Bu kişiler bu asırda Rus tarihine, kültürüne,

Aleksandroviç Stroganov”, *Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 514-515.

⁵⁰⁸ Mihayloviç, 1903, 87-129; bu dört kişi Kont P. A. Stroganov, Kont. V. P. Koçubey, N. N. Novosiltsev ve Adam Czartoryski'den oluşuyordu. Bkz., Catherine Evtunov-Richard Stites, *1800'den İtibaren Rusya Tarihi Halklar, Efsaneler, Olaylar, Güçler*, (Çev.: Ahmet Cevdet Aşkı), TVYY, İstanbul, 2018, s. 13.

⁵⁰⁹ “Gr. Pavel Aleksandroviç Stroganov”, 1909, 518-521.

devlet hizmetlerine ve başka birçok alanda değerli katkılar sağladılar. Onlar artık sarayda, üniversitede, fabrikada, cephede ve her yerdeydi. Ailenin temsilcileri bu asırda da Rus tarihi içerisinde etkin bir rol oynamıştır. Bahsi geçen asırda ailenin en önemli temsilcilerinin başında Pavel Aleksandroviç Stroganov'un karısı Barones Sofya Vladimirovna Stroganova geliyordu. Kocasını 1817 yılında öldüğünde devasa mirasın yegâne sahibi olmuştu. Güzelliğiyle ün salan Sofya, cemiyet hayatında, ekonomi dünyasında sarayda ve seçkin çevrelerde iyi tanınan biri olmuştur. Son yıllarda faaliyetleri aksayan ekonomilerini yeniden işler hâle getirmeyi başarmıştır. Perm mülkleriyle özellikle ilgilenmiştir. Burada çalışan işçilerin haklarını gözetmiştir. Onlar için birçok düzenleme yapmıştır. Ayrıca eğitime büyük önem vermiş, çok sayıda okul kurmuştur. Yaklaşık otuz yıl bu serveti tek başına yönetmeyi başarmıştır. Sofya Vladimirovna 1845 yılında ölmüştür. Onun bütün serveti büyük kızıyla evli bulunan ve yine aileden biri olan Sergey Grigoryeviç Stroganov'a kalmıştır⁵¹⁰.

XIX. asırda Stroganov ailesinin en önemli temsilcilerinden biri de Baron Grigori Aleksandroviç Stroganov'du. Baron Grigori, 13 Eylül 1770 yılında dünyaya gelmiş, küçük yaşlarından itibaren Fransız mürebbiyelerden özel dersler almıştı. Daha önce bahsettiğimiz gibi kuzeni Pavel Aleksandroviç ile birlikte Avrupa'ya eğitim için gitmiştir. 1786 yılında Cenevre'ye, daha sonra ise 1789 yılının başında Paris'e yerleşmiştir. Ancak babası Baron Aleksandr Nikoylayeviç'in ölümü üzerine Rusya'ya geri dönmek zorunda kalmıştır. Grigori Aleksandroviç, I. Aleksandr döneminin önemli diplomatlarından biri olmuştur. İsveç ve İspanya elçilikleri görevlerinde bulunmuştur. Sultan II. Mahmut döneminde İstanbul'a büyükelçi olarak gönderilmiştir. İstanbul'da elçi olduğu zaman Sırbistan'ın özerk yapıya kavuşmasında etkin bir rol oynamıştır. Hayırsever kişiliğiyle ve Rusya'da inşa ettirdiği yetimhanelerle tanınan Grigori Aleksandroviç 7 Ocak 1857 tarihinde ölmüştür⁵¹¹.

XIX. asrın Stroganovlar'a mensup en önemli figürlerinden biri 1795 yılında dünyaya gelen askerî bir kimliğe sahip olan Aleksandr Grigoryeviç Stroganov'dur. Rus ordusunda general olarak görev yapan Aleksandr Grigoryeviç

⁵¹⁰ "Grafinya Sofiya Vladimirovna Stroganova", *Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 477-480.

⁵¹¹ "Grigori Aleksandroviç Stroganov", *Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 494-495.

Rusya'dan geri çekilen Napolyon'u takip eden birlikte görev yapmıştır. Almanya'da savaflara katılmıştır. 1831 yılında Polonya'da çıkan ayaklanmanın bastırılmasında etkin rol oynamıştır. 1839-1841 yılları arasında içişleri bakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Yine Petersburg askerî hizmetlerinde yer almıştır. Hayatının son zamanlarını ise Odessa'da geçirmiştir. Burada Rus tarihi, antik eserlerle ilgilenmiş ve yerel, toplumsal faaliyetlere katılmıştır. Eğitime büyük önem veren Aleksandr, aile kütüphanesini Perm Üniversitesi'ne bağışlamıştır. Ayrıca yaptığı tarifile “*Beef Stroganoff*” (бѣфстроганов)⁵¹² yemeğine adını veren kişi oldumuştur. Aleksandr Grigoryeviç 1891 yılında ölmüştür⁵¹³.

Söz konusu çağda Rus tarihi içerisinde etkin bir şekilde rol oynayan bir diğer aile üyesi ise Baron Grigori Aleksandroviç Stroganov'un oğlu Sergey Grigoryeviç Stroganov'dur. 8 Kasım 1794'de doğan Sergey, erken yaşlardan itibaren askerlik mesleğine yönelmiştir. Kısa sürede Rus ordusunda seçkin bir subay olarak yerini almıştır. Fransa'ya karşı savaşmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında görev almıştır. 1831'den 1834'e kadar Ruga ve Minsk'te askerî vali olarak görev yapmıştır. Yine 1854-1855 Sivastopol kuşatmasında Rus ordusunda etkin bir rol oynamıştır. Ayrıca kısa bir süre Moskova genel valisi görevini de üstlenmiştir. Askerî kimliğinin yanı sıra; eğitim ve sanat alanında yaptığı faaliyetlerde de ön plana çıkmıştır. Kurulan eğitim komitelerinde üst düzey görevler almıştır. Enstitü ve üniversitelerin kurulması ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Moskova Üniversitesi Rus Tarih ve Eski Eserler Derneği Başkanlığı görevini ifa etmiştir. Fırsat buldukça sanatla da ilgilenmiştir. Birçok nadir eser neşretmiştir. Resim, heykel kıymetli tablolar onun ilgi alanına girmektedir. Sergey, Kont Pavel Aleksandroviç Stroganov'un en büyük kızıyla evlenmiştir. Son derece eğitimli bir aristokrat, beyefendi ve seçkin bir kişi olarak tanınan Sergey Stroganov 28 Mart 1882'de Petersburg'da ölmüştür⁵¹⁴.

⁵¹² Kontrfile etin uzun ince şeritler hâlinde doğrandığı, smetana (krema) ve mantarla servis edilen et yemeği. Rus Aristokrasisi içerisinde özellikle Moskova ve Petersburg'daki aileler mutfaklarına büyük önem verirdiler. Mutfakların büyük önem veren aileler arasında olan Stroganovların evleri de her gün tanış ya da tanış olmayan misafirlerle dolup taşardı. Bkz., Orlando Figes, *Nataşa'nın Dansı Rusya'nın Kültürel Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), YKY, İstanbul, 2018, s. 173.

⁵¹³ “Aleksandr Grigoryeviç Stroganov”, *Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 484-485.

⁵¹⁴ “Sergey Grigoryeviç Stroganov”, *Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 523-530.

Sergey Stroganov'un dört oğlu vardır. Aleksandr (1818-1864), Pavel (1823-1911), Grigori (1829-1910) ve Nikolay (1836-1907). Stroganov kardeşler çeşitli iş sahalarıyla ilgilenmiştir. İçlerinden Pavel, diğer kardeşlere göre daha ön planda olmuştur. Genellikle bilim ve sanat çevrelerinde aktif olarak faaliyetler yürütmüştür. Pavel, 1851 yılında Londra'da sanat galerisinde düzenlenen bir sergiye katılmış ve burada Stroganovların koleksiyonunda yer alan Yermak'ın silahını sergilemiřtir⁵¹⁵. Sibir'in işgal edilmesinden yaklaşık iki buçuk asırdan fazla bir süre geçmesine rağmen Sibir'in işgal edilmesi ve bu işgalin fiili önderi Yermak ailenin hafızasından hiçbir zaman silinmemiş ve daima diri tutulmuştur.

Sergey Grigoryeviç Stroganov'un soyunu oğlu Aleksandr Sergeyeviç'in kızı Olga Aleksandrovna (1857-1944) devam ettirmiştir. Olga, 1879 yılında Rus aristokrasisinden A. G. şerbatov (1850-1915)'la evlenmiřtir⁵¹⁶. Sergey Stroganov, Petersburg'da kendi saraylarında yaşayan torununun kocası olan şerbatov'u ailenin bütün mülklerinden sorumlu kişi yapmıřtır⁵¹⁷. Bir bakıma bu tarihten itibaren ailenin tarihinde Stroganovlar-şerbatovlar dönemi başlamıştır.

Yaklaşık beş asırdır devam eden Stroganov ailesinin son erkek temsilcisi Aleksandr Sergeyeviç'in oğlu Kont Sergey Aleksandroviç Stroganov (1852-1923)'dur. 1904 yılında Pasifik'de patlak veren Rus-Japon Savaşı sırasında da Stroganovlar kendisini göstermiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte Sergey Stroganov finansmanını kendi sağladığı Almanya'dan "*Lahn*" isimli bir gemi satın almış ve ismini "*Rus*" olarak değiştirmiştir. Ancak kısa süre sonra arızalanan gemi savaş boyunca limanda demirli kalmıştır. Sergey'in arıza veren geminin yerine yeni bir gemi satın alarak cepheye gönderdiği de bilinmektedir. Arıza yapan gemi daha sonra 1907 yılında satılmıştır. Parası Kont Sergey Aleksandroviç Stroganov adına Deniz Bakanlığı'na devredilmiřtir⁵¹⁸.

Stroganov ailesi I. Dünya Savaşı zamanında da Rus devletine hizmet etmeye devam etmiştir. 1917'de Rusya'da büyük Bolşevik (Ekim) Devrimi'nin yaşanmasıyla Rusya'da bulunan soylu insanların unvanlarıyla birlikte sahip oldukları bütün imtiyazlar ellerinden alınmıştır. Bu insanların sahip oldukları

⁵¹⁵ Kuznetsov, 2008, 326-327.

⁵¹⁶ Kuznetsov, 2008, 345.

⁵¹⁷ Matterih, 2016, 139.

⁵¹⁸ Kuznetsov, 2008, 350-351.

mallara el konularak sıradan vatandaş hâline getirilmiştir. Yaşanan karışıklıklar içinde buldukları durumdan dolayı; Rusya’da rahat bir yaşam süremeyeceklerini anlayan Sergey Aleksandroviç Stroganov sarayının ve sanat galerisinin anahtarını SSCB’nin ilk eğitim komiseri olan Vasilyeviç Lunaçarski’ye vererek bir daha dönmek üzere Rusya’yı terk etmiştir. Hayatının geri kalanını Fransa’da sürdürmüştür. Yine yanlarına hiçbir şey almadan Rusya’dan ayrılmak zorunda kalan kontesler, Fransa’da dikiş ve nakış işleriyle uğraşarak geçimlerini sağlamıştır. Stroganovların son kadın temsilcilerinden biri olan Yelena Andreyevna moda evi açarak moda tasarımcısı olmuştur. Daha sonra Rusya’ya gelerek Stroganovlar’a ait tarihi eserlerin takipçisi olan Yelena eserlerin restorasyonu da yakından ilgilenmiştir⁵¹⁹.

⁵¹⁹ Şevirin Sergey, “Sol Zemli Permskoy”, *Permskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoy İstorii*, <https://www.permgaspi.ru>. (10.01.2020).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Stroganovların bilinen ilk atasının Rus knezi Dimitriy Donsk (1350-1389) zamanında yaşamış olan Spiridon, son temsilcisinin ise Kont Sergey Aleksandroviç Stroganov (1852-1923) olduğu bilinmektedir. Neredeyse Rus tarihi kadar eski olan bu ailenin tarihi Rusya'da yaklaşık beş asır bütün canlılığıyla devam etmiştir. Stroganovların malum ilk atası hakkında bilgi veren en önemli kişilerin başında Hollandalı diplomat Witsen gelmektedir. Ona göre Stroganovların bilinen ilk atası Moskova'ya gelen ve daha sonra Hıristiyan olan, ismi kaynaklarda zikredilmeyen bir Tatar mirzasıdır. Witsen'in görüşü Sibir tarihçiliğinde otorite bir isim olan Miller başta olmak üzere birçok tarihçi ve araştırmacı tarafından kabul görmüştür. Karşıt görüşün başını ise XIX. asrın tarihçilerinden biri olan Ustrialov çekmiştir. Ona göre Stroganovlar Tatar kökenli olmayıp Rus menşeyinden gelen Novgorodlu bir aile idi. Witsen'in görüşünü Ustrialov ve daha başkalarının ortaya attığı yetersiz ve kanıtsız bilgiler çürütememiştir. Dolayısıyla Stroganovların kökeni hakkında Witsen'in verdiği bilgiler Rus bilim çevrelerinde halen en güçlü görüş olarak kalmıştır.

Tatar soylu olan Stroganov ailesinin üyeleri daha sonraki dönemlerde Sibir Hanlığı'nın işgalinde ve Sibiry'a'nın Rus hâkimiyeti altına girmesinde kilit rol oynadılar. Kuzey Türklüğü, Türk-Tatar tarihi içerisinde önemli bir yer işgal ettiler. Onların Türk tarihi içerisinde oynadıkları ilk rol Moskova ve Kazan Hanlığı arasındaki olaylar esnasında cereyan eder. Rus knezi II. Vasili'nin, Kazan Hanlığı tarafından esir alınması hadisesi, Stroganov adını ilk defa tarihi kayıtlarda geçmesine neden olur. Kazan Hanlığı'nın II. Vasili'nin serbest bırakılması için istediği 200 bin Rubleyi o dönemin zenginlerinden olan Luka Stroganov öder. Aslında bu olay bize onların gelecekteki tarihleri açısından büyük ipuçları verir. Onlar devam eden yıllarda Tatar kökenlerini unutup tarihleri boyunca Rus menfaatleri için çalıştı. Altın Orda döneminden beri Türk-Tatar kökenli birçok ailenin Ortodoksluğu kabul edip Slav/Ortodoks kültürü içerisinde Ruslaştığı bilinir. Bu ailelerin taşıdıkları teşkilatçılık ruhu Rus devlet yapısının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Buradan hareketle Stroganovların bu ailelerin ilklerinden olduğunu söyleyebiliriz.

Stroganov ailesinin Rus-Tatar dünyasındaki tarihsel fonksiyonlarını üç bölümde mütalaa edebiliriz. İlk devirleri kısmen karanlıkta kalan Anika

Stroganov'a kadar olan dönemdir. İkinci devirleri ise Solviçegodsk'a geldiklerinden sonra, Anika Stroganov ile başlayan ve Grigori Dimitriyeviç Stroganov (1656-1715)'a kadar olan dönemdir. Anika Stroganov bir bakıma aileyi gerçek anlamda güç ve şöhrete taşıyan kişi olmuştur. Onun dönemi ailenin ekonomik, siyasî bakımdan hırs ve ikbal yolunda âdeta zorba ve mütegalibe bir pozisyon aldığı dönemdir. Şüphesiz Anika ile başlayan ailenin bu ikinci dönemi Türk-Tatar tarihi ve özellikle Sibir Hanlığı tarihi bakımından son derece önemlidir. Üçüncü dönemleri ise Sibiry'a da Rus hâkimiyetinin tam anlamıyla tesis edileceği, aileden Grigori Dimitriyeviç Stroganov'la başlayan ve XX. asra kadar süren dönemdir.

Anika ile başlayan dönemde Stroganovlar Rus tarihi içerisinde tüccar kimlikleriyle tanındılar. Onlar İngilizlerle ve diğer Batılı devletlerle yapılan ticaretin ana figürü oldular. Yine Rusya adına Türkistan'la yapılan ticaretin öncüleriydiler. Anika'nın oğulları Yakov, Grigori ve Semen babalarıyla birlikte güçlü bir aile şirketi kurdu. IV. İvan'ın tahta çıkması hem Rusya'nın hem de Stroganovların tarihinde büyük gelişmelerin yaşanmasına sebep oldu. İvan'ın Türk illeri Kazan ve Astarhan'ı işgal etmesi İdil-Ural bölgesinin ve Batı Sibiry'nın daha sonraki dönemlerinin kaderini doğrudan etkiledi.

Kazan ve Astarhan'ın işgal edilmesi Moskova'yla Sibir Hanlığı'nı komşu hâle getirdi. O dönem Sibir tahtında bulunan Yedigâr, İvan'a bağlılığını bildirdi ve vergi ödemeye başladı. Bu sırada İvan'ın Türk illerini işgalinin ardından ortaya çıkan geniş, başı boş toprakların bir kısmının yönetimine, Anika'nın oğulları Yakov ve Grigori talip oldu. 1558 ve 1568 yıllarında IV. İvan'ın Stroganovlar'a verdiği imtiyazlar yeni bir dönemin de başlamasına yol açtı. Bu imtiyazlarla birlikte Stroganovlar Kama ve Çusovaya nehirleri etrafındaki toprakların sahibi oldu. Rusya'nın bölgede kolonileşmesinin öncülüğünü yaptılar. Bir bakıma tüccar kimlikleriyle bilinen bu aile, bir anda İvan'ın sınırları koruyan muhafızları konumuna geldi. Tuz, kürk başta olmak üzere birçok ticari emtiayı tekellerine aldılar. Sibir Hanlığı'nın yanı başında bunlar olup biterken Sibir'de de istikrarsız bir ortam vardı. Başkent Sibir'de taht değişikliği olmuş, Küçüm Han Yedigâr'ı öldürüp tahta çıkmıştı.

Stroganovlar IV. İvan'dan aldıkları bu yetkilerle bozkır uluslarının ve Sibir Hanlığı'nın topraklarına yakın yerlerde kale ve şehirler kurarak faaliyet göstermeye

başladı. Rusların Stroganovlar üzerinden Asya istikâmetine, Sibir Hanlığı topraklarına doğru şehir ve kaleler kurması, başta Sibir Hanlığı olmak üzere Nogay Ordaları'nı, diğer bozkır uluslarını son derece rahatsız etti. Bir bakıma Stroganovlar ve Ruslar savaşmadan topraklarını genişletmiş ve Sibir Hanlığı'nın hâkimiyet hudutlarına kadar sokulmuştu.

Sibir Hanlığı adına savaş fitilini ilk Muhammet Kul yaktı. Rusların, Stroganovlar üzerinden Urallara ve Perm civarına doğru giderek etki alanının genişletmesine dur diyen kişi oldu. Muhammet Kul'un Kama boylarına kadar gelip bir nevi Rusya'ya meydan okuması Rus devletinin, Sibir Hanlığı'ndan daha önce görmediği, beklemediği bir tavidir. Zira Sibir Hanlığı, Yedigâr Han'la başlayıp Küçüm Han döneminde de devam eden bir tür tâbiyet göstergesi sayılan vergiye tâbi bir hanlık durumunda idi. Muhammet Kul'un akınları ve Rus elçisi Tretyak Çebukov'un da öldürülmesi Sibir'de geri dönüşü olmayan olayların başlamasına neden oldu. Çarlık tarafından 30 Mayıs 1574 tarihli belge, Stroganovlar'a artık bölgede barışı tesis etmesini değil, Sibir Hanlığı üzerine sefer yapılmasını işaret ediyordu. Muhammet Kul'un saldırılarına karşı Yakov ve Grigori Stroganovların gönüllü Ostyak, Vogul, Samoyed ve Yugralılardan müteşekkil silahlı birlikler kurması ve Kozaklarla birlikte Sibir Hanlığı ile savaşmak üzere Sibir'e göndermesi söz konusu belgede emredildi. Bu tarih Rusya'nın Kazan, Astarhan gibi Altın Orda varisi hanlıklar gibi Sibir Hanlığı'nın da işgal edileceğinin ilk işaretleri idi. Moskova bu işi doğrudan kendi kuvvetleriyle değil hudutlardaki teşvik ve destek sağladığı güçlerle gerçekleştirecekti. Bölgeye hâkim ve düşman cephesini yakından tanıyan Stroganovlar bu günler için hazırlanmıştı.

Bugüne kadar sulh ile topraklarını genişleten Stroganovların artık Sibir Hanlığı'na karşı harekete geçmesi Moskova tarafından emredildi. İşte bu tarihten itibaren Stroganovlar yeni düşman cephesi addedilen Sibir Hanlığı için son derece önemli hâle geldi. Bu sınır tanımaz tüccarların artık tek hedefi vardı, o da kendisine tehdit oluşturan Sibir Hanlığı'nı ortadan kaldırmak idi. Küçüm Han ise yanı başında cereyan eden bu büyük tehlikeyi henüz yeterince fark edemediği gibi Rusya'nın elinin bu bölgelere kadar uzanacağını da öngöremedi.

Sibir'de bu gelişmeler yaşanırken Volga atamanlarından Yermak Timofeyeviç ve Kozakları İdil bölgesinde yağma ve çapulculuk faaliyeti

yürütüyordu. Ancak ne zaman bu başı boş asiler çarlık hazinelerine de saldırmaya, henüz kırılğan olan hanlıklarla diplomatik ilişkilere zarar vermeye başlayınca Moskova'nın tüm dikkatlerini kendi üzerlerine çekmesine sebep oldular. İvan onları cezalandırmak üzere bölgeye Yüzbaşı Muraşkin'i gönderdi. Bu sırada bu yağmacıların namı Stroganovların kasabalarına kadar ulaşmıştı. İşte tam bu sırada Sibir Hanlığı ve bölgedeki diğer unsurlarla savaş hâlinde olan Stroganovların aklına sinsi bir plan geldi. Muraşkin'in gazabından kaçan ve başları bir hayli sıkışmış bulunan Yermak ve yoldaşlarına haberciler göndererek onları yurtlarına davet ettiler. Amaçları bu asiler eliyle kendi sınırlarını Sibir Hanlığı ve diğer bozkır uluslarına karşı korumak ve ardından Sibir'e bir sefer düzenleyerek Sibir'i ele geçirip oranın değerli kürklerine, madenlerine ve daha birçok zenginliğine ulaşmaktı.

Bazı kaynakların verdiği bilgilere göre Stroganovlar, daha Yermak ve çetesi Sibir'e gelmeden önce sefer hazırlıkları için Perm yurtlarında tüfek üretimine başladı. Bu da gösteriyor ki henüz yukarı Asya'da tüfeğin bilinmediği bir zamanda silah ve gerekli teçhizat hazırlıkları yapılmış, Sibir Hanlığı hedefe konulmuş, sadece bu silahları kullanacak savaşçılara ihtiyaç duyulmuştu. Bunun için Volga boylarında hunharca yağma yapan, gözü kara Yermak ve adamlarını seçtiler. Aslında Stroganovların bu hareketi yerleşik kültür ve medeniyete sahip devletlerin kullandığı model olan atlı, savaşçı, düşmanla yine benzer yöntemlerle savaşan başka bir düşmanı bertaraf etme yöntemiydi. Stroganovlar savaşçı Yermak ve adamlarını Sibir Hanlığı savaşçılarına karşı kullanarak kendi yerleşik düzenlerini, şehir ve kalelerini, ticarî ve endüstriyel zenginliklerini az zahmet ve kayıpla koruduğu gibi, kendisine karşı her iki tarafı da bir tehdit olmaktan da çıkarmış olacaktı. Bizans'ın Uzları ve Peçenekleri, Halifenin Haçlılara karşı savaşçı Türkmenleri kullanması gibi. Şimdi de Yermak ve savaşçıları Stroganovların varlığı ve çıkarları için Küçüm'ün savaşçılarına karşı kullanıldı.

Stroganovların yurtlarına gelen Yermak ve yoldaşları sefer için hazırlıkların tamamlanmasının ardından Sibir Hanlığı topraklarına gönderildi. Perm toprakları ise savunmasız bırakıldı. Ancak Perm yurtlarının güvenliğine son derece önem veren İvan, Stroganovların bu seferini, özellikle de peşlerine düşülmüş olan haydutlar tarafından yapıldığını öğrenince küplere bindi. Asırlardır Rusya'ya sadakatiyle ve hizmetleriyle bilinen aileye ağır ithamlarda bulundu. Onları devlete

ihamet etmekle suçladı. Bu tarihten sonra bu seferin Stroganovlar ve kendileri açısından son şansları olduklarının bilincinde olan Kozaklar için zaferle sonuçlanması zorunlu hale geldi. Sibir'e gelen bu savaşçıların sayısının Sibir Hanlığı askerlerinin sayısına göre az olmasına rağmen ateşli silahları vardı. İlkel silahlarıyla savaşan Küçüm Han ve askerleri ateşli silahlara karşı göğüslerini siper etseler de yenilmekten kurtulamadı. Kanlarının son damlasına kadar yurtlarını savundular, asla teslim olmadılar. Ancak Yermak ve adamları yapılan dişe diş savaşların ardından başkent Sibir'e gelerek Sibir Hanlığı'nı işgal etti. Bu başarı aslında hem çarlığın takibatındaki Yermak ve arkadaşlarının hem de onlarla iş tutan Stroganovların kurtuluşu oldu.

Stroganovların Rusya içerisindeki statüleri araştırmacılar arasında soru işareti olarak kaldı ve tartışıldı. Rusya içerisindeki sahip oldukları statü de yıllar, asırlar geçtikçe Rus devleti içerisinde değişti. Onlar, tarihi serüvenleri içerisinde “*İmenitie Lyudi*”, “*Baron*” ve “*Kont*” gibi unvanlara sahip oldu. Anika'yla başlayan dönemde Stroganovlar aldıkları imtiyazlarla birlikte elde ettikleri statü aslında Altın Orda Devleti içerisinde yer alan “*Tarhanlık*” müessesesi ile bazı bakımlardan benzerlik göstermektedir. Tarhanlık için aristokrat olmaya gerek yoktu orta halli insanlar da tarhanlık unvanını alabiliyordu. Altın Orda Devleti'nde “tarhan” unvanını alan kimse vergilerden muaf tutulur ve hukuksal ve birçok alanda ayrıcalıklara da sahip olurdu⁵²⁰. Yani Stroganovların çarlardan aldığı yetkiler ve haklar göz önüne alındığında adı konmamış bir tarhanlık statü ve imtiyazlarına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Altın Orda Devleti'nin Rusya Devleti üzerinde siyasî, dini, devlet teşkilatı ve sosyo-ekonomik alanlarda oldukça fazla etkileri olduğu biliniyor. Bunun en büyük sebebi ise tahta çıkan Rus knezlerinin teşkilatçı bir yapıya sahip olmadıklarından Altın Orda devlet teşkilatlanmalarını kendilerine uyarlamaya çalışmasıdır⁵²¹. Buradan da görüldüğü üzere IV. İvan'ın Stroganovlar'a verdiği imtiyazların tarhanlık sistemiyle benzerlik göstermesi bu yapıda da Altın Orda devlet teşkilatından etkilendiklerini göstermektedir. Tarihi süreçte Rus devlet ve toplum yapılarında Stroganovların konumu ve statüleri tek ve ilginç bir örnektir.

⁵²⁰ A.Yu. Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Çev.: Hasan Eren), TTK, Ankara 1992, s. 41.

⁵²¹ Kamalov, 2008, s. 224.

Knez Vasili Şuyski (1606-1610) döneminde devletin zor zamanlarında devlete karşı gösterdikleri üstün hizmetlerden dolayı Stroganovlar'a "İmenitie Lyudi" seçkin insanlar unvanı verildi. Bu aile bu unvanı yaklaşık 112 yıl üzerinde gururla taşıdı. Grigori Dimitriyeviç Stroganov'la yeni bir kimliğe bürünen aile Moskova'ya taşındı ve sarayla daha yakın ilişkiler kurdu. Stroganovlar Kuzey Savaşları için Rus donanmasına gemiler inşa ettirdi. Bazı ihtiyaçlar için finansman sağladılar. Rus devletine sonsuz hizmetlerinden dolayı ve 1721'de Kuzey Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının anısına Grigori Dimitriyeviç'in üç oğlu Aleksandr, Nikolay, Andrey ve eşi Mariya Yakovlena'ya 6 Mart 1722 tarihinde I. Petro tarafından "Baron" unvanı verildi. Bu tarihten sonra ailenin erkekleri "Baron", kadınları ise "Barones" olarak anılmaya başlandı. Aleksandr Sergeyeviç Stroganov "Kont" unvanı almasıyla birlikte aile Rus aristokrasisine geçiş sürecini tamamladı. Yani Stroganovlar tüccardan, seçkin insanlara (İmenitie Lyudi), seçkin insanlardan "Baron-Baronese", daha sonra da "Kont-Kontese" dönüştü. Birçok tüccar, diplomat, sanayici, general, sanatçı yetiştiren bu aile sanata, mimariye, güzel sanatlara ve sanatçılara ilk gündenden itibaren büyük önem verdi. Rusya'da bulunan birçok müzenin, tarihi yapının ve kilisenin inşasına imza attı.

Tatar soylu Rus baronlar olan Stroganovlar kadim Türk yurdu olan ve Türk Müslümanlığının kuzey hudutlarındaki temsilcisi Sibir Hanlığı'nı ve Sibiry bozkırlarını, Rusya adına istila etti. Bir bakıma Sibir'i altın tepside IV. İvan'a sunan kişiler oldular. Daha sonra Rusya'nın bölgeyi Ruslaştırmasına ve kolonileştirmesine öncülük ettiler. Moskova tarafından bölgeye atanan voyvodalar Sibir'i imara açarak sırasıyla Tümen, Tobolsk, Pelim, Surgut, Tara, Narım ve Verhotur gibi birçok şehir inşa edip, kaleler kurdular. Daha sonra yapılacak büyük Sibiry ekspedisyonlarına da böylece gerekli olan zemin hazırlanmış oldu. Sonuç olarak Rusya'nın siyasî ve kültürel tarihine derin izler bırakan Stroganovlar, Sibiry'nın kapılarını Rusya'ya açan kişiler ve bıraktıkları zengin kültürel mirasla, Rus ve Türk-Tatar tarihi içerisinde kendilerine özel bir yer edindiler.

KAYNAKÇA

Kronikler

Kratkaya Sibirskaya Letopis, Sanktpeterburg, 1880.

Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, İzdannoe Po Vısoçayşemu Povelenyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Tom Dvenadtsatıy, Sanktpeterburg, 1901.

Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, İzdannoe Po Vısoçayşemu Povelenyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu, Tom Trinadtsatıy, Sanktpeterburg, 1904.

Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, Ustyujskie i Vologodskie Letopisi XVI-XVIII vv. Akademiya Nauk SSSR, Red. B. A. Rıbakov, Tom Tridtsat Sedmoy, Leningradskoe Atdelenie, 1982.

Sibirski Vestnik, “Sibirskaya Letopis Savvı Yesipova”, Sanktpeterburg, 1824.

Sibirskiya Letopisi, “Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku”, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 312-366.

Sibirskiya Letopisi, “Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago”, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 1-46.

Sibirskiya Letopisi, “Stroganovskaya Letopis Po Tolstovskomu Spisku”, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 47-96.

Sibirskiya Letopisi, “Stroganovskaya Letopis v Sokraşeniy Po Afanasiyevskomu Spisku”, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 97-104.

Sibirskiya Letopisi, “Yesipovskaya Letopis Po Abromovskomu Spisku”, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 241-260.

Sibirskiya Letopisi, “Yesipovskaya Letopis Po Buzunovskomu Spisku”, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 296-306.

Sibirskiya Letopisi, “Yesipovskaya Letopis Po Golovinskomu Spisku”, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 307-311.

Sibirskiya Letopisi, “Yesipovskaya Letopis Po Pogodinskomu Spisku”, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 271-295.

Sibirskiya Letopisi, “Yesipovskaya Letopis Po Rumyantsovskomu Spisku”, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 261-270.

Sibirskiya Letopisi, “Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku”, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. 105-170.

SPASSKİ, Grigori, *Letopis Sibirskaya*, Sanktpeterburg, 1821.

ŞİŞONKO, Vasiliy, *Permskaya Letopis s 1263-1881 g. Perviy Period*, s. 1263-1613 g., Perm, 1881.

Kitap ve Makaleler

ACAR, Kezban, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yayınları, İstanbul, 2004.

ACAR, Serkan, “Sibir Hanlığı”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, İstanbul, 2017, s. 388-406.

ACAR, Serkan, “XV. Yüzyılda Dest-i Kıpçak'ta İktidar Mücadelesi”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, S. 2, 2017, s. 22-34.

ACAR, Serkan, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)*, TTK, Ankara, 2013.

AKUNİN, Boris, *İstoriya Rıssiyskogo Gosudarstva İvan Grozny-Kazimir Valişevskiy*, İzdatelstvo AST, Moskva, 2017.

ALİMOV, Rysbek, *Kadir Ali Bek ve Camiü't-Tevarih'i Üzerine Dil İncelemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

ALLEN, W. E. David, *Muhteşem Süleyman Zamanında Türk Dünyası*, (Çev.: Serkan Acar), Selenge Yayınları, İstanbul, 2012.

ANDREYEV, Aleksandır Radyeviç, *Stroganovi*, Bely Volk, Moskva, 2002.

ARAT, Reşit Rahmeti, “Astırhan” *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul, 1993, s. 680-682.

ARAT, Reşit Rahmeti, “Küçüm Han” *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul, 1993, s. 1071-1074.

ARMSTRONG, Peter, *Foreigners, Furs And Faith: Muscovy's Expansion Into Western Siberia, 1581-1649*, Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts, Dalhousie University Halifax, Nova Scotia, 1997.

ARMSTRONG, Terence, *Yermak's Campaign in Siberia*, The Hakluyt Society, Londra, 1975.

ARSLANTÜRK, Harun, *Letopis Sibirskaya (Sibir Vekayinamesi)'nin Çeviri ve İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2017.

ATLASİ, Hadi, *Kazan Hanlığı'nın Çöküşü ve Süyün Bike*, (Çev.: Hakan Coşkunarslan), Kömen, Konya, 2004.

- ATLASI, Hadi, *Sibir Tarihi, Söyembike, Kazan Hanlığı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1993.
- ATLASI, Hadi, *Sibir Tarihi*, (Çev.: Eser Havare), TTK, Ankara, 2016.
- Ayneddin Ahmerov'un Kazan Tarihi*, Haz. Fatih Ünal, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara, 2009.
- BAHRUŞIN, S. V., *Oçerki Po İstorii Kolonizatsii Sibiri v XVI. i XVII. vv.*, I, Nauçnie Trudı, Moskva, 1955.
- BASKAKOV, N. A., *Türk Kökenli Rus Soyadları*, (Çev.: Samir Kâzımoğlu), Türk Dil Kurumu, Ankara, 1997.
- BAŞTAY, Şerif, "Sabir Türkleri", *Bellekten*, Cilt V, S. 17-18, Ankara, 1941, s. 53-99.
- BELAVİN, A. M., "Severo Zakamskoe" v İstorii i Arheologii Permskogo Preduralya" *Vestnik Permskogo Nauçnogo Tsentra*, 2/2013, UDK 902, s. 50-61.
- BLEYK, Sara, *Stroganovi. Samie Bogatie v Rossii*, Ripol-Klassik, Moskva, 2014. Brumfield,
- CRAFT, Willam, *Architecture at the end of the Earth Photographing the Russian North*, Duke University Press, 2015.
- ÇELEBİ, Defterdâr Seyfi, *Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnâmesi*, Haz. Serkan Acar, Selenge, İstanbul, 2014.
- ÇERNİKOV, V.V., *Kazaçestvo v İstorii Rossii*, Ayris Press, Moskva, 2013.
- DMİTRİYEV, A. A., "Rol Stroganovih v Pokoreniı Sibiri" *Jurnal Ministerstva Norodnago Proşveşeniya*, Sedmoe Desyatiletie, Çast CCXCI, Sanktpeterburg, 1894, s. 1-45.
- DMİTRİYEV, Aleksandr, *Materialı k İstorii Roda Stroganovuh za Poslednie Dva Stoletiya*, Perm, 1883.
- DMİTRİYEV, Aleksandr, *Permskaya Starina. Sbornik İstoriçeskih Statey i Materialov Preimuşestvenno O Permskom Krae, Stroganovi i Ermak*, Vıpusk IV, Perm, 1892.
- DMİTRİYEV, Aleksandr, *Permskaya Starina. Sbornik İstoriçeskih Statey i Materialov Preimuşestvenno O Permskom Krae, Pokorenie Ugorskih Zemel i Sibiri*, Vıpusk V, Perm, 1894.
- Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi*, (Çev.: Doktor Rıza Nur), Sadeleştiren Yunus Yiğit, İlgi Kültür Sanat, İstanbul, 2009.
- EVTUNOV, Catherine-STITES, Richard, *1800'den İtibaren Rusya Tarihi Halklar, Efsaneler, Olaylar, Güçler*, (Çev.: Ahmet Cevdet Aşkı), TVYY, İstanbul, 2018.
- EYRİYAN, Tatyana, *İz Roda Stroganovih İstorii XVI-XIX Vekah v Litsah*, Uralskiy Raboçiy, Yekaterinburg, 2003.

- FASMER, Maks, *Etimologiçeskiy Slovar Russkogo Yazıka v Çetireh Tomah*, Tom II, Moskva, 1986.
- FEHNER, M. V., *Torgovliya Russkogo Gasudarstva so Stranami Vostoka v XVI Veke*, Goskulprosvetizdat, Moskva, 1956.
- FİGES, Orlando, *Nataşa 'nın Dansı Rusya 'nın Kültürel Tarihi*, (Çev.: Figen Dereli), YKY, İstanbul, 2018,
- FİŞER, İogann Ebergard, *Sibirskaya İstoriya s Samago Otkrıtya Sibiri do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujiyem*, Sanktpeterburg, 1774.
- FORSYTH, James, *A History of the Peoples of Siberia*, Cambridge University Press, London, 1992.
- GOGOL, Nikolay Vasilyeviç, *Mertie Duşı*, ACT, Lyuks, Moskva, 2005.
- GOLDENBERG, L. A., *Semen Ulyanoviç Remezov Sibirskiy Kartograf i Geograf*, Akademia Nauk SSSR, Moskva, 1965.
- GOLOHVASTOVA, Natalya Veniaminovna, *Krepostnie Slujaşie v Sisteme Upravleniya Uralskogo Gornozavodskogo İmeniya v Kontse XVIII-Pervoy Polovine XIX. Veka: Na Primere Permskih Votçin Stroganovih*, Kandidat İstoriçeskih Nauk, Perm, 2001.
- GOLOVNEV, A. V., “Yevropeyskie Morehodı na Russkom Severe: Puteşestviya i Geopolitika XVI-XVII Vekov”. УДК 94(47).04, 2015, s. 11-21.
- GÖMEÇ, Saadettin, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
- HALİKOV, A. H., *Rus Tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülale*, (Çev.: Mustafa Öner), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995.
- HUDYAKOV, M. G., *Oçerki Po İstorii Kazanskogo Hanstva*, Moskva, 1991.
- İGOŞEV, V. V., “Dragotsennie Vkladı Stroganovih vo 2-y Polovine XVI- Naçale XVII v. V Hramı i Monastırı Velikogo Ustyuga”, *Vestnik PCTGU Seriya V. Vaprosı İstorii i Teorii Hristianskogo İskusstva*, 2014, Vıp. 2 (14) s. 59-82.
- İKOSOV, P. C., *İstoriya o Rodoslovii i Bogatsve i Ateçestvennih Zaslugah Znamenitoy Familii g. g. Stroganovih (1761)*, İzdannaya (Haz.) Vasiliy Şişonko, Perm, 1881.
- İLİNSKİ, N. V., *Totemskiy Kray v Proşlom i Nastoyaşem*, 3-Ya Gasudarstvennaya Tipografiya, Vologda, 1920.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara, 12-14 Aralık, 1992, s. 25-36.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, Cilt XII, S. 46, Ankara, 1948, s. 349-402.
- İSHAKOV, Damir, *Vvedenie v İstoriyu Sibirskogo Hanstva*, İnstitut İstorii im. Ş. Marcani AN RT, Kazan, 2006.

- İstoriya Literatura Urala (Konets XIV-XVIII v.)*, Red. V. V. Blajes-E. K. Sozina, Yazıkı Slavyanskoy Kulturu, Moskva, 2012.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 6. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.
- KAMALOV, İlyas, *Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusyası'nın Kuruluş Sürecinde)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskaro*, Kiniga 2, Tom VII-XII, Moskva, 2006.
- KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskago*, IX, Sanktpeterburg, 1843.
- KEMALOĞLU, İlyas, “Sibir Hanlığı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt ek 2, 2016, s. 511-512.
- KİZİLOV, Mikhail, “Noord en Oost Tartarye by Nicolaes Witsen. The First Chrestomathy on the Crimean Khanate and its Sources.” *In The Crimean Khanate between East and West (15th-18th Century) (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 78)*. Edited by Denise Klein, Wiesbaden: Harrassowitz, 2012, s. 169-187.
- KOÇ, Dinçer, “Aşağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1 (Yaz 2012), s. 455- 494.
- KOÇ, Dinçer, “XVI.-XIX. Yüzyıllarda Buhara Hanlığı'na Gelen Rus Diplomat ve Askerleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 115, S. 227, Mart-Nisan 2017, s. 61-90.
- KOSTOMAROV, Nikola İvanoviç, *Russkaya İstoriya v Jizneopisanıyah yeyo Glavneyşih Deyateley*, Kniga 1, Moskva, 2017.
- KRESSON, Uilyam, *Kazaki, İstoriya “Volnih ludey” ot Zaporojkskoy Seçi do Kommunističeskoy Rossii*, (Perevod.: A. L. Andreeva), Moskva, 2016.
- KUPTSOV, İ. V., *Rod Stroganovih*, İzdatelstvo Kamennyıy Poyas, Çelyabinsk, 2005.
- KURAT, Akdes Nimet, “Kazan Hanlığı (1437-1556)” *DTCF Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3-4, 1954, s. 227-248.
- KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK, Ankara, 1972.
- KURAT, Akdes Nimet, *Peçenekler*, Yay. Haz. Ahsen Batur, TTK., Ankara, 2016.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar*, TTK, Ankara 2014.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*, TTK, Ankara, 2011.

- KUSTOVA, E. V., “Stroganovi i Monastirskoe Stroitelstvo v Priurale v Seredine XVI-XVII vv”, *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 2016, No:402, s. 71-78.
- KUZNETSOV, Sergey Oleroviç, *Gosudarstvennaya i Metsenatskaya Deyatelnost Roda Stroganovih v İmperskiy Period*, Doktora İstoriçeskiy Nauk, Sankt-Petersburgskiy Gosudarstvenniy Politehniçeskiy Universitet, Sanktpeterburg, 2008.
- KUZNETSOV, Sergey Oleroviç, *Stroganovi. 500 Let Roda. Više Tolko Tsari*. Tsentrpoligraf, Moskva, 2012.
- KUZNETSOV, Sergey, “Kulturnie Kodı Rossii: Nasledie Stroganovih”, *Vklad. Hudojestvennoe Nasledie Stroganovih XVI-XVII Vekov v Muzeyah Solviçegodska i Permskogo Kraya*, Permskaya Gosudarstvennaya Hudojestvennaya Galereya, 2017, s. 12-33.
- LETNYAKOV, D. E., “Smutnoe Vremya v Rossii: ot Revolyutsii k Restavratsii”, *Vestnik RUDN*, No: 1, 2010, s. 13-23.
- LEVŞİN, Aleksey, *Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, Çast 2, Sanktpeterburg, 1832.
- MEDVEDEVA, Natalya Vladimirovna, *Antroponimiya Prikamya Pervoy Polovini XVII. Veka v Dinamiçeskom Aspekta: Na Materiale Perepisnih Dokumentov po Votçinam*, Kandidat Filologiçeskiy Nauk, Perm, 1999.
- MELNİKOV, N. M., *Yermak Timofeyeviç Knyaz Sibirskiy, Ero Spodvijniki i Prodoljатели*, İzдание “Podimogo Kraya”, Asnieres, 1961.
- METTERNİH, Tatyana, *Stroganovi: İstoriya Roda*, Aleteyya, Moskva, 2016.
- MEZENİNA, Tatyana Gennadevna, *Permskie Vladeniya Stroganovih v XVIII-Pervoy Polovine XIX v.: Osobennosti Prostranstvennoy i Sotsialno-Ekonomiçeskoj Organizatsii*, Kandidat İstoriçeskiy Nauki, Uralskiy Gosudarstvenniy Pedagogiçeskiy Universitet, Nijniy Tagil, 2007.
- MİHAYLOVIÇ, Romanov Nikolay, *Graf Pavel Aleksandroviç Stroganov (1774-1817)*, Tom Perviy, Tip. Ekspeditsii Zagotovleniya Gosudarstvennih Bumag, Peterburg, 1903.
- MİLLER, Gerard Friderik, *İstoriya Sibiri*, Moskva, 1937.
- MİLLER, Gerard Friderik, *Opisanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoj Derjave Po Siy Vremena*, Akademi Nauk, Sanktpeterburg, 1750.
- MONTEFİORE, Simon Sebag, *Romanovlar 1613-1918*, (Çev.: Nurettin Elhüseyni), YKY, İstanbul, 2016.
- NAUMOV, İgor, *The History of Siberia*, ed. David N. Collins, British Library Cataloguing in Publication Data, Abingdon, 2006.
- NEBOLSİN, Pavel İvanoviç, *Pokorenie Sibiri*, Sanktpeterburg, 1849.
- NİZOVSKI, A. Yu., *Pravoslavnie Hramı i Monastiri*, Moskva, Veçe 2005.

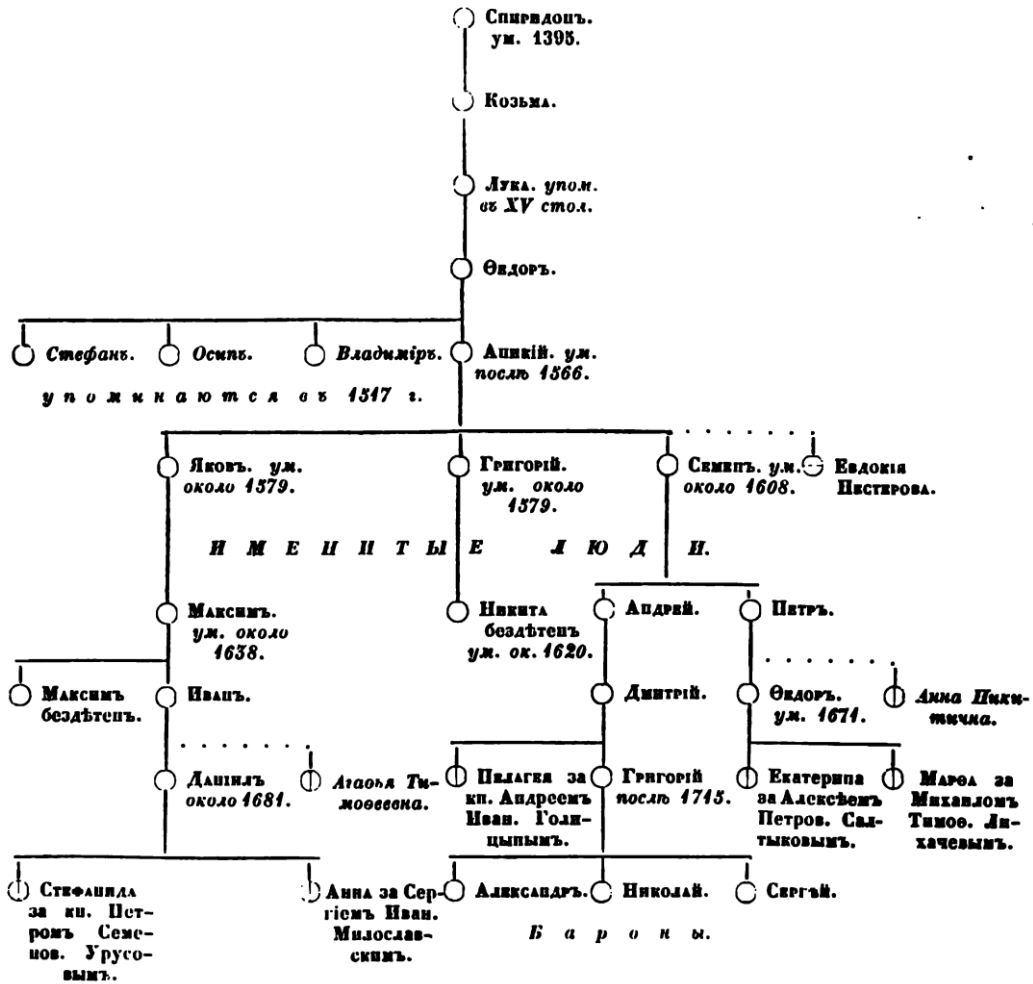
- OJEGOV, S. İ., *Slovar Russkogo Yazıka*, Moskva, 1989.
- OKSENOV, A. V., “Sluhi, Vesti o Sibiri do Ermaka”, *Sibirskiy Sbornik*, Kniga IV, Sanktpeterburg, 1887.
- Opis Biblioteki N. G. Stroganova 1620 g.* URO, AN, SSSR, Red. N. A. Minenko, Yekaterinburg, 1991.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)* TTK., Ankara, 2017.
- ÖZKAN, Murat, “Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki: ‘Sibirskiy Vestnik’”, *Selçuk Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2019; (45), s. 307-332.
- ÖZTÜRK, Yücel, *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1600)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 1999.
- PLOKHY, Serhii, *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- POPOV, V. T., *Gorod Totma*, Tipografiya Vologadskago Gubernskago Pravleniya, Vologda, 1886.
- PUŞKAROV, İvan, *Opisaniye Rossiyskoy İmperii v İstoriçeskom, Geografiçeskom i Statistiçeskom Atneşeniyah*, Tom Perviy: Novgorodskaya Guberniya, Sanktpeterburg, 1844.
- RİASANOVSKY, N. V. – STEİNBERG, M. D., *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, (Çev.: Figen Dereli), İnkilap, İstanbul, 2011.
- Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, “Aleksandr Grigoryeviç Stroganov”, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 484-485.
- Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, “Aleksandr Sergeyeviç Stroganov”, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 485-488.
- Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, “Gr. Pavel Aleksandroviç Stroganov”, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 514-521.
- Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, “Grafinya Sofiya Vladimirovna Stroganova”, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 477-480.
- Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, “Mariya Yakovlevna Stroganova”, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 476-477.
- Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, “Sergey Grigoryeviç Stroganov”, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 523.
- Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, “Sergey Grigoryeviç Stroganov”, Tom XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 523-530.
- Russkiy Biogrefiçeskiy Slovar*, Tom “Grigori Aleksandroviç Stroganov”, XIX, Sanktpeterburg, 1909, s. 494-495.

- SARDAK, L. L., “Pokolennaya Rospis Baronov Rossiyskoy İmperii Meller Zakomelskih (Rodonaçalnik Johan Diederich Müller)”, *Nemtsı v Sankt Peterburge: Biografiçeskiy Aspekt*, S. Peterburg, 2014, s. 315-346.
- SAVIÇ, A. A., *Proşloe Urala*, Perm, 1925.
- SEMUŞİN, D. L., “Pamorye i Pamorı: Struktura Adnogo İstoriçeskogo Mifa” *Artika i Sever*, No:7, Moskva, 2012, s. 45-58.
- SERGEY, Şevrin, “Sol Zemli Permskoy”, *Permskiy Gosudarstvennyy Arhiy Sotsialno-Politiçeskoy İstorii*, <https://www.permgaspi.ru>. (10.01.2020).
- SEVER, Zafer, “Semen Ulyanoviç Remezov’un Sibiry Atlası (Çertejnaya Kniga Sibiri)”, *Genel Türk Tarihi Kaynakları*, Kültür Yayınları, Ordu, 2019, s. 283-293.
- Sibirski Letopisets: Letopis Kontsa XVII i Naçala XVIII Stoletiy Vedennaya v Tobolske*, Tobolsk, 1892.
- Sibirskiya Letopisi*, “Predislovie”, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sanktpeterburg, 1907, s. XVI-XVIII.
- SKRINNİKOV, Ruslan, *Yermak, Jizn Zameçatelnih Lyudey*, Molodaya Gvardiya, Moskva, 2008.
- SOLODKİN, Yakov Grigoryeviç, “K Pervonaçalnoy İstorii Prisoedineniya Sibiri k Rossii (O Nekotorih Spornih İnterpretatsyah “Yermakova Vzyatiya” “Kuçumova Tsarstva)”, *Bylye Gody*. 2014. № 34 (4), s. 510-518.
- SOLODKİN, Yakov Grigoryeviç, “Yermakovo Vzyatie” *Sibiri Diskussionnie Problemy İstorii i İstoçnikovedeniya*, İzdatelstvo Nijnevartovskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 2015.
- SOLOVYEV, S. M., *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen, Kniga Vtoraya*, Tom VI-X., Vtoroye İzdaniye, Sanktpeterburg, 1896.
- SOSKİN, Aleksey, *İstoriya Goroda Soli Viçegodskoy, Sıktivkarskiy Gasudarstvennyy Universitet*, Sıktivkar 1997, s. 17-19; Nikitina Yelena Vasilevna, *Solviçegodsk i Stroganovi*, <http://world.lib.ru>. (20.05.2019)
- SPASSKİ, Grigori, “Naçertanie Geografiçeskago Opisaniya Sibiri i Yeya Ostrovov”, *Sibirskiy Vestnik*, Çast Tretiya, Sanktpeterburg, 1823, s. 127-144.
- SUKAÇEV, V. P., *İrkutsk. Ego Mesto i Znaçenie v İstorii i Kulturnom Razvitii Vostoçnoy Sibiri*, Moskva, 1891.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Göktürkler I-II-III*, TTK, Ankara, 2014.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.
- TAYMAS, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İkinci Basım, Ankara, 1966.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul, 1981.

- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1981.
- TOPSAKAL, İlyas, “17. Yüzyılda Rus Yönetimi ve Kürk Yönetimi”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Mart 2011, s. 53-57.
- TOPSAKAL, İlyas, “Batı ve Orta Sibirya'nın İşgali”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 191, Mart-Nisan 2011, s. 37-52.
- TOPSAKAL, İlyas, “Türk Tarihi Açısından Sibirya'nın Kısa Tarihi (Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar)”, *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter 2011, s. 1863-1883.
- TOPSAKAL, İlyas, *Sibirya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ötüken, İstanbul, 2017.
- USTRİALOV, Nikolay Gerasimoviç, *İmenitie Lıyudı Stroganovı*, Sanktpeterburg, 1842.
- ÜNAL, Fatih, “Çarlık Dönemi Rusların Sibirya Araştırmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.41, Aralık 2015, s. 613-647.
- ÜNAL, Fatih, “Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astarhan/Hacı Tarhan)”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 38, Erzurum, 2008, s. 227-252.
- ÜNAL, Fatih, “Türk Tarihinin Kaynaklarından Câmîü't-Tevârih ve Müellifi Kadir Ali Beg Hakkında”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.37, Erzurum, 2008, s. 231-239.
- VELYAMİNOV-ZERNOV, V. V., *İzsledovanie o Kasimovskih Tsaryah i Tsareviçah*, C. II, Sanktpeterburg, 1864.
- VERNADSKY, George, *Rusya Tarihi*, (Çev.: Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.
- VİNKLERİ, Eberhard, “O Roli İoganna Eberharda Fişera v Rabote Po Sboru Yazıkovogo Materiala v Volgo-Kamskom Areale (XIII v.), *Lingustica Uralica*, L 2014 1, s. 44-52.
- Vklad. Hudojestvennoe Nasledie Stroganovih XVI-XVII Vekov v Muzeyah Solviçegodska i Permskogo Kraya*, Permskaya Hudojestvennaya Galeriya, 2017.
- Voennaya Entsiklopediya*, “Kazaki, Kazaçestvo, Kazaçi Voyska”, Peterburg, 1913.
- VOLEROV, F. A.- DMİTRİYEV. A. A. *Rodoslovnaya G. g. Stroganovih*, Perm, 1895.
- VVEDENSKİ, Andrey, *Dom Stroganovih v XVI-XVII. Vekah*, İzdatelstvo Sotsialno Ekonimiçeskoy Literaturi, Moskva, 1962.
- VVEDENSKİ, Andrey, *Proishojdenie Stroganovih*, İzdanie Vologodskogo Oblastnoro Otdeleniya Gosizdatelstva, Vologda, 1923.
- WİTSEN, Nikolaes, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam, 1705.

- YAKUBOVSKI, A.Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Çev.: Hasan Eren), TTK, Ankara, 1992.
- YENİKEYEV, Gali, KİTABÇI, Şihab, *Nasledie Tatar Çto i Zaçem Skrili ot Nas iz İstorii Oteçestva*, TD Algoritm, Moskva, 2016.
- Yermak-Gordost Rossii: Kratkiy İstoriçeskiy Spravoçnik*, Pod Red. G. S. Zaytseva, V. İ. Stapeçenko, İzdatelstvo Tyumenskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Tyumen, 2016.
- YEŞKİLYEV, V. A., *Solviçegodsk i Pamyatniki Biloy ego Kulturi*, Solviçegodskiy Gasudarstvenniy Muzey, V. Ustyug, 1926.
- YÜCEL, Mualla Uydu, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK, Ankara, 2007.

ЕКЛЕР СТРОГАНОВЫХЪ.

Ek 1: Stroganov Aile Şeceresi (N. G, Ustrialov, *İmenitie Lyudy Stroganovi*, Sanktpeterburg, 1842)

Жалованная грамота Ивана Грозного Григорию Аникеевичу Строганову о финансовых, судебных и торговых льготах на пустые места по реке Каме от 4 апреля 1558 года

Се аз царь и великий князь Иван Васильевич всея Руси, преже сего в лете 7000 в 66 году в апреле в четвертом числе, пожаловал есмь Григорья Аникеева сына Строганова: что мне бил челом, а сказывал, что деи в нашей отчине, ниже Великие Пермь за 80 за 8 верст, по Каме реке, по правую сторону Камы реки с Усть Лысвы речки, а по левую деи сторону реки Камы против Пызновские курьи, по обе стороны, по Каме до Чусовые реки, места пустые, леса черные, речки и озера дикие, острова и наволоки пустые, а всего деи того пустого места 146 верст; и преже деи сего, на том месте, пашни не пахиваны, и двory деи не ставили, и в мою деи цареву и великого князя казну с того места пошлина никакая не бывала; и ныне не отданы никому, и в писцовых деи книгах и в купчих и в правящих то место не написано ни у кого; и Григорий Строганов бил нам челом, а хочет на том месте городок поставити, и на городе пушки и пищали учинити; и пушкарей и пищальников и воротников устрои, для береженья от ногайских людей и от иных орд; а около того места лес по речкам и до вершин и по озерам сечи, и пашню рощистя пахати, и двory ставити, и людей называти неписменных и не тяглых, и росолу искати, а где найдется росол, и варицы ставити и соль варити, и мне б Григорья Строганова пожаловати, велети б ему на том месте городок поставити собою, и на городе пушки и пищали учинити, и пушкарей и пищальников и воротников устрои собою, для береженья от ногайских людей и от иных орд, и около б того места лес по речкам и до вершин и по озерам велети сечи, и пашни рощистя велети пахати, и двory ставити, и людей велети называти, и в том бы есте велети росолу искати, где найдется, и соль бы ему тут велети варити.

И здесь на Москве казначей наш про то место спрашивали пермитина Кодаула, а приезжал из Пермь ото всех пермич з данью и казначаем нашим пермитин Кодаул сказал: о котором месте нам Григорей бьет челом, и те деи места искони вечно лежат впусе и доходу в нашу казну с них нет никоторого, и у пермич деи в тех местах нет ужожаев никоторых. И ож будет так, как нам Григорей бьет челом и пермич Кодаул сказывал, и с тех будет с пустых мест преже сего наших даней не шло, и ныне с них дани никоторые не идут, и с пермичи не тянут ни в какие подати, и в Казань ясаков не дают и преже того не даывали, и пермичем и проезжим людем никоторые споны не будет; и аз царь и великий князь Иван Васильевич всея Руси Григорья Аникеева сына Строганова пожаловал, велел есмь ему на том пустом месте ниже Великие Пермь за 80 за 8 верст по Каме реке, по правую сторону Камы реки, с усть Лысвы речки, а по левую сторону Камы реки против Пызновские курьи, вниз по обе стороны по Каме до Чусовые реки, на черных лесех городок поставити, где бы было крепко и усторожно, и на городе пушки и пищали учинити, и пушкарей и пищальников и воротников велел есмь ему устрои собою, для береженья от ногайских людей и от иных орд. А тяглых людей и писменных к себе не называти и не примати; а воров ему и боярских людей беглых, с животом, и татей и разбойников не примати ж. А приедет кто к Григорью из иных городов нашего государства или из волостей тяглые люди с женами и детьми, и станут о тех тяглых людех присылати наместники или волостели или выборные головы, и Григорью тех людей тяглых с женами и детьми от себя отсылати опять в те города, ис еоторого города о которых людех отпишут именно, и у себя ему тех людей не держати и не примати их.

А которые люди кто приедет в тот город нашего государства или иных земель люди с деньгами или с товаром, соли или рыбы купити или иного товару, и тем людем вольно туто товары свои продавати, и у них покупати безо всяких пошлин. А которые люди пойдут ис Пермь жити, и тех людей Григорью имати с отказом неписменных и не тяглых. А где в том месте росол найдут, и ему тут варицы ставити и соль варити и по речкам и по озерам в тех местех рыба ловити, безоброчно. А где будут найдут руду серебряную или медную, или оловянную, и Григорью тотчас о тех ему рудах отписывати к нашему казначаем, а самому тех руд не делати, без нашего ведома; а в Пермские ему ужожен и в рыбные ловли не входить. А льготы есмь ему дал на 20 лет – от Благовешеньева дни лета 7066 до Благовешенья дни лета 7086; и кто к нему людей в город и на посад, и около города на пашни на деревни и на починки, придут жити неписменных и не тяглых людей, Григорью с тех людей, в те льготные 20 лет не надобе моя царева и великого князя дань, ни ямские, ни ямчюжные денги, ни пососная служба, ни городовое дело, ни иные никоторые подати, ни оброк с соли и с рыбных ловел, в тех местех. А которые люди едут мимо тот городок нашего государства или иных земель с товарами или без товару, и с тех людей пошлины не имати никоторые, торгуют ли тут, не торгуют ли. А повезет он или пошлет ту соль или рыбу по иным городом, и ему с той соли и с рыбы всякие пошлины давати, как и с иных с торговых людей наши пошлины емлют. А кто у него учнет в том его городке людей жити пашенных и непашенных, и нашим пермским наместником и их тиуну Григорья Строганова, и что его городка людей и деревенских, не судити ни в чем, и праведникам и доводчикам и их людем к Григорью Строганову и к его городка и к деревенским людем не везжати ни по что, и на поруки их не дают и не всылают к ним ни по что; а ведает и судит Григорей своих слобожан сам, во всем.

А кому будет иных городов людем до Григорья какое дело, и тем людем на Григорья здесь имати управные грамоты, а по тем управным грамотам обоим, ищем и ответчикам, безприставно ставитца на Москве перед нашими казначей на тот же срок на Благовешеньев день. А как те урочные лета отойдут, и Григорью Строганову наши все подати велети возити на Москву в нашу казну на тот же срок на Благовешеньев день, чем их наши писцы обложат. Также есмь Григорья Аникеева сына Строганова пожаловал: коли наши послы поедут с Москвы в Сибирь или из Сибири к Москве, или из Казани наши посланники поедут в Пермь или из Пермь в Казань мимо тот его городок, и Григорью и его слобожанам нашим Сибирским послом и всяким нашим посланникам в те его льготные 20 лет подвод и проводников и корму не давати; а хлеб и соль и всякой запас торговым людем в городе держати, и послом и гоночи проезжим людем и дорожным продавати по цене, как меж себя купят или продают; и подводы, и суды, и гребцы, и кормшкик наймают полюбовно всякие люди проезжие, кому надобе, и кто у них дешевле похочется наняти.

Также есмь Григорья Аникеева сына Строганова пожаловал: с пермичи никоторые тяглы не тянут и счету с ними не держати ни в чем до тех урочных лет. И во всякие угоды пермичам, и в земляные и лесные, от Лысвы речки по Каме по речками по озером и до вершин до Чусовые реки у Григорья не вступатися ни в которые угоды в новые. А владеют пермичи старыми ужожен, которыми истари владели, а Григорей владеет своими новыми ужожен, с которых ужожаев и со всяких угодей в нашу казну никоторых пошлин не шло, и в Казань ясаков нашим боярам и воеводам в нашу казну не плачивали и преже того в Казань не даывали.

А что будет нам Григорей по своей челобитной ложо бил челом, или станет не по сей грамоте ходити, или учнет воровати – и ся моя грамота не в грамоту.

Дана грамота на Москве лета 7066 апреля 4 дня.

Ek 2: 4 Nisan 1558 tarihli Çarlık Gramotası

Грамота царя Ивана Васильевича Аникию Федоровичу Строганову с товарищами о продаже в Соль Вычегодске казенного оброчного хлеба и о присылке вырученных от продажи денег на Москву от 15 сентября 1566 года

От царя и великого князя Ивана Васильевича всеа Русии к Соли к Вычегодской Оникею Федорову сыну Строганову да Клинку Просужему да Усолских деревень Офоне Князеву, да в Пачеозеро Федору Прыгину, да Калинке Мелентьеву да в Баскаче село Тимошке Обакумову.

Писал к нам ты Оникей Строганов, что ты по нашему наказу у Вондокурских и у Пачеозерских ключников наш оброчный хлеб обмерил все сполна и с недоборным четвертком руки пятьсот шестнадцать четвертков без полу, четвертки ржи, а в Московское число тысяча шестнадцать чети с оминою. Да семсот осмнадцать четвертков без четвертки овса, а в Московское число тысяча четыреста тридцать пять чети, да сорок четыре четвертка ячмени, а в Московское число восемьдесят семь чети. И как к Вам ся грамота та придет и Вы бы часа того, тот хлеб рож и о весь ячень продали потамошнему и по усолской цене, почему у Вычегодские Соли меж себя ржи и овса и ячмени четверть купят. А что на том хлебе денег возьмете, и вы б те денги все сполна привезли на Москву к нашей казне и отдали в четверть диакам Дружине Володимерову, да Федору Рылову сполна. А не продадите того хлеба и денег не пришлете нам на Москву часа того, или которая тому нашему хлебу будет убыль и то мне велети взяти на Вас вдвое. А самим Вам быти от меня царя и Великого князя в казни.

Писан на Москве лета 7065 году сентября в 21 день.

На обороте: Царь и великий князь всеа Русии: на склейке: диак Лрвжина Володимеров.

Ek 3: 15 Eylül 1566 tarihli Çarlık Gramotası

Жалованная грамота царя Ивана Васильевича Якову Строганову о финансовых, судебных и торговых льготах на соленой промысел по реке Чусовой от 25 марта 1568 года

Се аз царь и великий князь Иван Васильевич всея Руси пожаловал есмь Якова Аникеева сына Строганова, что он нам бил челом и сказывал, что деи они в нашей вотчине в тех же местах, которые места дали есмь им на льготу, да и грамоту жаловальную брату его Григорью дали, от Лысыя речки до Чусовые реки, по обе стороны Камы реки, места пустые, леса черные, речки и озера дикие, а всего деи того пустого места по Каме на 100 на 40 на 6 верст. А по Чусовой реке вверх на наволоке нашли росол, и они деи у того росолу без нашего ведома крепости учинити не смеют; а по другую деи сторону Чусовые реки с устья и до вершины, и от Чусовые реки вниз по реке Каме до Ласвинского бору, по обе стороны Камы реки, острова и наволоки места пустые, леса черные, и речки и озера дикие, а всего деи того пустого места на 20 верст, им не даны, и в нашей жаловальной грамоте у них те пустые места не написаны и пашни на том месте не пахиваны, и дворы не ставили, и в нашу деи цареву и великого князя казну с того места пошлина никакая не бывала и не отдано деи то место никому, и в писцовых деи книгах и в купчих и в правяжных грамотах то место не написано ни у кого, и у пермич деи в тех местах письменных в писцовых книгах ухожеев нет никоторых.

И Яков хочет у того у соленого промыслу крепости поделати собою, городок и варницы поставити, и людей назвати неписьменных и нетяглых, и городской наряд скорострельной, пушечки и затинные и ручные пищали, учинити, и пушкарей, и пищальников, и кузнецов, и плотников и воротников устрои, и сторожей держати собою ж, для приходу нагайских людей и иных орд. И нам бы Якова Аникеева сына Строганова пожаловати: на том пустом месте у соленого промыслу крепости поделати собою, городок и варницы поставити, и людей называти неписьменных и не тяглых, и городской наряд скорострельный, пушечки и затинные и ручные пищали, учинити, и пушкарей и пищальников, и кузнецов, и плотников и воротников устрои, и сторожей держати собою ж, для приходу нагайских людей и иных орд, и около того места лес по речкам и до вершин и по озерам сечи, и пашни пахата, и сена ресиста косити и всякими угоды владети. И оже будет так, как нам Яков Аникеев сын Строганов бил челом, и аз царь и великий князь Иван Васильевич всея Руси Якова Аникеева сына Строганова, по его челобитью пожаловал, велел ему на том пустом месте на Чусовой реке в тех же местах, которые места за ними в нашей в прежней жаловальной грамоте написаны, у соленого промыслу, где они ныне росол нашли, крепости поделати, и городок поставити, и городской наряд скорострельной, пушечки и затинные пищали и ручные, учинити, и пушкарей, и пищальников, и кузнецов, и плотников и воротников устрои, и сторожи держати собою для бережения от нагайских людей и от иных орд, и около бы городка у соленого промыслу варницы и дворы ставити по обе стороны Чусовые реки, по речкам и по озерам и до вершин, и от Чусовые реки по обе стороны Камы реки вниз на 20 верст до Ласвинского бору, по речкам и по озерам и до вершин лес сечи, и пашни пахата, и пожни росчищати, и рыбными угоды и иными всякими владети, и людей неписьменных и нетяглых называти, а нашей бы казне в том убытка не было. А из Перми и из иных городов нашего государства Якову тяглых людей и письменных к себе не называти и не принимать, а воров ему и боярских людей беглых с животом, татей и разбойников не принимать же. А приеждет кто к Якову из иных городов нашего государства или из волостей тяглые люди с женами и детьми от себя отсылати опять в те ж городы, из которого города о которых людех отпишут имянно, и у себя ему тех людей не держати и не принимать их. А которые люди кто придет в тот город нашего государства или из иных земель люди с женьгами или с товаром, соли или рыбы купити или иного товару, и тем людям вольно товары свои продавати, и у них покупати без всяких пошлин, А которые люди пойдут из Перми жити, и тех людей Якову имати с отказом неписьменных и нетяглых. А где в том месте росол найдут, и ему тут варницы ставити и соль варити. И по речкам и по озерам в тех местах рыбы ловити безоборочно. А где будет найдут руду серебряную, или медяную или оловянную, и Якову тотчас о тех рудах отписывати нам, а самому ему тех руд не делати без нашего ведома. А в Пермские ужожен и в рыбные ловли Якову не входить, которые писаны у пермич в писцовых книгах и в правяжных грамотах. А льготы есмь ему дал на те новые места, о которых нам Яков бил челом, по другую сторону Чусовые реки и от Чусовые реки по Каме вниз на 20 верст по обе стороны Камы реки до Ласвинского бору, на 10 лет в ту ж льготу, чем их преж того пожаловал по Григорьеву челобитью от Благовещеньева дни лета 7076 до Благовещеньева дни лета 7086. И кто к нему людей в городок, и на посад, и около города на пашни, на деревни и на починки придут жити неписьменных и не тяглых людей, и Якову с тех людей в те льготные 10 лет не надобе моя царя и великого князя дань, ни ямские, ни ямчужные деньги, ни пососная служба, ни городовое дело, ни иные никоторые подати, ни оброк с соли и с рыбных ловель в тех местах. А которые люди едут мимо тот городок нашего государства или иных земель с товарами или без товару, и с тех людей пошлины не имати никоторые, торгуют ли они тут, не торгуют ли. А повезет он или пошлет ту соль или рыбу по иным городам, и ему с той соли и с рыбы всякие пошлины давати, как и с иных с торговых людей пошлины емлют. А кто у него учнет в том его городке людей жити пашенных и непашенных, и нашим Пермским наместникам и их тиунам Якова Строганова и что его городка людей и деревенских не судити ни в чем, и праведчикам и доводчикам и их людям к Якову Строганову и к его городка и к деревенским людям не въезжати ни по что, и на поруки их не дают и не всылают к ним ни по что; а ведает и судит Яков своих слобожан сам, во всем или кому прикажет.

А кому будет иных городов людям до Якова какое дело, и тем людям на Якова здесь имати управные грамоты, а по тем управным грамотам обоим, ищем и ответчикам, безприставно ставитца на Москве перед нашими казначей на тот же срок на Благовещеньев день. А как те урочные лета отойдут, и Якову Строганову наши все подати велети возити на Москву в нашу казну на тот же срок на Благовещеньев день, чем их наши писцы обложат. Также есмь Якова Аникеева сына Строганова пожаловал: коли он, или его люди или его слободы крестьяне поедут от Вычегодские соли мимо Пермь на Каму в слободу или ис слободы к Вычегодской соли, и наши Пермские наместники и их тиуны, и доводчики и все приказные люди в Перми Якова и его людей и его слободы крестьян на поруки их не дают и не судят их ни в каких делах. Также есмь Якова Аникеева сына Строганова пожаловал: коли наши послы поедут с Москвы в Сибирь или из Сибири к Москве, или из Казани наши посланники поедут в Пермь или из Перми в Казань мимо тот его городок, и Якову и его слобожанам нашим Сибирским послом и всяким нашим посланникам в те его льготные 10 лет подвод и проводников и корму не давати; а хлеб и соль и всякой запас торговым людям в городе держати, и послом и гонцами проезжим людям и дорожным продавати по цене, как меж себя купят или продают, и подводы, и суды, и гребцы, и кормщики наимают полюбовно всякие люди проезжие, кому надобе, и кто у них дешевле похочется наняти.

Также есмь Якова Аникеева сына Строганова пожаловал: с пермичи ему никоторые тяглы не тянути и счету с ними не держати ни в чем до тех урочных лет. И во всякие угоды пермичам, и в земляные и лесные, от Чусовые реки по обе стороны Камы реки до Ласвинского бору, по речкам, и по озерам, и до вершин у Якова не вступатися ни в которые угоды в новые. А владеют пермичи старыми ужожен, которыми истари владели, а Яков владеет своими новыми ужожен, с которых ужожен и со всяких угодей в нашу казну никоторых пошлин не шло, и в Казань ясаков нашим боярам и воеводам в нашу казну не плачивали.

А что будет нам Яков по своей челобитной ложно бил челом, или станет не по сей грамоте ходити, или учнет воровати – и ся моя грамота не в грамоту.

Дана грамота на Москве лета 7076 марта в 25 день.

Ek 4: 25 Mart 1568 tarihli Çarlık Gramotası

Грамота царя Ивана Васильевича в слободку на Каме Якову и Григорию Строгановым о посылке ратных людей для приведения к покорности черемисов и других народов, производивших грабежи по реке Каме, от 6 августа 1572 года

От царя и великого князя Ивана Васильевича всея Руси в слободку на Каму Якову да Григорию Аникеевым детям Строганова. В нынешнем в 80 году писал к нам с Перми воевода наш князь Иван Юрьевич Булгаков с своим человеком с Иванком с Борисовым о вестех про черемиской приход на торговых людей суды на Каме; да князь Иван же писал к нам, что писал к нему с устья человек ваш Третьячишко июля в 15 день, что приходили де наши изменники черемиса на Каму, 40 человек, да с ними де остяки и башкирцы и буинцы войной, и побили деи на Каме пермич торговых людей и ваташиков 87 человек. И как к вам ся наша грамота придет, и вы б жили с великим береженьем. А выбрав у себя голову добра да с ним охочих казаков, сколько приберетца, со всяким оружием, с рушницами и с саадаки, да и остяков и вогулич, которые нам пряма, с охочими казаки, которые от нас не отложились, велели прибрать, а женам их и детям велели быть в остроге. А как голову выберете, да и охочих людей стрельцов и казаков велели написать на список; а сколько остяков и вогулич охочих людей зберетца, а вы б то велели ж писати на список же, по имянном; и разобрав их по статьям, кто с конм оружием, и сколько тех охочих людей и остяков и вогулич всех на наших изменников в собранье будет, да оставя у себя противень, а с того имянного списка списав, прислали за своею печатью, с кем будет пригоже, к нам на Москву в приказ Казанского дворца к днакам нашим Ондрею Щелкалову да к Кирею Горину, чтоб нам про тот их сбор было ведомо. Да те бы есте головы с охочими людьми, с стрельцы, и с казаки, и с остяки и с вогуличи, посылали войною ходити и воевать наших изменников, на черемису, и на остяков, и на вотяков, и на ногаи, которые нам изменили, от нас отложились. А которые наши изменники учнут приходити на слободские места войною, и те б охочие люди на тех черемисских людей приходили, чтобы им повоевати, а себя от них уберегати и от них отходить самим бережно и усторожливо. А однолично б им наших ихменников черемису, и остяков, и вотяков, и ногаи, которые нам изменили, от нас отложились, повоевати. А будет которые черемиса или остяки добрые, а похотят к своим товаришам приказыватись, что они, от воров отстав, нам прямилы, а на их будет что станетца, и вы б тех не убивали и их берегли, и мы их поживуем. А которые будут и поворовали, а ныне похотят нам прямить и правду свою покажут, и вы б им велели говорити и и приказывати наше жаловальное слово, что мы их пожалуем, пени им отдадим да и во всем им полегчим, а оне бы нам тем свою правду показали, чтоб, чвоими головами собрався, с охочими ходили вместе воевати наших изменников, и их воевали, и в войне их побивали, а которого повоюют, и тому тово живот, а жены и дети им в работу. А которая черемиса учнут нам прямить, а обратятся к нам истинною, и наших изменников повоюют, и изменничьи жены понемлют и лошади, и коровы, и платье и иной какой всякой живот, и вы б у них того полонского живота однолично отгнматн не велели никому.

Писан на Москве лета 7080 августа в 6 день.

На обороте: Царь и великий князь всеа Руси. Днак Кирей Горин.

Ek 5: 6 Ağustos 1572 tarihli Çarlık Gramotası

**Жалованная грамота царя Ивана Васильевича Якову и Григорию Строгановым об освобождении
на 20 лет от разных податей и повинностей их земель и людей на Тахчеях и на Тоболе от 30 мая
1574 года**

Се яз царь и великий князь Иван Васильевич всея Руси пожеловал есмь Якова да Григория Аникеевых детей Строганова: били нам челом, что в нашей отчине за Югорским камнем, в Сибирской украине, меж Сибири и Нагаи, Тахчей и Тобол река с реками и с озера, и до вершин, где збираютца ратные люди Сибирскаго салтана да ходят ратьюю. А в 81 году о Ильине дни с Тобола де приходил Сибирского салтана брат Маметкул, собрався с ратьюю, дорог проведывати, куда итти ратьюю в Пермь, да многих де наших данных остяков побил, а жены их и дети в полон повели, а посланника нашего Третьяка Чебукова и служилых татар, кое шли в Казатскую орду, Сибирской же побил; а до их де острогу, где за ними наше жалованье, промыслы их, Сибирской не доходил за 5 верст; а оне де Яков и Григорей из нашего жалованья из своего острога своих наемных казаков за Сибирской ратьюю без нашего вельня послати не смеют. Да и преж де того Сибирской же салтан ратьюю наших данных остяков Чагира с товарищи побил в тех же местах, где их Яковлев да Григорьев промысел. А иных данщиков наших Сибирской имае, а иных и убивает, а не велит нашим остяком, и вогуличам и югричам наше данн в нашу казну давати; да и на рать с собою емлет насильством в суждех воевати югрич тех же остяков и вогулич; а к нашим де изменником к черемисе, как нам была черемиса изменила, посылал Сибирской через Тахчей и перевел Тахчей к себе; а и преж де сего Тахчеевы нам данн и в Казань ясаков не давали, а давали де ясак в Нагаи; а которые остяки живут круг Тахчей, и те остяки приказывают, чтоб им наша данн давати, как иные наши остяки данн дают, а Сибирскому б данн и ясаков не давати и от Сибирского б ся им боронити за одно. И нам бы Якова да Григория пожаловати: на Тахчее и на Тоболе реке, и кон в Тобол реку озера падут, и до вершин, на усторожливом месте ослободити крепости делати, и сторожей наймовати, и вогняной наряд держати собою, и железо делати, и пашни пахати и угодыя владети; а кои остяки от Сибирского отступат и нам данн давати учнут, и тех бы остяков от Сибирского обороняти. И ож будет так, как нам Яков да Григорей били челом, и яз царь и великий князь Иван Васильевич всея Руси Якова да Григория Аникеевых детей Строганова, по их челобитью пожаловал: на Тахчех и на Тоболе реке крепости им поделати, и снаряд вогняной, и пушкарей и пищальников и сторожей от сибирских и от нагайских людей держати, и около крепостей у железного промысла, и у рыбных ловель и у пашен по обе стороны Тобола реки и по рекам и по озерам и до вершин двory ставити, и лес сечи, и пашня пахати и угодыя владети. А людей называтинеписьменных и нетяглых, а воров им и боярских людей беглых з жivotы и татей и разбойников не называти, и ото всякого лиха беречи. А где в тех местах найдут руду железную, и им руду делати, и медяную руду, или оловяную, и свинчатую и серы горючие где найдут, и те руды на испыт делати; а кто похочет и иных людей то дело делати, и им делати ослободити, да и во оброки их приводити, как бы нашей казне была прибыль; а которые люди и за тот промысел имутца, и тем бы ис чего было делати; да о том писати к нам, как которое дело учнетца делати, и во што которые руды в деле пуд учнетца ставити, и о оброках, как которым людем в оброках быти, и мы о том указ учиним. А льготы на Тахчей и на Тобол реку с реками и с озера и до вершин на пашни дали есмь от Троицына дни лета 7082 до Троицына дни лета 7102 на 20 лет. И кто в те крепости к Якову и к Григорью жити придут, и деревни, и починки учнут ставити, и пашню распахивати неписьменные и нетяглые люди, и в те льготные лета с тех мест не надобе моя царя и великого князя данн, ни ямские, ни емчожные земли, и пососная служба, ни городное дело, ни иные некоторые подати, ни оброк с их промыслов и угодей в тех местах до урочных лет. А где будет в тех местах старые села, и деревни, и починки и в них жильцы, и Якову и Григорью в те места не вступатися, а быти тем по старому в тягле и во всяких наших податей. А товары, которые Яков и Григорий и те люди, которые на новые места придут жити, повезут или пошлют куда по иным городом, и им пошлаина давати, как и с иных торговых людей по нашему указом. А кои остяки, и вогуличи, и югричи от Сибирского отстанут, а почнут нам данн давати, и тех людей с данью посылати к нашей казне самих; а не поедут кон сами с данью, и Якову да Григорью, выбрав из жильцов, кому мочно верити, кто почнет на новых местах жити, да и тех жильцов с нашею данью к нашей казне присылати, да отдавати в нашу казну. А тех данных остяков, и вогулич, и югрич, и жены и дети от сибирцов от ратных приходу беречи Якову да Григорью у своих крепостей. А на Сибирского Якову и Григорью, збирая охочих людей и остяков и вогулич и югрич и самоедь, с своим наемными казаки и с нарядом своим посылати воевати, и в полон сибирцев имати и в данн за нас приводити. Также есмь Якова да Григория пожаловал: почнут к ним в те новые места приходити торговыи люди бухарцы и Казачские орды и из иных земель с лошадыми и со всякими товары, а к Москве которые не ходят, а им у них торговати всякими товары вольно беспосолнино. А кто у них учнет в тех крепостех людей жити пашенных и непашенных, и наши Пермские наместники и их тиуны Якова да Григория и их слободы людей не судят ни в чем, и праведчики и доводчики и их люди к Якову да к Григорью и к их слободским людям не выезжают ни во что, и на поруки их не дают и не всылают к ним ни по что; а ведают и судят Яков да Григорей своих слобожан сами во всем или кому прикажут. А кому будет иных городов людем до Якова и Григория какое дело, и тем людем на Якова да на Григория имати управные грамоты у бояр и у дьяков наших, а по тем управным грамотам обоим, ишеям и ответчикам, беспристанно ставитца на Москве перед нами на тот же срок на Троицын день. А как урочные лета отойдут, и Якову да Григорью наши все подати велети возити на Москву в нашу казну на срок на Троицын день по книгам, чем их наши писцы обложат. Так же есмь Якова да Григория Аникеевых детей Строганова пожаловал: коли они, или их люди или его слободы крестьяне поедут от Вычегодские соли мимо Пермь на Тахчей в слободу или ис слободы к Вычегодской соли, и наши Пермские наместники и их тиуны, и довадчики и все приказные люди в Перми Якова и Григория и их людей и их слободы крестьян на поруки их не дают и не судят их ни в каких делах. Также есмь Якова да Григория пожаловал: коли наши послы поедут с Москвы в Сибирь или в Казачскую орду или из Сибири и из Казачские орды к Москве мимо ту их крепость, и Якову да Григорью и их слобожанам нашим Сибирским и Казачским послом и всяким нашим посланникам в те его льготные 20 лет подвод и проводников и корму не давати; а хлеб и соль и всякой запас торговым людем в городе держати, и послом и гонцами проезжим людем и дорожным продавати по цене, как меж себя купят или продают; и подводы, и суды, и гребцы, и кормщики наймают по тамошнему обычаю, как пригоже.

Также есмь Якова и Григория пожаловал: на Иртыше и на Обе и на иных реках, где пригодитца для береженья и охочим на опочив, крепости делати и сторожей с вогняным нарядом держати. И из крепости рыба и зверь ловити безоборочно до тех же урочных лет.

Дана грамота в Слободу лета 7082 мана в 30 день. Государственная малая печать красного воска, прикрепленная на красном шелковом шнуре к лицевой стороне грамоты и сохранившаяся не в целом виде.

На обороте: Царь и великий князь Иван Васильевич всея Руси.

Ek 6: 30 Mayıs 1574 tarihli Çarlık Gramotası

Грамота царя Ивана Васильевича Никите Строганову о посылке им против Пельмского князя и вогулов своих людей, в помощь Семену и Максиму Строгановым, от 6 ноября 1581 года

От царя и великого князя Ивана Васильевича всеа Русии Никите Григорьеву Строганову. Били нам челом Семен да Максим Строгановы, а сказали: приходил деи войною Пельмский князь с вогуличи на их слободы, и деревни многие выжгли, и крестьян в полон емлют; и ныне деи Пельмский князь с вогуличи стоит около Чусовского острогу; и нам бы их пожаловати, велети им дати ратных людей с Перми с Великие; а ты деи с ними против вогулич не стоишь и людей на помощь не даешь. И как к тебе ся наша грамота придет, и ты б с Семеновыми и с Максимовыми людьми на вогуличи посылал людей своих, сколько пригоже, и стояли б твои люди с Семеновыми и с Максимовыми людьми за один и себя оберегали сопча. А с Перми земским старостам людей, в помощь собрав, посылати велети ж есмя, смотря по людем, сколько коли вогулич воинских людей придет, и велети им стояти с Семеновыми и с Максимовыми людьми против Пельмского князя сопча за один. А ты б таково ж велел своим людем с пермскими людьми и с Семеновыми и Максимовыми вместе стояти против Пельмского князя, и воевать им не давали, чтоб вам всем от войны уберечись.

Писан на Москве лета 7090 ноября в 6 день.

На обороте: Царь и великий князь всеа Русии.

К грамоте на обороте приложена черная восковая печать

Ek 7: 6 Kasım 1581 tarihli Çarlık Gramotası

Грамота царя Ивана Васильевича на Чусовую Максиму и Никите Строгановым о посылке в Чердынь волжских казаков Ермака Тимофеева с товарищами от 16 ноября 1582 года

От царя и великого князя Ивана Васильевича всеа Русии в Чусовую Максиму Яковлеву сыну да Миките Григорьеву сыну Строгановым. Писал к нам ис Перми Василей Пелепелицын, что послали вы из острогов своих волжских атаманов и казаков Ермака с товарищи воевати вотяки и вогуличи и Пельмские и Сибирские места сентября в 1 день, а в тот же день собрався Пельмский князь с сибирскими людьми и с вогуличи, приходил войною на наши Пермские места, и к городу к Чердыни к острогу приступил, и наших людей побил, и многие убытки нашим людям починили. И то зделалось вашею изменою: вы вогулич и вотяков и пельнцев от нашего жалованья отвели, и их задирали и войною на них приходили, да тем задором с Сибирским салтаном ссорили нас, а волжских атаманов, к себе призвав, воров, наняли в свои остроги без нашего указа. А те атаманы и казаки преж того ссорили нас с Ногайскою ордою, послов нагайских на Волге на перевозех побивали, и ордобазарцев грабили и побивали, и нашим людям многие грабежа и убытки чинили; и им было вины свои покрыти тем, что было нашу Пермскую землю оберегать, и они зделали с вами вместе по тому ж, как на Волге чинили и воровали: в который день к Перми к Чердыни приходили вогуличи сентября в 1 день, а в тот же день от тебя из острогов Ермак с товарищи пошел воевать вогулич, а Перми ничем не пособили. И то все сталося вашим воровством и изменою. А только бы вы нам служили, и вы б тех казаков в те поры в войну не посылали, а послали их и своих людей из своих острогов наши земли Пермские оберегать. И мы послали в Пермь Воина Оничкова, а велели тех казаков Ермака с товарищи взять отвести в Пермь и в усолье в Камское, и туто им стоять велети, разделяся, и из тех мест на Пельнского князя зимою на нартах ходит воевать велели есмя тем всем казаком и пермичам и вятчанам с своими посланниками с Воином Оничковым да с Иваном с Глуховым, чтоб вперед воинские люди, пельнцы и отяки и вогуличи с сибирскими людьми на наши земли войной не пришли и наши земли не извоевали; а велели есмя тем казаком быти в Перми до весны, и на отяки и на вогуличи ходити с Воином воевать и их в нашу волю приводить по нашему указу. А вы б, обсылая в Чердынь с Васильем с Пелепелицыным и с Воином с Оничковым, посылали от себя воевать вогулич и отяков. А однолично б естя, по сей нашей грамоте, казаков всех, только к вам из войны пришли, послали их в Чердынь тотчас и у себя их не держали. А будет для приходу вам в остроге быти нельзя, и вы б у себя оставили немногих людей, человек до 100, с которым атаманом, а достальных всех выслали в Чердынь однолично тотчас. А не вышлете из острогов своих в Пермь волжских казаков атамана Ермака Тимофеева с товарищи, а учнете их держати у себя и Пермских мест не учнете оберегати, и такую вашу изменою что над Пермскими месты учинитца от вогулич, и от пельнцев, и от Сибирского салтана людей вперед, и нам в том на вас опала своя положить большая, а атаманов и казаков, которые слушали вас и вам служили, в нашу землю выдали, велим перевешати. И вы б тех казаков однолично отпустили от себя в Пермь, и нашим делом над пельнцы и над вогуличи и над отяки промышляли по нашему указу, ссылаяся о том с Васильем с Пелепелицыным и с Воином Оничковым, чтоб дал Бог их извоевать и в нашу волю привести, а Пермской земли и ваших острогов уберечи.

Писан на Москве лета 7091 ноября в 16 день.

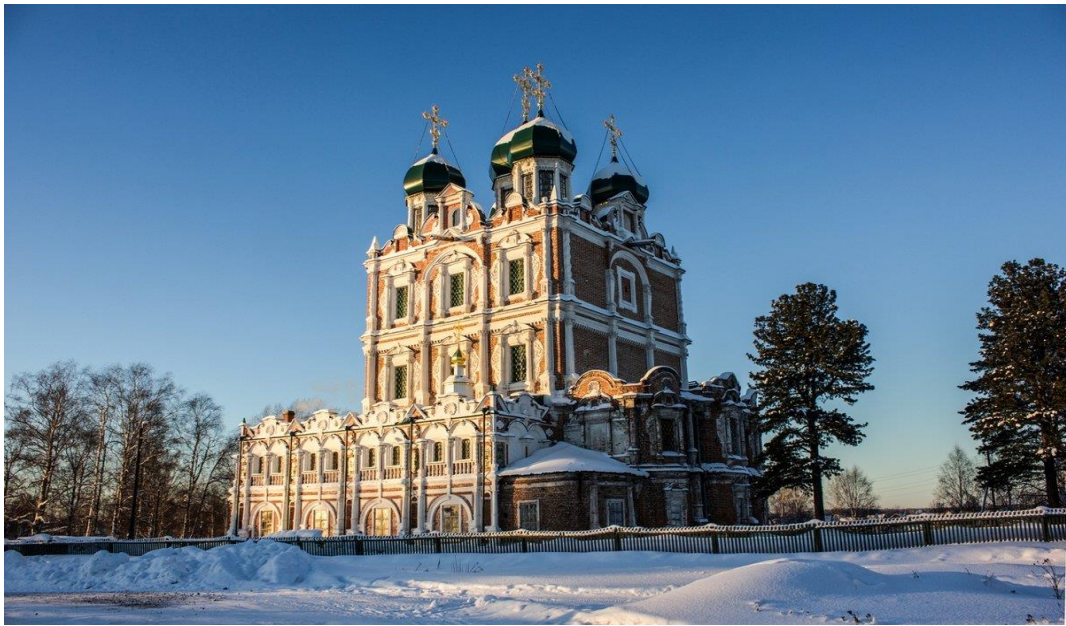
На обороте: Царь и великий князь всеа Русии. Дняк Андрей Щелкалов.

К грамоте на обороте приложена черная восковая печать

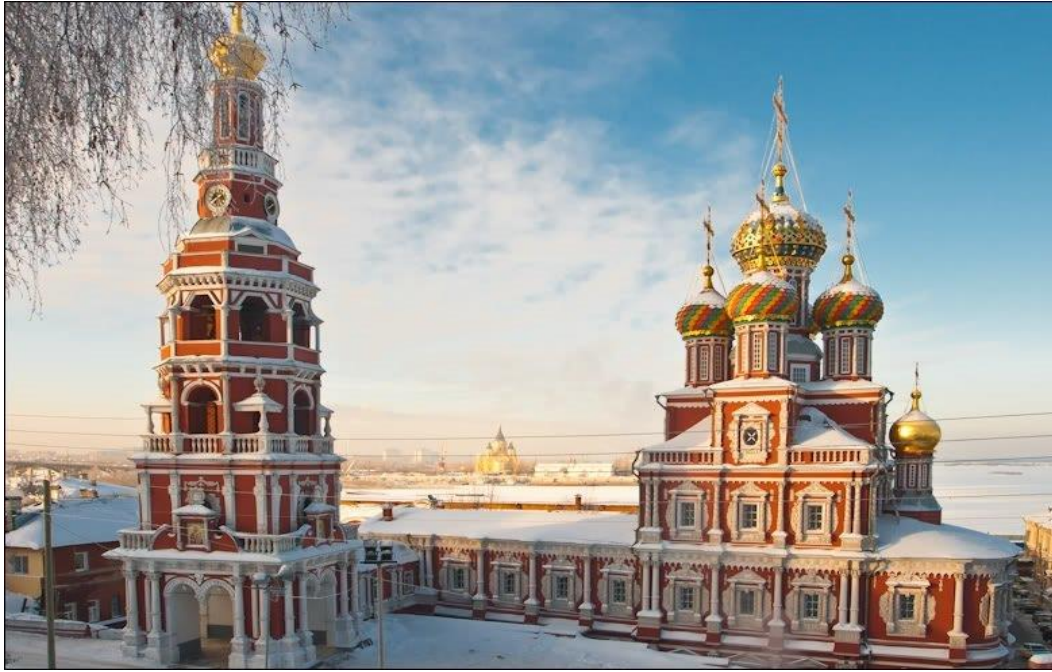
Ek 8: 16 Kasım 1582 tarihli Çarlık Gramotası

Ek 9: XVII. asra ait Stroganov Kalesi Gravürü, Solviçegodsk. (N. G. Ustrialov, *İmentie Liyudi Stroganovi*, Sanktpeterburg, 1842)

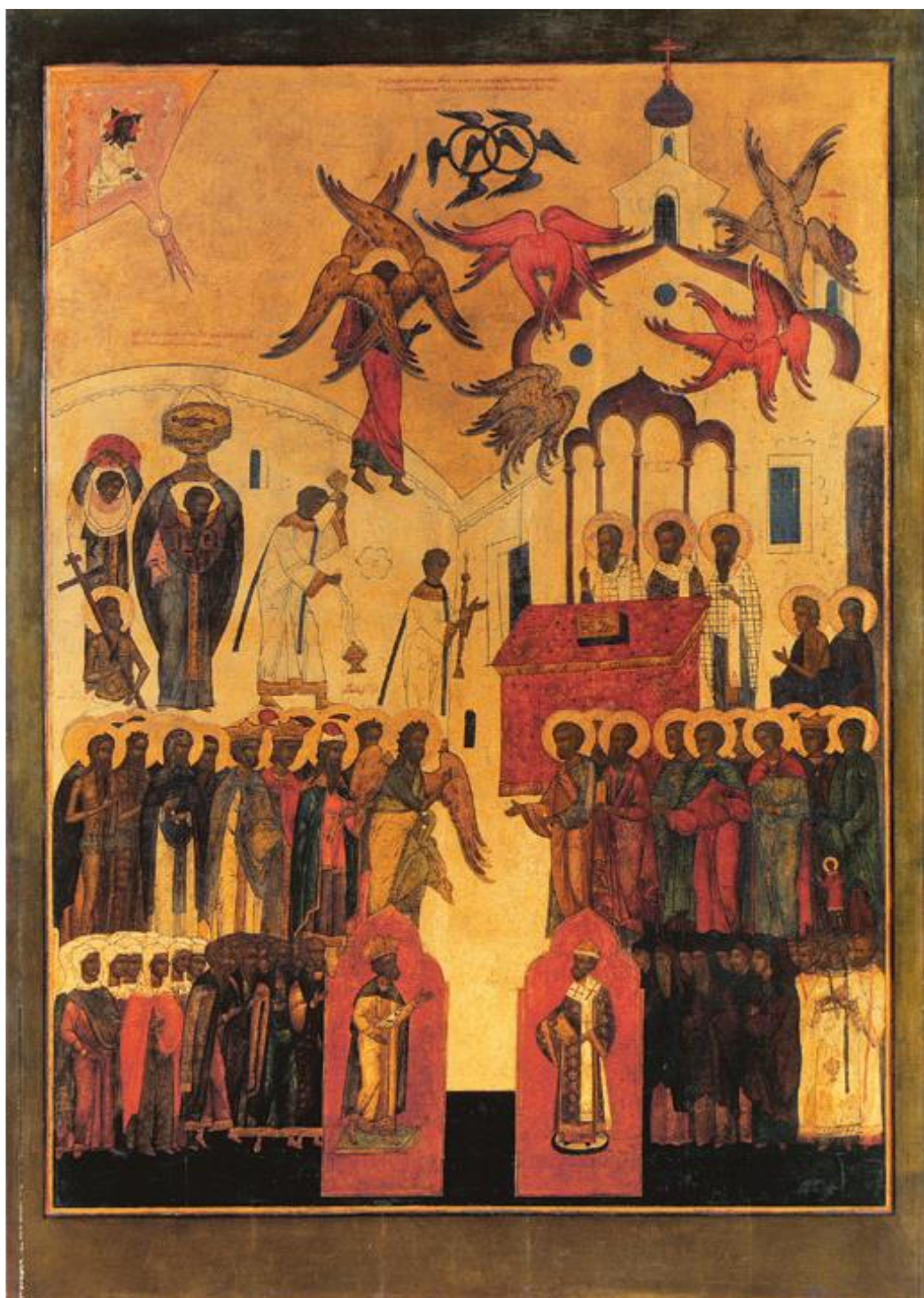
Ek 10: Vvedenski Manastırı, Solviçegodsk.

Ek 11: Stroganov (Rojdenstvenskaya) Manastırı, Nijniy Novgorod

Ek 12: Stroganov Sarayı, Sankt Petersburg.

Ek 13: XVI. asır, Stroganovlar'a ait İkon (*Vklad. Hudojestvennoe Nasledie Stroganovih XVI-XVII Vekov v Muzeyah Solviçegodska i Permskogo Kraya, Permskaya Gosudarstvennaya Hudojestvennaya Galereya, 2017*)

Ek 14: Anika Stroganov Gravürü (*Vklad. Hudojestvennoe Nasledie Stroganovih XVI-XVII Vekov v Muzeyah Solviçegodska i Permskogo Kraya, Permskaya Gosudarstvennaya Hudojestvennaya Galereya, 2017*)

Ek 15: Yermak Timofeyeviç'in Stroganovların yurduna gelişini ve Maksim Stroganov'la karşılaştığını gösteren Remezov çizimi. (Kratkaya Sibirskaya Letopis, Sanktpeterburg, 1880.)

Ek 16: R. N. Nikitin? tarafından yapılan Grigori Dimitriyevič Stroganov Portresi (S. Kuznetsov, *Stroganovi. 500 Let Roda. Više Tolko Tsarı. Tsentrpoligraf, Moskva, 2012*)

Ek 17: Aleksandr Sergejeviç Stroganov Portresi (S. Kuznetsov, *Stroganovi. 500 Let Roda. Više Tolko Tsari.* Tsentrpoligraf, Moskva, 2012)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Zafer Sever
Doğum Yeri-Tarihi	Bayburt - 1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	Rusça-İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	zafersever89@gmail.com
Tarih	09.03.2020